25

Nermi Uygur

YAŞAMA FELSEFESİ

DENEMELER

KABALCI

25 NERMİ UYGUR YAŞAMA FELSEFESİ

KABALCI YAYINEVİ

NERMİ UYGUR

■

YAŞAMA FELSEFESİ

Nermi Uygur, 1925 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümü'nde, Almanya'nın Köln Üniversitesi'nde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından beri İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalışmakta olan Nermi Uygur, Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde, birkaç yıl Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 1992 yılında emekliye ayrılan Nermi Uygur, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde düşünce-sanat ilişkileri üzerinde doktora dersleri veriyor.
Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurt içi ve yurt dışında özgün bir düşünür ve deneyimci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1972.)
Dilin Gücü (1962, 1984).
Felsefenin Çağrısı (1962, 1971, 1984).
Dünyagörüşü (1963).
Güneşle (1969, 1989).
İnsan Açısından Edebiyat (1969, 1977, 1985).
Türk Felsefesinin Boyutları (1974, 1988).
Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi (1975).
Dil Yönünden Fizik Felsefesi (1979, 1985).
Yaşama Felsefesi (1981, 1984, 1989, 1993).
Kültür Kuramı (1984).
Bunalımdan Yaşama Kültürü (1989).
Çağdaş Ortamda Teknik (1989).
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası (1992).

KABALCI YAYINLARI : 25

DENEMELER : 1

Kapak Düzeni : Ebru Grafik

Kapak Filmleri : Ebru Grafik

Kapak Baskısı : Çetin Ofset

Dizgi : Beyhan Ajans

Baskı : Yaylacık Matbaası

Cilt : Örnek Mücellithanesi

Başmusahip Sok. Talas Han 16/5 Cağaloğlu - İstanbul

Nermi Uygur

YAŞAMA FELSEFESİ

DENEMELER

Böylesi bir yaşam ustası,
Böylesi bir dil ustası,
Böylesi bir felsefe dünyası
ve tümüne emeği [illegible]

KABALCI YAYINEVİ
İSTANBUL

NERMİ UYGUR

YAŞAMA FELSEFESİ

DENEMELER

■

Dördüncü Basım : Mart 1993

ÖNSÖZ

Yaşama Felsefesi, somut soyut tüm boyutlarıyla insan yaşamının içine dağ yarıklarından iner gibi inmektir.

İnsan yaşar. Bitkiler, hayvanlarsa yalnızca canlıdır.

İnsan niçin, neye göre, nasıl yaşadığını araştıran bir varlıktır.

Bir bakıma herkes yaşama-filozofudur. Her insan-yaşama-sı ayık uyur, bilinçli bilinçsiz, iyi kötü — yaşama sorularına, hiç olmazsa bir bölümüyle, insanın kendisinin verdiği bir yanıttır.

Susulan yerde felsefe barınmaz.

Hazır felsefe sevenlerin ne kendilerini ne de felsefeyi sevdikleri söylenebilir.

Sorusuz sorgusuz herkesin sevdiği bir felsefeyi benimseyen: ya düşünme tembeli, ya düşünme korkağı, ya düşünme emeklisidir.

Yaşanmamış felsefeden yaşama-felsefesi olmaz.

Felsefeyi sevmek, felsefe yapmakla kuru lâf olmaktan çıkar. Felsefeyi sevmediğini söyleyen bile felsefe yapıyorsa bir bakıma felsefeyi seviyor demektir.

Dörtyana sözümona bilgelikler savurmak başka şey, eli ayağı düzgün bir yaşama-felsefesi ortaya koymak başka şey.

Felsefeyi sevmek felsefeyle varolmaktır. Felsefeyle varolmak içinse felsefede yokolmak gerekir.

Düşündüğünü düşünmediğini, yaptığını yapmadığını apaçık bilerek, kıyıbucağın hesabını vererek gerçekleştirmektir felsefe. Aynı şey yaşamak, eylemek, insan-olmak için de geçerlidir. Bu yönden bakınca özel bir uğraş, öbür uzmanlıklar türünden bir uzmanlık değildir felsefe.

Kendi yaptığı maymuncukla tüm güçlük kapılarını zorlayan filozof, giderek maymuncuğu kullanabilmek için gereksiz kilit yapımına geçer.

Yalnızca kafaya değil tüm insana yantutmazlıkla seslenen filozof, çoğun uzandır, bilgindir, hekimdir, dosttur da.

Bir filozofu, belki de en iyi, kendine yasakladığı sorularla tanımlayabiliriz.

Yaşama bir oyunsa, filozoflarla bilginler bu oyunun kurallarını koyan ya da arayıp bulan kişilerdir, — ne yazık ki çok kez oyundışı kalırlar.

En büyük bilgisizlik, bilgili bilgisizliktir.

En büyük bilgi, bilgi diye bilinenlerden başka bilgilerin de olduğunu bilmektir.

Felsefe bilginleri ile felsefe bilenleri birbirine karıştırmamak gerekir.

Kendi felsefesini aramayan, felsefeyi sevdiğini söylemeye kalkışmasın. "Herkes yeni bir felsefe bulamaz ki; olanla yetinmek gerek" diyense, hem kendisini hem başkalarını kandırır.

Kendin ortaya koymamış da olsan, kendi felsefeni içtenlikle yoğurup özümsemen gerek.

Felsefe — türkü bir bakıma; yarım ağızla söylendikçe ne kulağı, ne gönlü, ne kafayı doyurur.

Başka alanlarda olduğu gibi felsefe de en iyi öğretici daha çok çalışma hevesi uyandıran öğreticidir.

Filozof, akılla gidilebilen yere akılla gitmeli; akılla gidilemeyen yere akılla gitmeye kalkışmamalıdır.

Yaşama-felsefesinde büyük sorunların çoğalmasını istemeyen, küçük sorunları savsaklamak alışkanlığından vazgeçmelidir.

Yaşamaya ilişkin bilgilerden pekçoğunun tutunup benimsenmesi, içten denenip gerçekten yaşanmasına bağlıdır. Bu tür bilgilerin çilesini çekmeyen değerini anlayamaz.

Felsefe-bilinciyle birlikte bir bakıma yeni bir yaşamaya ayılır insan. Bazı şeyleri yeniden anlar, bulur, öğrenir: tat, alışkanlık, — ölüm.

Yaşamanın okulu yok. Ya "okullar", ilkinden yükseğine? Olsa olsa hepsi de hazırlık okulu.

Yaşama-felsefesinde en yakıcı soru, gerçekten çözmek isteyip de çözemediğimiz sorudur. Böylesi bir soruyu çözeneyse, (azılı düşmanımız bile olsa) dörtelle sarılmamız gerekir ona. Düşmanım çözdü diye benimseyip yararlanmadığım çözüm — sağduyumu yitirmedimse — o çözüme ilişkin sorunun benim için önemsiz olduğunu kanıtlar.

Doğru değil ama şimdiye dek denenmiş biçimleriyle ola ki felsefenin işi bitiktir. — Denenmemişleriyle durum ne, peki?

Nermi Uygur

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ• 7

Dağcı • 11
Bükümlü Düşünce • 14
Gelip Geçici • 21
Akıl Yalım Gibidir • 25
Doğa! Doğa! • 28
Birlikte • 34
İyimserlik, Kötümserlik • 42
Sıcak Günler, Soğuk Günler • 45
Hastalıkla Başbaşa • 50
Toplum İşleri • 59
Kentler • 64
Ustayla Çırak • 68
Kutsal Yanlış • 72
Gecenin Erdemi ya da Gece Fenomenolojisine Giriş • 79
Öznel Kimlik • 86
Bilim Kafası •93
Dil, Anadil, Yabancı Dil • 98
Politika-Kültür İlişkileri • 103
Yaza Doğru • 114
Ölüm • 127
Dil, Eğitim, Devlet • 130
Ezbere Yaşayanlar • 134

Mutluluk • 140
Öğle • 146
Pencereler • 149
Yazarlık • 153
Zaman • 159
Güzeller Güzeli • 161
Konuşmalar • 165
Sevgi • 174
Kültür Taşrası • 178
Bisiklet • 190
Tanrı • 198
Ufuk • 201
Çizelgeler • 206

Dağcı

Herkesin yürüdüğü yollarda yürümeyenlerin evrenidir dağlar.

Kendi yolunu kendi *yapan* kişidir dağcı.

Yalnızlığı sevmeyen dağa çıkmasın.

Yüce dağlar, dik dağlar, korkunç dağlar, kutsal dağlar, tek dağlar, dizi dağlar, yakın dağlar, uzak dağlar...

Çalım için dağa çıkmak, – çalım için yazıp çizmek. Çıkılmasa da, yazılmasa da olur.

İnsan yaşamının boyutlarını zenginleştiren bir serüvendir dağcılık. Bu olanağa sırt çeviren dağcının süsten başka birşey değildir sırtçantası.

İnsan biryana, dağda en önemli öge ne taştır, ne toprak, ne kar, ne buz, – havadır, hava.

Dağ Türküsü

Türkü söylemenin belki de en güzel, en doğal dürtüsü, önüne geçilmez bir istekle, nasıl olduğunu pek anlamadan, birden bir türkü tutturmak, tadını çıkara çıkara söyleyip gitmektir, – amaç türkünün sürmesidir, türküyü sona erdirmek değil.

Dağa tırmanmak da türkü söylemek. Doruğu elegeçirmek için dağa çıkanlar dağdan birşey anlayamazlar. Gerçek dağcı,

dağı sözümona bitirmekten çok dağda geçen zamanı seven kişidir. Dağcı, olanca varlığıyla dağda *yaşadığı* zamanı üstün tuttuğu içindir ki dağa tırmanır. Doruk ancak dağda yaşanan zamanın bir parçası olarak önemlidir. Dağ, doruk değildir.

Dağcı doruk için değil kendisi için, dağdaki-kendisi için dağa çıkar. Doruk birbakıma, dağ yaşamının aracıdır. Dağa, doruğun aracı gözüyle bakamaz dağcı. Dağcının amacı: kendini bulmak, kendini bilmektir. Belli *birşey* için değil, yeniden doğmak için çıkılır dağa.

Sevgi, dostluk, şiir, yetişim, felsefe, din, bilgelik de öyle – ille de *birşeyin* aracı diye yorumlanınca özden zehirlenirler.

Yorulup dinlenmek, görüp tanımak, bulup güçlenmek isteyen dağcılara kuştan hafiftir sırta yüklenen çanta.

Dağ uzaktan yükseltir: ötelerden bakarken başını kaldırman gerek.

Dağ yakından alçaltır: tırmanırken, bakmasan bile gözlerini ayakuçlarından ayırmamak zorundasın.

Dağa çıkmak, doğa yüzeyinde dolaşmaktan çok doğanın içine inmektir. Dağın hakkını ne denli verirsen o denli doğanın derinliklerine inmiş olursun.

Dağları anlamak için tepelerle yetinmeyip mağaralara inmek gerekir. Dağ ne denli yüksekse mağara o denli derindir.

"Dağ" Deyince

"Dağ" deyince taş-toprak yığınlarının yığın yığın üstüste yığılmasını anlamamak gerek. Dağ, toprağın salt toprak olmayı silkip atmak için gösterdiği çaba diye yorumlanabilir. Ne var ki dağın topraktan başka bir dili olmadığından, amacını gerçekleştirmek için topraktan başka bir yardımcısı yoktur. Ozanları andırır bu bakımdan dağlar, sözcüklerin ötesine geçmek için sözcükleri sözcüklerle anıtlaştırmaktan başka bir seçeneği olmayan ozanları.

Ozanlarda söz nasıl türküleşirse, dağlarla toprak türküye dönüşür.

Dağ da insan: Onun da bizim gibi başı, ağzı, sırtı, boynu, alnı var.

Belki

Belki dağlar özlemle Tanrı'ya yaklaşmak isteyen taşın toprağın göklere uzanışıdır. Ama çok geçmeden yerle göğün birleşemeyeceğini gören dağlar dizi dizi diz çöküp yalvarmaya başlarlar.

Dikduruş

Dağ ile dikduruş arasında gizli bir anlam alış-verişi sezmemek elde değil: İnsan-olmada dikduruştan önemli pek az şey var. Ellerimizi sürünüp emekleme aracı olmaktan kurtardığımız an beynimizi yerde sürünmekten kurtarıp uygarlık aşamasına girdik.

Birbakıma, cansız denen doğa da dağlarla dikduruşa erişti: Dağ diye birşey olmasaydı "yüksek", "yukarı", "üstün" sözcüklerinin ya da akrabalarının dile-getirmeye çalıştığı o eşsiz kavram-bölgesinin insan için somut bir anlamı olmayacaktı. Yaşamanın saygınlık gören bazı kesintileri özünü yitirecek, içi boş birer kalıp durumuna düşecekti.

Güzel görünümlerin *gerçekten* tadına varmak için, nice nice bayırlar tırmanıp yükseklere çıkmak gerek.

Uzaktan bakınca iri sorunlar gibidir dağlar, çoğun yüreksiz kılarlar insanı. Oysa zaman yitirmeden davranmak gerekir: – Kalk yürü!

Bükümlü Düşünce

Düşünme genellikle dışa dönüktür: düşüncede çoğun düşünce-olmayan birşey dile gelir. Değişmez kural değildir ama bu. Kendini de konu yapabilir, yapmalıdır düşünce. Düşünce, yalnızca nesnelere atılan bir ok değil, kendi üzerine bükülen bir yaydır. Düşüncenin düşünce *olarak* kendine özgü bir anlamı, kapsamı, sınırı, başarıyı araştırması büyük yarar sağlar. Uygarlığın en seçkin birkaç doğrultusundan biridir araştırma.

Düşünceler

Kimi: durup dururken çakıverir, yakar, aydınlatır.

Kimi: parlarken söner, iz bile bırakmaz.

Kimi: çalışıp çabalarsın, bağırıp çağırırsın birtürlü gelmek bilmez.

Kimi: kovarsın gitmez.

Kimi: sımsıkı kapatırsın kendini, gene de içe sızar.

Kimi: gelir gider, gider gelir, gelir gider...

Kimi: bakar büyütür, okula gönderir, sokakta gezdirir, alanlarda dolaştırırsın, gene de adam olmaz. Günün birinde bir bombaya dönüşüp öz-bilinci yakıp yokeder.

Kimi: umutsuz, biryana atarsın, bir de bakarsın, günün birinde, kıvrılıp kaldığı bilinçaltında en güzel çiçeklerle bezenmiş.

Pek azı, pek azı düşüncelerin: doğar, büyür, gelişir, serpilir, olgunlaşır, meyve verir.

Öyle bir çiçek ki düşünce, – su, hava, toprak, yel, ısı, nem, güneş... herşey upuygun, tam kıvamında olacak herşey.

Yetmiyor gene de. Sonra gereken ne peki? Beklemek, özellikle beklemek, hiçbirşey yapmadan beklemek.

Şaşılacak şey şu ki, her yüzyılda insanı gerçekten hayran bırakacak nitelikte beş-on özgün çiçek boy atıp gelişiyor.

Düşünce, başıbozukluk anlamında özgürlük değildir. Herşeyden önce düzgün düşünmek gerek; buysa çekidüzen ister.

Boyutlarını genişletmek için zaman zaman deliliğe özense bile, düşünce olmaktan çıkmak istemeyen düşünce, kendi de koymuş olsa, birtakım kurallara uymak zorundadır.

Doğuştan bazı yatkınlıklar olmadan gerçekleşmese de öğrenmeye dayanan bir insan başarısıdır düşünme. Evde, sokakta, okulda, işyerinde, olaylardan, başkalarından, özbenden, yanıla düzelte öğrenilir düşünme.

Düşünmenin öğrenmekle alıp vereceği olmadığını söylemek için insanın (düşünme diye birşeyden azçok haberi varsa) düşünmeyi öğrenmiş olması gerekir. Oysa düşünme hiçbirzaman tam bir yetkinlikle öğrenilemez.

Büyük düşünürler bile birbakıma düşünme-öğrencisidir.

İşler yolunda gitmeyince kafa pek işlemiyor. İşler yolunda gitti mi de, düşgücünü yardıma çağırıp işlerin sarpa sardığını tasarlamayınca kafa işlemek istemiyor.

Bizim gibi düşünenleri, en güzel nitelemelerle bezeriz: akıllı, anlayışlı, iyi, soylu, yüce...

Bizim gibi düşünmeyenleri en aşağı erdemsizliklerle batırırız: akılsız, kör, kötü, erdemsiz, zavallı.

Benim gibi düşünmeyenlere çok şey borçluyum: Bana taban tabana karşıt olsalar da, benim düşündüklerimi çürütmekten başka bir amaç da gütmeseler, hınca kapılmaz aklımı kullanırsam, düzgün düşünmenin büyük ölçüde koşulu, vazgeçilmez yardımcısı onlar. – İçtenlikle böyle düşünüyorsak, düşündüklerimize belbağlanmasını istemeye pek hakkımız yok.

Önemli olan düşüncelerimizle karşımızdakini tutsak almamız değil, onunla *birlikte* düşünmemizdir.

Bir düşüncenin *benim* olması, gerçekten olgun olmasını gerektirmez. Ne var ki olgun bir düşüncenin *benim* düşüncem olmasına çalışmalıyım. Buysa düşünürken çok kez başkalarına başvurmamı kaçınılmaz kılar. Ne var ki bunu hiçbir yan-duyguya kapılmadan, seve seve yapmak gerekir.

Düşünmek herşeyi ille de sorunlaştırmak diye anlaşılacaksa, eksik olsun öyle düşünme! Neye yönelirse yönelsin, yöneldiği şeyi eninde sonunda çarpıtıp yoksullaştırır, tadından eder böyle bir düşünme; ille de yanıta, giderek kesin yanıta varmak ister de ondan. Soru-yanıt bağını kaçınılmaz bir yargı diye benimseyen düşünmelerse, ergeç birkaç kavrama, çok kez önyargıya tutsak edip güdükleştirir insanı. Oysa düşünme, genellikle düşünme diye bilinen alışkanlıklarla işlemleri aşmaktır.

Yanlış Bir Düşünme Politikası

Nesneleri, olayları, durumları, ilişkileri, süreçleri tek bir açıklama kalıbına sığdırmaya yeltenmek, hem dünyayı darlaştırmak hem insanı küçültmektir. Açıklama güzel şey, – çeşitli açıklama yolları olduğunu bilen için ama. Örneğin, ağaçların yeşilini "ışın bileşimi" başlığı altında topladığımız belirli bir düşünme işlemiyle kendimize aydınlık kıldığımızı söyleyebiliriz. Bu, yararlandığı yöntem, kotardığı deneylerle fizik bir aydınlatma olarak saygıdeğer bir başarıdır, kuşkusuz. Ne var ki bu açıklayışın biricik geçerli yol olduğunu savunmak, pekçok kimse bu yolun yolcusu olmaya özense de, insanı çileden çıkaran bir tutumdur aslında. Hele ağaçların yeşilini: Güneşle dalların evlenmesi diye tasarlayan ozanları; yeryüzünün güzellik bezeği diye anlayan ressamları evrende yeri olmayan kişiler diye görmek, son derece üzücü bir açıklama tutumu. Ne yazık ki çoğun yanlış eğitim bu tutumu doğal bir yazgıymış gibi benimsetmeye çalışmakta.

"Bu soruyu ilk ben düşünmek isterdim" demedikçe bir soruya eğilmenin ne önemi var? Çözümü olmasa da, evreni o sorusuz tasarlayamıyorsak, o soru olmadan evren cansıkıcı bir anlamsızlıksa, evren o sorudan ötürü yaşanmaya değer bir evrense – işte o zaman o soruya kendimizi vermeliyiz.

Böyle sorular var mı, peki? İşte eğitimin önemli görevlerinden biri, insanı bu yolda bilinçlendirmek.

Düşünmeye başlamadan önce benimsediğin sonucu, düşünmenin bitiminde ne yapıp edip elden bırakmayacaksan hiç düşünme daha iyi.

Yıkım

Bütün yıkım şurdan geliyor: önce herşeyi doğal birliğinden çekip tektek elealıyor, sonra da birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koymak için akla karayı seçiyoruz. Sözgelimi: düzgün düşündüğümüzü sanıp insan'ı toplumdan ayırıyor, sonra da toplumla bağlarını bulmaya çalışıyoruz; öğrenciyi öğretmenden ayrı tasarlıyor, sonra da birbirlerine yaklaştırmaya savaşıyoruz. Yeşil yaprağı güneşten ayrı elealıyor, sonra aralarındaki bağı kurmaya kalkışıyoruz. Oysa herşey birbiriyle kaynaşmış, herşey birlikte, herşey, varlık gereği bu böyle, canlıyla cansız, insanla toprak, havayla ateş, ölümle yaşam.

Düşünmek, bir çeşit borçlanmaktır. Bu tür borcu yanlış'la öderiz; karşılığında doğrular sağlarız ama.

Düşünme-Ekonomisi

Her çağın, her dönemin kafaya çivi gibi saplanan sözcükleri var. "Tanrı", "akıl", "uzay", "devrim", "çevre sağlığı", "barış" gibi kavramlar bunlar. Konuşmadan eylemeye tüm yaşama, ayrıntılara dek bunların dolayında dönüp biçimlenir. İşte

"ekonomi" de bunlardan biri, birkaç yüzyıldan beri yoğunluğu hızla artan bir mıknatıs gibi etki alanına çekmedik birşey bırakmıyor. Seks'ten din'e, dostluk'tan eğlence'ye, eğitim'den yönetim'e her kesime çekidüzen veren o. Ernst March'tan beri "düşünmeye" de elattı, yakında yüz yaşında "düşünme-ekonomisi".

Az çabayla çok bilmek – dönüp dolaşıp böyle tanımlanıyor düşünme ekonomisi. Açıklamalarını yalın tutacaksın, her yönüyle evrenin yapısı yalındır da ondan; bunu yaptın mı düşünce-ekonomisine uyuyorsun demektir; her çeşit bilmede, her çeşit kültür dalında geçerli bir ilkedir bu.

Aslında sorarsanız, alabildiğine abartılıyor düşünmede ekonomi. Ekonominin başka işlerdeki yeri, önemi yadsınamaz ama bu böyle diye düşünmeyi de ekonomiye zorlamak, düşünmeyi birbakıma ekonomiye tutsak etmek ne ekonomiye ne düşünmeye yaraşır. Gerçi boş laf, gereksiz ayrıntı düşünmeye de ekonomiye de zararlıdır. Gene de düşünme-ekonomisini taşıyan anavarsayımın, sanıldığı gibi şaşmaz bir dayanıklılığı yok: Kesin bir veri değil evrenin yalın olduğu; tam tersine, sonu gelmez tartışmalar boşandıran bir sanı bu. Ayrıca: göreli bir kavram "yalınlık"; "neye göre yalın?" – diye sorar sormaz bulanıveriyor işler: bakışaçısına göre değişip çelişmeden çelişmeye sürüklüyor insanı yalınlık. Düğmeyi çevirince odanın elektrikle aydınlanması ile televizyon camında sesli-sözlü birtakım görüntüler görmem arasında, yalınlık yönünden, genellikle bir ayrım gözetiriz. Bu bağlamda aydınlanma olayının görüntü olayından daha yalın olduğunu söyleriz çekinmeden. Oysa tavandan sarkan lambanın ışık saçması, birbakıma, son derece karmaşık bazı matematik, teknik, fizik kuramlarıyla dizi dizi deney ve işlemlerin sonucu.

Matematik, bilim, teknik biryana, din, toplum, insan gibi kesimleri de, ne denli deşersek deşelim o denli yalınlığa meydan okuyan varlık-alanları. Birbakıma insan yalın bir varlık. Oysa beyin zarının küçücük bir gözeneği bile inanılmaz oranda karmaşık bir gerçeklik. Hele sanat, – ya şiir?

Gel de Genç Abdal'ın:

dizesinin anlamını, gülünç olmadan yalın bir biçimde açıkla.

"Düşünme-ekonomisi" kendi kendini çürüten bir deyim. Daha kavramın öziçeriği ekonomik bir tutumla yalınlaştırılamayacak kadar karmaşık.

Düşünme-ekonomisine gücü herşeye yeten kuşatıcı bir ilke diye bakmaktansa, araştırmaları başlatıp ileri götüren, zaman zaman başarıyla kullanılabilen yararlı bir gereç gözüyle bakmamız yerinde olur. Nitekim bir düşünceyi hem doğru hem ekonomik olmaya zorlamak yanıltıya düşmektir. İki düşünceden biri ekonomik ama yanlış, öbürü karmaşık yapılı ama doğru ise, düzgün düşünmeden uzaklaşmak istemiyorsak, ekonomik düşünmeyi bırakıp doğru olana belbağlamamız gerekir. Sağlam düşünmek, çok kez yalınlıktan kaçınıp karmaşık düşünmeye dalmaktan çekinmemektir.

Düşünmede ekonominin gücünü abartmamalıyız. Aşırı ekonomi nasıl nekeslik türünden bir eylem ve ahlak erdemsizliğiyse, sınırları çarpıtılan bir düşünce de "ekonomi" sözcüğünün başka yörelerdeki yetkesine ne denli yaslanırsa yaslansın gene de bir bilgi ve kuram düşüklüğüdür.

İyi düşünmek, böylesi düşünme-ekonomisinden sakınmayı buyurur.

("Düşünme-ekonomisi" İçin Ek: – "Düşünme-ekonomisi" kavramı yalın içerikli bir kavram olsaydı bu konuda söylenenler çok daha kısa tutulabilirdi. Oysa yukarıda değinilen birkaç noktadan da açığa çıktığı üzere çokanlamlı, kaypak bir deyim dağınıklığı var düşünme-ekonomisinde. İşte bundan, "düşünme ekonomisi"ne geniş ve gevşek bir tutumla yaklaştığımı söyleyenler çıkarsa, tutarlı ve gerekçeli birşey yapmak istediklerinde, bunu ancak "düşünme ekonomisi" üzerinde koca koca ciltler yazarak yapabileceklerini, kuşkusuz, gözden yitirmemek zorundadırlar.)

Düşünmek: herkesin yürüdüğü yollardan başka yollarda yürüme yürekliliği göstermeyi gerektirir. O yollar dönüp dolaşıp herkesin gittiği yola götürse bile, hazır yolların sürüyle yol-

cusu ile kendi yolunu kendi açan tek yolcu arasında büyük ayrılıklar vardır.

Başkası Düşünsün

"Benim yerime başkası düşünsün" diyen, bu olumsuz davranışın tüm sonuçlarına katlanmak zorundadır.

Kendine ve başkalarına soyut-somut yollarda yardıma çalışan herkes, özünü yeniliklere bırakmak, ürküsüz soruşturmayı göze almak zorundadır.

Gelip Geçici

Değil mi ki gelip geçici, öyleyse değeri yok... Aslında yanlış bir damgalama bu. İnsana ilişkin ne varsa zamanlıdır, zamandadır, – gelip geçer. Kendimiz çevremiz, yapıp ettiğimiz herşey (ha uzun ha kısa) belli bir zaman aralığını kaplar yalnızca.

Birşeyin tadı değeri gelip geçiciliğiyle orantılı değildir. Tersine: bazı şeyleri tam da gelip geçici olduğu için sevip saymak, bakıp gözetmek gerekir.

İnsana özgü ne varsa yıpranır, en yıpranmaz sanılan şeyler bile – sevgi, dostluk, özlem, bağlılık...

Gelip geçici olanı sevmemek yaşamdan kaçmaktır. Gelip geçici tatlar, mutluluklar, karşılaşmalar, alışkanlıklarla dolup taşar tüm yaşam.

Birbakıma, yaşamada olgunluk: beş-on sözcüğün kat kat anlamlarından birkaçını biryere dek öğrenir gibi olmak.

Oysa ne kısa yaşam denen şey!

Sözgelimi: ağaç okuluna yazılıyorsun. Daha başlardayken, – "kök", "gövde", "dal", "yaprak" diye hecelerken, daha ilk yönelimlerdeyken, bir de bakıyorsun ki yaşam denen şeyin sonuna yaklaşıvermişsin.

Bugün

Böyle güzel, "güzel" sözcüğünün gelmiş geçmiş en güzel anlamında böyle güzel bir gün az bulunur, belki de hiç gelmez,

bir daha yoktur da ondan.

Böyle bir günü dile getirmeye kalkışmak kadar aptalca birşey olamaz.

Böyle bir günü yaşamayan anlayamaz.

Böyle bir günü olmayanlar böyle bir günü beklemelidirler.

Böyle bir güne değer doğrusu şu kabasaba, tatsız tuzsuz, ağır aksak sürüp giden yıllar.

İnsanların Çoğu

İnsanların çoğu günün en güzel saatlerini, ne yazık ki çoğun, ıvır-zıvırla, dedikoduyla, tembellik, çamur atma, öfke, küskünlük, kıskançlık ve benzeri şeylerle öldürüyorlar. Sonra da kalkmışlar yaşıyoruz diyorlar.

Kimse şaşmaz bir yaşama ustası değildir. Gene de şimdiki-zamanını bilinçle değerlendirmeyi başaranların zaman-savurganlarından daha büyük bir üstünlüğü olduğu apaçık.

Olaylar insanın gözünü açabilir. Gene de en uygunu, insanın olaylara gözünü açmasıdır.

Nice yıllar yılı insan kendisiyle birlikte yaşar. Sonra bir de bakar ki, kendine rastlayamamış. Ne içinden geleni söyleyebilmiş, ne dilediğini yapabilmiş, ne istediğini sevebilmiş, ne gönlünce yaşayabilmiş. Herşeye, herşeye zaman ayırmış ama kendine zamanı olmamış. İşleri birtürlü bitemediği için sonunda kendini unutmuş.

Yapıp ettiklerinle (daha uygunu var mı bu eski benzetmenin?) yaşama-defterini yaprak yaprak doldurmaktasın. Öyle bir defter ki bu, sil-baştan yok, sayfa kopmaz, silgi silmez. Olsa olsa sona varmadan sayfayı çevirebilirsin. Sayfaların sayısı sayılı ama. Durmadan yazmak, iyi-kötü yazmak, – çalışıp çabalamak, yapıp etmek, eylemek gerek.

Bir de bakıyorsun, günün birinde: bir teknedesin, akıp gidiyorsun sularla, ırmak aşağı, "beni de al" diyen kıyılardan gözünü alamıyorsun, yakıncacık varmak istediğin o canım liman.

Gel gör ki değişiverdi akıntılar, sertleşti hava, meğer laçkaymış dümen, kürekler yetersiz, birşeyler çatırdıyor durmadan. Şu kayalar da nerden çıktı? Başka tekneler tıkamış geçitleri. Limansa erişilmez uzaklarda.

En zor yaşam bunalımlı dönemlerdeki yaşam.

Birbakıma, yaşamanın öbür adı bunalım. Yaşam, değil mi ki yaşam, ister istemez bunalım öyleyse. Gene de: işlerin belirgin, aydınlık olduğu; insanın, neyi neden nasıl yapacağını, bazı sallantılardan sonra da olsa sanki önceden bildiği, bunu kurulu-düzenden öğrendiği çağlar, zamanlar, ülkeler, durumlar var.

Bunalımlı yaşayışsa – kördövüş. Sis. Kargaşa. Tatsızlık. Şimdi değil, hep böyle. Başka türlüsünü tasarlamıyor bile insan. Birkaç kişi için değil, herkes için böyle. Ne istek, ne heves kimsede.

Bunalımlı – yığın yığın, boğum boğum sorun. Sorulardan sonra sorular. Sorulardan sonra sorular, sonra gene sorular, sonra gene sorular, – hep soru, soru. Hangi adımımı atayım? Soru. Ama... Soru. Ne var ki... Soru.

Sonrası Yok

O zamanlar kentlerden öte bir köy yakınındaydım. Aylarca kaldım orda. Hava yağmur, yel güneş, gece gündüz demeden kırlarda eğitime çıkıyorduk. Nasıl oldu bilmiyorum, içine çekiverdi doğa beni. Toprak, ova, çiçek, ot, ağaç, gök, bulut – herşey öylesine yeni, bambaşka, öylesine özlem dindirici, öylesine yüce, öylesine biricikti ki! Ama hep, "ah şu iş bir sona erse, buralara gelip şöyle gönlümce gezsem tozsam, buraları şöyle sindire sindire yaşasam!" diyordum kendi kendime. Son gün mü neydi, birden bir korku düştü içime. Hiçbirzaman dile getiremeyeceğim bir acı. Başaşağı tattım mutsuzluğu: ya bir daha buralara gelemezsem? – Yepyeni tatlar tattım o gün.

Gerçekten de, ne denli istediysem gidemedim bir daha oralara. Gideceğim de yok bu gidişle. Gitsem de neye yarar zaten. Şimdi bambaşka şeyler var yaşama gündemimde.

Yaşama dedim de... Herşey zamanında. Sonraya bıraktın mı, bil ki sonrası yok. Var sanıyorsun ama bakıyorsun ki bitmiş gitmiş, – yok.

Bir insan düşünün ki biri "birinci" öbürü "ikinci" diye birbiri ardından gelen, birbirinden ayrı iki yaşama olanağı var. Diyelim ki birinciyi, yaşama denen şeyi öğrenmekle geçirdi; sonradan hiçbir eksik-gedik olmasın düşüncesiyle salt öğrenmekle geçirdi. İkincide herşey tıkırında mı gider dersin? Hiç de değil. O öğrendikleri, birinci yaşama için gerekliydi. Birincinin tıpatıp aynı değilse, ikinci yaşama kendi ağırlığını kendi içinde taşıyan başka ve somut bir bütün olarak pekçok yeni şeyin öğrenilmesi gereken yeni bir yaşamdır.

Öyle tuhaf, üzücü, saçmasapan, öyle çileden çıkarıcı birşey ki yaşam: çalışıp çabalıyor, yaşama-ABC'sini okuyup yazmayı tam söküyorsun, artık özlenen kitaplara geldim, diyorsun, – bir de bakıyorsun ki okuyacak zaman kalmamış.

Akıl Yalım Gibidir

Akıl yalım gibidir: canlı kalmak için kendi özünü yer.

Akıl hazırlopla yetinmez. Akıl araştırmak demektir.

Akıl, durmadan daha çok akıl ister; tükenmek nedir bilmeyen bir çabayla sınırlarını genişletmeden edemez. Sınırları genişledikçe de akıl-olmayanla sınırdaşlığı genişler...

Aklın dostu da düşmanı da akıldır.

Dışta patlamasa bile her an içten içe kaynayan bir yanardağ insan: öfke, kızgınlık, kıskançlık, istek, korku, tutku, sevgi, burukluk...

Ya akıl, onun yeri yurdu, çağı başarısı ne peki? Uçsuz bucaksız derinlere uzanan yanardağın ola ki yalnızca yüzeyi. Kıyıda köşede ipince bir patika, belki de. Fışkırtıların donmuş bir durumu da olabilir.

Sağduyudan payalanların sayısı (Descartes'ın kulakları çınlasın) öylesine az ki; bu "mutlu" azınlığın hiç de küçümsenmeyecek bir bölümü, "meğer biz neymişiz!" diye sağduyuyu elden kaçırdı kaçıracak.

Değil mi ki kendi kendimi eleştirebiliyorum, öyleyse aptal değilim. – Gerçekten aptal değilsem, kesin bir önerme sayılmasa da hoşuma gidiyor bu.

Aptallığın en büyüğü yalnızca başkalarının aptallığına inanmaktır.

Akıllı, daha az akıllıdan daha çok akıllıysa, aptal, kendinden daha aptaldan daha az mı aptaldır?

Akıl yanılır.

Yanılmadığına inanan akıl, özüne ilişkin güç olanaklarının bilincine varmamış akıldır.

Yanlıştan, yanılmadan birşey öğrenmeyen akıl, akılsızdır.

Bir düşüncenin yanlış olduğuna akıl yattıktan sonra da o düşünceye belbağlayan akıl, tutkuya yenilmiş sapık akıldır.

Hesap makinesi: akıl olmayan bir akıl.

Aklı delicesine övmektense, deliliği akıllı akıllı göklere çıkarmak yeğdir.

Akla güvensizlik: işte akılsızlığın en inandırıcı göstergesi.

Özünü sınırsız sanan akıl – mutlu da olsa mutsuz akıl.

Gürültü patırtıyla ahlakı kurtarmak isteyenler nasıl çoğun erdemsizse; hep ne yapıp yapıp adaleti kurtarmak isteyenler genellikle nasıl haksızsa; aklı tutkuyla kurtarmak isteyenler de çok kez delidir.

Akıllı diye ona denir ki "saçma" diye niteleneni görünce, "ya saçma değilse?" diye evirip çevirsin; "değersiz" diye kaldırılıp atılanı görünce, "belki de değildir?" diye evirip çevirsin.

Akıl, Mantık, Yaşama

Aklın, mantığın en uygunsuzu bile, yeter ki bazı pürüzlere aldırmasın, yaşamayı düzenler. Önemli olan mantıklardan hangisinin yaşamaya tıpatıp uygun olduğunu saptamaktır. Bunun içinse yaşama denen şeyin kendinden mantıklı olması gerekir. Buysa mantığın ötesine sıçramayı gerektirir. Gel gör ki hertürlü anlayışın, kavrayışın ötesidir orası. Demek ki yaşama, aslında mantıklı değilse hiçbir mantık mantıklı kılamaz onu.

En iyisi, mantık yürütmeyi bırakıp düpedüz yaşayıp gitmek mi? – O da mantıklardan bir mantık ama.

Başıboş duygu: özü paramparça duygu, ya sümsük ya azgın duygu. Akılla uyumlu duygu: yaratıcı duygu. Başıboş akıl: özünden ayrı düşmüş akıl –, ya yavan akıl ya ölçüsüz akıl. Akılla denetlenen akıl: akıllı akıl

Yeni Işık

Yeni bir ışık yakmak zorunda olmadığımıza inanabiliriz; gene de zorundaymışız gibi davranmamız gerekir.

Herbirimiz yeni bir ışık yakmak zorunda olsak bile, bunu başaracak güçte olmadığımıza inanabiliriz. Gene de başaracak güçteymişiz gibi davranmamız gerekir.

Başkalarının yaktığı ışık yeter de artar diye düşünsek bile, aydınlanan önümüzü kendi gözümüzle görmekten başka bir olanağımız bulunmadığını akıldan çıkarmamalıyız.

Akıl yalnızca göz değildir ama göz de akıldır.

Aklın Duvarları

Aklın duvarları var mı? – Varsa ne yapıp edip akıl bu duvarlara gitmekle görevlidir. Ürküden, yetersizlikten bu görevi yerine getirmeyen akla "akıl" adı yaraşmaz. O zaman aklı bekleyen olanaklar şunlar:

Ya kafasını duvara çarpar, – zedelenir.

Ya duvara gelir gelmez, geri döner, – bazı başarılara erişse bile keyfi kaçmıştır artık.

Ya duvarı yıkmaya çalışır, yıktığı da olur ama, daha duvarlardan ilkini yıkar yıkmaz, "artık duvar muvar kalmadı!"diye övünmeye kapılır ki, bu da aklın ilk başarıyla sarhoş olup ipin ucunu kaçırdığını gösterir.

Ya da duvarın birini yıkınca soluk almadan yenisine yönelir, o çökünce de sonra gelene, – böyle olunca da giderek duvar yıkıcılığından öte bir amaç gözetmez olur, sürekli inip kalkan, akıldan yoksun bir çekiç durumuna düşer.

Belki de en 'akıllıca' şey, akıl olmaktan çıkıp sezgi'ye dönüşmek, başkalaşmak, düpedüz akıl'dan vazgeçerek daha yüksek bir akla ulaşmaktır.

Doğa! Doğa!

Sanatın da, bilimin de, uygarlığın da dayanağı doğa.

Güzel, güvenilir, sağlıklı ne varsa kökü kaynağı doğa.

Doğada ne varsa doğaldır. Yalnızca insan abartır. Doğa abartmaz, abartamaz.

Doğa kimseden karşılık beklemeyen bir mektup. "Aldım" demeniz bile gereksiz, yeter ki okuyun.

Pekçok doğaseverin pekçok kötürüm filologdan ayrılığı yok: Hepsi de tümözü anlamaktan yoksun. Kimi, ayrıntıda yitiriyor kendini. Bir bölümü, kaskatı biçimci. Büyük bir kısmıysa, tadalma yetisini yitirmiş.

Diyelim ki doğayı Rousseau, Heine, Homeros, Heisenberg, Goethe, Yunus, Mevlâna hiçbir eksik kalmamacasına bildi, sevdi, açıkladı. Böylece biter mi doğa? Herkes kendisi yenibaştan tatmalı, yaşamalı, anlamalı doğayı. Tıpkı savaşı, acıyı, sevgiyi, dostluğu en içten tanır gibi.

Patika, kırlar ortasında upuzun bir iz. Ötede tepeler. Yanda yamaçlar. Çamların altı ustaca bir makasla yeni kırkılmış sanki, diri, gür. Sık sık otlar, aralarında konuk yoncalar. Önde inişler, çıkışlar. Renk renk kayalar. Ağaçlar, boylu boysuz, yeşil yeşilimsi, yapraklı yapraksız. Sonra: deniz, deniz...

Herdemtazelerin yalnız haziranda açan herbiri mor mor çiçekçiği başka biryana dönmüş. Hepsi de sabahla birlikte dimdik. Orta yerleri günebakan turuncumsu. Arılar gelip konuyor tepelerine. Karıncalar taşıma kolları kurmuş yolun bir ucundan

öbür ucuna, kıvrım kıvrım uzanıp gidiyor katarlar. – Dalda toprakta, yelde kokuda, kuşta böcekte bir telaş, bir telaş.

Ağaçlar: havanın içine oyulmuş anıtlar.

Ya ortancalar da güller gibi koksaydı, delirmek işten değildi o zaman.

Gökağılı

Yukarlarda birşeyler estikçe bulutlar gökağılı – at, öküz, ördek, keçi...

Durmadan kirli bir un serpiliyor heryana. Yapışkan birşey. Hava, hava değil, buğulu cama dönüşüyor heryer. Solgunlaşmış sular külümsü. Toprağın içinden dışa vurmuş nem. Aşağıdan yukarı sicim sicim birşeyler yağıyor. Sis...

Batan Güneşte Orman

Tepeye doğru bir kesimiyle orman koyulaşıyor birden. Yeşiller donuk. Karanlık inmiş nerdeyse. Az sonra çok kimse ürkecek oraya girmeye. Sivri sivri uluyacak çakallar.

Tepeye doğru öbür kesimiyle ışığın içine batmış orman. Samanyollarından gelmiş bir aydınlık sanki. Ayaklar kendiliğinden gidiyor o yana.

Akşam

Tüm ağaç yaprak yaprak, bir kuş esintilerle kıpır kıpır tepede süzülüyor.

Akımsı bir kül yapışmış sanki havaya.

Yavaş yavaş aydınlık çekiliyor.

Oldumolası akşamüstleri tüm yeryüzüne hafif bir derinlik getirir.

Yeşil

Doğada kaç türlü yeşil var diye sorulduğunda: fundalıktan ağaca, denizden göze hiçbirşeyi unutmamak gerek. Gündüzün gecenin, sıcağın soğuğun, yerin göğün, suyun ışığın an an, mevsim mevsim hakkını vermek gerek. Sonsuz yeşil var öyleyse doğada. Ressamlar gücenmesin, resim sanatının sınırlı bir erdemi doğaya ilişkin duyarlığı artırmak. Bununla birlikte ressamı, doğada gördüğünü çizip boyayan biri sanmak yanlış. Ne mutlu doğayı olanca somutluğuyla sevdiren "soyut" ressamlara.

Bir *an* için varlığını evetlediğimiz Tanrı'dan kalkalım:

Tanrı kendini doğaya koymuşsa, doğayı sevmek, Tanrı'yı sevmek birbakıma.

Akla bir soru geliyor bu bağlamda: Ya doğada Tanrı yoksa? Soru soruyu doğrur ama: Ne diye yarattı doğayı, peki?

"Tanrı doğayı yaratmış olsa bile kendi orda yok" diyenler çıkabilir. O zaman sormadan edemeyeceğimiz şeyler var: Doğada değilse nerde peki?

Bazıları da şöyle düşünmeye eğilimli: Eskiden doğadaydı-Tanrı kendisi, bırakıp gitti ama sonra doğayı. Şimdiyse sorulması gereken şu: Neden peki? Diyelim ki bırakıp gitti, niçin giderken yoketmedi doğayı?

Doğa Tanrı'nın türküsüyse, ozanlar bu türküyü insan diliyle söyleyen kişilerdir.

Birşeyler (Tanrı, Madde, Dirilik, Rastlantı, ne derseniz deyin), birşeyler verir, saçar, dağıtır doğa durmadan. Ozanlar, sanatçılar, dinadamları, düşünürlerse (kuşkusuz herbiri kendi yönünden bir sav güderek), başka başka yollar izleyip doğada sunulanı insan açısından derleyip toplamaya, yorumlayıp açıklamaya, kavrayıp anlamaya çalışır.

Yüzeysel gözlemciler, aşırı genelleyiciler, tez çıkarımcılar doğayı gereğince kavrayamaz; çokyönlü bir yayılışı vardır doğanın; ince ayırımlara düşkündür, yinelemeyi sever.

Ne denli doğayı *zorlarsanız*, o denli kendini *gizler*.

Doğaya istediğimizi yaptıran teknik başarılar, uzun sabırla-

rın verimli kılınmasıyla gerçekleşebilir. Doğabilimi, birbakıma, doğa sevgisi, doğa saygısı, doğa uysallığıdır.

"Doğa!" "doğa!" deyip bitiremiyorsun, – özü bilince, ne ki doğa dediğin: taş, toprak, su, ağaç. Bir sürü fiziksel, kimyasal işlem; fiziksel ilişkiler, kimyasal gelişmeler, fiziksel-kimyasal dönüşümler. Eni sonu, biraz fizik, biraz kimya; beğenmediyseniz, incesinden bir fizikle, incesinden bir kimya. – Öyle ama içten bağlandığınız görünümler, sevdiğiniz ırmaklar, bizi mutlu kılan çayırlar, çekiminden sıyrılamadığınız yarlar, görkemiyle yüceldiğimiz dağlar, içimizi ürperten kuşlar, gözü kulağı büyüleyen ormanlar, derin geceler, dinç sabahlar, yakıcı öğleler, kaygısız ikindiler, neşeli hüzünlü akşamlar, baharda tepeden tırnağa donanıp acı dindiren ak-pembe yaban kestaneleri – bütün bu öznel-nesnel yaşantılar dönüp dolaşıp, irili ufaklı birer kimya fabrikası mı? Gene de kimileri bazı haklı gerekçelerle "başka ne olabilir?" diye yanıtlayabilir bu soruyu. Ne var ki bu açıklamanın doğa *gerçekliğine* gerçekten uygun düşüp düşmediğini her yönüyle elealıp incelemek gerekir.

Doğa en ilk öğretmen: coşmayı, alçakgönüllülüğü, unutmayı, anımsamayı, güvenmeyi, azla yetinmeyi, dürüstlüğü, bağlanmayı, aldırışsızlığı, beklemeyi, sevmeyi – daha nice nice şeyi, *isterse* doğadan öğrenebilir insan.

Nice "kötülükler" iyilik doğada.

Doğayı kavramlaştırarak, kavramlara yaslanarak sözümona tüm özüyle dile getirmeye yeltenmek, insanın kimliğini fotoğrafında yansıtmaya kalkışmak gibi birşey.

Kendini doğada yitirmeyen doğayı anlayamaz.

Deniz kıyısında canı sıkılan;
dere şırıltısını budalaca bulan;
kırlara bakan penceresinin perdelerini kapayan;
kardan korkan;
hayvanlardan iğrenen;
böceklerden tiksinen;
rüzgâra öfkelenen;
yağmura kızan,

yazın güneylere, kışın dağlara uzanıyorsa "ben de oralara gittim" diye böbürlenmekten başka bir amaç gütmemiştir.

Anlayamazsın

Ancak amaçsız bir seyirle doğaya yaklaşabilirsin. Toprağa tarla, ağaca odun, kuşa besin, ırmağa yol, çiçeğe ilaç gözüyle baktığı sürece doğanın dolayında dolaşıp durur insan. Ben'ini otta, dalda, taşta, yelde, havada eritmedikçe doğayı anlayamazsın.

Böbürlenenleri ormana salıvermeli; kasılanları dağa tırmanmaya zorlamalı; çalım satanları enginlere götürmeli!

Felsefe, bilim, edebiyat – kitaplık duvarlarında boydan boya.

Şimdiyse, çam kokusu.
Birteki bile görünmeyen ağustosböcekleri heryanda.
Gök: tüm güneş – yakın uzak, mavi ak bulutlarıyla.
Deniz serpinti serpinti yaprak hışırtılarında.–
Uyuyup kalmışım çimenler üzerinde.

Haziran Ortalarında Güneyden İzlenimler

Renk: mavi-yeşil;
Ses: ağustosböceği;
Koku: deniz, incir yaprağı;
Hava: ince, ipince;
Ağaç: sarmaşık, kaktüs, çam;
Çiçek: gül, ortanca, lâvanta;
Yol: yamaca tırmanan patika;
Komşu: sincapgiller;
Yemek: balığın her çeşidi – tava, ızgara, buğulama;
Uyku: geceyarısıyla günışıması arasındaki hiçlik;
Isı: kemiklerin en içinde sürekli bir okşayıcı türkü;
Görünen: dallar arasından birkaç adacık;

Anımsanan: zaman yok böyle şeyler için;
Sevilen: yaşanan yaşama;
Özlenen: şimdinin sürüp gitmesi, bitmeyen bir hep-şimdi.–
Renk: mavi-yeşil... Ses: ağustosböceği...

Birlikte

Ben yokken başkaları vardı; benden sonra onlar olacak.. Başkaları olmadan da başkalarıyla birlikteyiz. Başkaları yoksa ben de yokum.

Bıçağı bilemek için başka bir bıçak gerek. Başka bıçak yoksa, sert kaba birşey de aynı işi görebilir.

Bir dostun mu var, çok dostun var. Bir düşmanın mı var, çok düşmanın var.

Sözcüğün sulandırılmış anlamıyla herkesle dost geçinenlerle bir alış-verişin olmasa da olur. Sinsi, güvenilmez, yüzeylerde dolanan, tatsız-tuzsuz insanlardır böyleleri. Ne yazık ki bazı ortamlarda bunlardan geçilmiyor.

Kılıkırkyaran hesapların yeraldığı yerde dostluk yoktur. Tek yol var dostlukta: koşulsuz sınırsız sevgi. Herzaman dosta götürmese de bu yolu yürümek gerek.

Kırk hadım nasıl birtek erkeğin yerini tutmazsa, kırk düzmece dost da tek bir gerçek dostun yerini tutamaz.

İnsanların sayısı arttıkça insana özgü erdemler ortadan çekilmemeli.

Başkalarının çilesini azaltmak amacı güden işler yapmak için epeyce çile çekmek gerek.

İnsanın değerini parayla ölçmeye kalkışan insan kendi değersizliğini açığa vurmuş olur.

Bazan, acıma, insanı en içinden sarıyor. Acıma yeline kapılınca da ne bencillik, ne çıkar. Neylersin ki bu gibi durumlarda

kaskatı kalıyor insan, hemen hemen hiçbirşey gelmiyor elinden, gelse de pek bir işe yaramıyor.

Bir insana yalnız düşmanı değil, düşmanlarının düşmanı da düşmansa, gerçekten zırdeli değilse bu insan, gözboyayan bir maskesi de yoksa, dostluğa yaraşan biridir böyle biri.

Düşmanı var diye bir insanı kınamamalıyız. Önce "düşman" diye niteleyenlerin kim olduğuna bakmamız, bu niteleyenlere bakan kendimizi elden geldiğince yantutmadan gözönünde bulundurmamız gerek. Bazan yerinde bir değerlendirmeye yerleşir yerleşmez, düşmanı bol kişinin yanında olmadığımız için ne denli üzülsek yeridir.

Düşgücü

İnsanlararası iyi ilişkilerde son derece önemli bir yeri var düşgücünün. Kendini başkasının yerine koymayan, olanca varlığıyla başkalarının duygu ve düşüncelerini anlayışla yaşamaya çalışmayan, kılı kıpırdamaksızın büyük kötülükler edebilir.

Herkesin kendine özgü bir dünyası var. Herbirimiz, eninde sonunda, kendi gözlerimizle dünyaya bakarız.

Gerçek gerçekçilik: herkesin kendi dünyasının herkesinkiyle özdeş olmadığını bilmek, ona göre davranmaktır.

Zorbalık

İşte her çeşit zorbalığın özü, özeti: "Tüm evreni sen de benim gördüğüm gibi *göreceksin!*" – Neler çıkmaz ki bundan. Sözgelimi: " 'Yap' dediğimi 'yap', 'yapma' dediğimi 'yapma'!"

Nice çabalardan sonra ortaya konan erdemli eylemlerin kendiliğindenmiş gibi gerçekleşmesi öyle güzel ki.

Kendi penceresinden dışarı bakan, çoğun, kendi bacasından çıkan dumanı değil de başka evlerin dumanını görür.

Sen kapını kirletirsen başkaları çöplük yapar.

Başkalarına Yönelik Tutkular

Tutku kasıp kavurur. Çok kez güdük bir gevşekliğe düşer yaşam.

Tutku hızla kamçılar. Bazan atılımlı bir tıkızlık kazanır yaşam.

Değersizliğini gizlemek isteyenler çok kez önde görünmek için yapmadık şaklabanlık bırakmazlar.

Kendi kendini kandıranlara hak versek bile acımamız gerekir. Kendini kandırmadan başkalarını kandıranlarsa korkunçtur.

Gelişip serpilmek için çırpınan bir insanı engellemek kadar insanlık dışı bir davranış yok.

Yapıp yaratmada kendilerine güvenmeyenler, başkalarından uzak düşmüş kimselerdir.

Yitirilen Karşılama

Ah bir görünse diye bekler durursun. Övgüsünü duymuşsundur. Tadını sezer gibi olmuşsundur. Aramakla bulunmaz gene de. Bir armağandır çünkü o.

Sıkıntılı, sıkkın, sıkıcı günler, aylar, yıllar geçer. Yağmur, güneş... Bir açar, bir kapar hava. Hem durmadan değişir, hem aynıdır yer gök. Sonra birden herşeyi kaplayan özlü-anlamlı bir sevinç. Birtek şey var artık: armağanı yaşamak...

Gel gör ki önemli bir işin vardır o ara. (Genellikle koskoca bir ıvır-zıvır.) "Yazık!" diye üzülürsün. Rastlantının boşa gitmesine de gönlün katlanmaz. İyi-kötü birşeyler yapmaya çalışırsın. "Ah bir tepeden tırnağa dostluğa, sevgiye, söyleşiye dönüşebilsem!" dersin. Birtürlü olmaz ama. Ya kaçıp giderse? Neyse ki yerli yerindedir herşey, birşeyin de olacağı yok gibidir. Birşeyler gidip gelir onunla aranda. "Tattım işte, ne olduğunu anlamaya başladım" demeye başlarsın yavaş yavaş. O hep kalıcıymış gibi gelir. Öteyandan işler de görülmelidir. Akıl onda,

gözler onda, gönül onda ama... İşlerin de hakkını vermeliyim diye düşünürsün. Nasıl olsa senindir o, başka birşey de olacağı yok zaten.

Günün birinde, bir de bakarsın ki gidiyor yerinden. Çoktan gitmiş. Unutamazsın gene de. Bir iki iz kırıntısından başka birşey kalmaz elinde.

Oysa azıcık, daha gönlünce bir dost–birlikteliği yaşayabilseydin...

Başka-Ben'le Öz-Ben'e

Anahtarımı yitirmiştim. Kendi üstüme kilitlenmiştim. N'etsem giremiyordum içime. Özüme kapalıydım. Dile gelmez bir sıkıntı, karanlık örtüyordu heryanımı. Birşey biryere batıp gömülüyordu. Kör öfke, acı kin, yanan yara, keskin bitkinlik, küçülten büzülme, korkunç ürkü... – hepsi üşüşmüştü üstüme. Dar dargın, tıkanık tutsaktım. Yaşamanın tadı uçmuş, rengi silinmiş, dayanımı çökmüştü.

Birden onunla karşılaştım.

Açılıverdim. Kendimle buluştum. Genişledim. Soluğum düzeldi. Sevinç aktı herşeye, her işe, heryana. Amaç, değer, anlam – hepsine kavuştum bir çırpıda. İsteksizlik, direnç, itiş yoktu artık. Hafiftim. Çözülmüştüm kaskatılıktan. Işığımı engelleyen tüm duvarlar kalktı. Doruğumda buldum kendimi. Kendim olmuştum artık. Özüme kavuştum onunla.

Belbağlama

Kimseye belbağlamazsan kırıklığa uğramazsın. Kimseye belbağlamadan yaşanmaz ama. Trenin gelmesinden umudumuzu keselim mi? Suyu biri ağılamıştır diye içmeyecek miyiz? Gerçi, bir terslik, tren gecikebilir, ola ki demiryolundan çıkmıştır; suya kötü birşeyler karışmış olabilir, içen ölür. Gene de bu gibi durumlarda öfkelenip bağırıp çağırsan da yakındığın: düzendir, örgütlenmedir, yönetimdir, soyut bir yapıdır eninde sonunda.

Gel gör ki, güvenip inandığın, sevip saydığın, nice yardımlarda bulunduğun bir yakının, bir de bakıyorsun ki dörtelle kuyunu kazıyor senin, hiçbir neden yokken, tadını çıkara çıkara. Düşmanlarından daha düşmanmış meğer sana, ormanda bir eline geçsen, paramparça edecek seni.

Ne öfke, ne bağırıp çağırma, ne yakınma, herşey anlamsız o zaman. Tüm dünya başına yıkılır, olanca varlığınla, geçmişin geleceğinle çökersin. Keşke dünyaya gelmeseydim, dedirten bir mutsuzluk bu. Yaşamanın tam ortasına inen böylesi bir tokattan sonra, yaşamasına yaşarsın ama nasıl, – bilen bilir, bilmeyene anlatılamaz, anlatılsa da ne çıkar sanki, hem anlayan hem anlatan için bir üzüntü pınarıdır bu.

Biz-Bağnazlığı

"Ben en üstünüm", "ben en yiğidim", "ben en iyiyim", "ben en güzelim" diyene gülen gülene. Öfke çeker böyleleri, aşağılanırlar durmadan. Genellikle yazısız mezralar kazılır bencillerin adına.

"Biz en üstünüz", "biz en yiğidiz", "biz en güzeliz" diyeneyse saygı heryandan. Sevgi heryandan. Sevgi çeker böyleleri. Yüceltilirler durmadan. Genellikle anıtlar dikilir böylelerinin adına.

Bencil Neden Bencildir

Bencil neden bencildir? Korktuğu için. Neden korkar? Özüne güvenmediği için. Kesin güvene erişmek için ne yapar, peki? Ben'den bir zırha bürünür. İçine kapanır, yalnız kendini düşünür, öz çıkarından başka hiçbirşeyi umursamaz, giderek başkalarının tüm yaşama haklarını çiğneme yoluna girer. Ne var ki kısa süre sonra özlediği amaçtan uzak düştüğünü görüp şaşırır bencil. Bu tatsız mı tatsız durumu aşmak içinse, genellikle, zırhlarını kalınlaştırıp bencilliği artırmaktan öte bir seçeneği olmadığı inancına kapılır, gereğini de yapar.

Aslında: bencil kadar özbenini hor kullanan bir kimse tasarlanamaz. Her davranışıyla kendini yıpratmakta, özünü bozup çarpıtmaktadır bencil.

Kuşkusuz, güven gereklidir. Güven sağlamadan, daha doğrusu belirli ölçüler içinde belirli güven ortamlarına kavuşmadan, kimi içiçe kimi birbiriyle kesişen belirli güven alanları gerçekleştirmeden yaşayamaz insan. Ne var ki güven, çoğu kez, başkalarıyla *-birlikte-* olmakla elde edilir. Güven elde edeceğim diye ben'ini yalnızlaştıran, ne denli yanlızlaşırsa o denli çelimsizdir.

Birlikte yaşamak ne özbenden vazgeçmek, ne özben'i yoketmektir. Birlikte yaşama: öznelliğin en sağlıklı biçimde ancak başka-ben'lerle birlikte zenginleşeceğini; ben'in ancak sen'le birlikte kendi bilincine ulaşabileceğini; deyim yerindeyse, *sencilliğin*, ben'i pekçok bakımdan en güvenli varlığına götüren bir vazgeçilmezlik olduğunu iyice bilmeyi gerektirir.

Sonradan: Bencillik sorununun tam çözümü değil ama bütün bunlar. Varsa çözüm, ben'in bencil olmadan içinde yeraldığı o *biz*-dünyasının nasıl bir dünya olduğunu yanıltısız bilip elbirliğiyle böyle bir dünyayı yaratmak. – Bilim, sanat, eğitim, yönetim... neyimiz varsa herşeyimizi bu uğurda verimlendirmek zorundayız.

Güneş balçıkla sıvanmaz. Ben'ler arasında tam bir uyum bulunduğunu söylemek gerçekliğe aykırı. Somut olarak bakıldığında: İnsan insanla çekişir, dalaşır, sövüşür, dövüşür. Gene de benler arasında köklü bir düşmanlık olduğunu söylemek; ben'in sen'i, sen'in ben'i durmadan korkutup ürküttüğünü, böyle olmadığı zamanlar gizlice engellediğini öne sürmek, sevgi, dostluk, yardım, yakınlık, öğretme tadı, işbirliği gibi insanı insan kılan anadeğerlerin evrende varolmadığını söylemek türünden yakışıksız bir yanıltıdır.

Bencilin en büyük düşmanı kendi bencilliğidir.

Birlikteliğin doruklarından biri, içten gelen bir istekle durup dururken ortak bir türkü söyleyip oynamaktır.

Birlikte söyleyip oynarken sesi iyi olmayanlara, ayağı aksayanlara da yer varsa, o birliktelik yetkin bir birlikteliktir.

"Sağ Ol!"

Ortalığa "sağ ol!" demekle kimseye birşey söylenmiş olmaz. Rasgele "sağ ol!" kalabalığın üstüne boca edilen aşı gibi birşey. Biçimselliği yeter görenlerin, gerçekte insanları umursamayanların işi bu. Özden gelen "sağ ol!": "beni sevindirdin", "sana saygım var", "mutluluğun için elimden geleni yapacağım", "bana güven" türünden varlıksal bir bağlılık sözü.

Birlikte yaşamadan tat almayanlar bile, daha çıplak yaşamlarını ayakta tutabilmek için birlikte yaşamak zorunda olduklarını akıldan çıkarmamalıdırlar. Neylersin ki unutkan bir varlıktır insan.

Kök tohumun, gövde kökün, dal gövdenin, yaprak çiçeğin, çiçek meyvenin düpedüz amacı mı ağaçta? Hiç de değil. Ağaç bütün. Birlikte dik, birlikte canlı, birlikte güzel.

Vermek

İnsanlararası ilişkilerde ilişkiyi alış-verişe indirgemek; ilişkiyi, aldığını vermek diye tanımlamak; ilişkiyi, düpedüz bir aktarma diye yorumlamak, yok yere küçültmektir insanı. Bu ilişkilerde *vermek* sözkonusu ama rasgele vermek, birşey vermek, diyelim ki daha önce alınanı ya da alınana karşılık başka birşeyi vermek değil, *kendini* vermek, özünü vermek, insan olarak bağlanmaktır.

Vermek katmaktır, başkasına katarken özümüze katmaktır. Katmaksa, duran bir varlığa birşey *eklemek* değil, o varlığı değiştirmektir. Ancak bu anlamda veren, kendini aşar.

Birlikte–Yaşamanın Güzelliği

Oraya buraya saçılmış gül yaprakları tektek insanlar. Güneş soldurur çiğner, yağmur paramparça eder, yeller esti mi çukurdan tezeğe uçup giden bir hiç herbiri. Tek bir dalda birleş-

meyegörsünler, kötüleri diken diken ürkütürler; güneşle al al, kıvrım kıvrım, yağmurla dinç derin, fırtınayla çınar gibi güçlüdürler.

İyimserlik, Kötümserlik

İşler hep kötü gitseydi somut olarak iyimserliği hiçbirzaman tasarlayamayacaktık.

Ne Diye?

Ne diye insan bazı şeylerin yoksuluyum diye üzülmeye yatkındır da, bazı şeylerin zenginiyim diye sevinmeye eğilimli değildir?

İyimserlik-kötümserlik gen'lerle, kalıtımla ilgili birşey belki.

İkisi Arası

Kestirmenin birlikte getirdiği tüm yalınlaştırmaları göze alıp söylersek; dünya, ne cennet, ne cehennem – ikisi arası bir yer.

İyimserliğin de kötümserliğin de derinlerinde, yaygın bir düşünce yanıltısı olan aşırı-genelleme yatar.

İkisi de

İyimserin de kötümserin de tek bir inançta köksaldığını söylemek yanlış değildir. İkisi de en yetkini özleyip gerçekleştirmekte ama kötümserler bu gerçekleştirmedeki eksik-gedikten ötürü umut yitimine uğramakta, iyimserlerse eksik-gediği

önemsemeyip örtme yoluna sapmaktadır.

Oysa insan işlerinde yetkin'i gerçekleştirmekten çok, insana özgü tam olanaklarla yetkin'e yaklaşmayı denemek sözkonusudur.

Azıcık deşince arıkan iyimserliğin de, kötümserliğin de çelişmelerle yüklü olduğu görülür. Nitekim kimse heryönden baştanaşağı iyimser ya da kötümser olamaz. Bundan, mantıkça şu sonuç çıkar: İlkin, her iki tür de melez, kuşkusuz. İkinciyin: iyimserlikle kötümserlik düşünsel olmaktan çok duygusal tutumlar: duyguysa herşey değil ama çok şey.

Tutarlı davrandığında, iyimser de kötümser de herşeyi oluruna bırakmak zorundadır. Ne var ki, o zaman iyimserin olup bitene sevinmesi; kötümserin de yakınması gerekir.

Aslında, ne iyimser ne de kötümser için tarih diye birşeyden söz edilemez. Öyle ya, evrenin gidişi baştan iyi ya da kötüdür, herşey önceden belirlenmiştir.

Geçmişte de varsayılsa, geleceğe de itilse şimdi-kötümserlerinin sığınağı altınçağ.

Devrimciler, gelecek–iyimserleridir.

Kötümser söylemlerin doğru çıkmasını gerçekten istemeyen, iyimserdir.

Dost arayan karamsar, tam karamsar değil demektir.

Karamsara iyimser dost gerek.

Sorumluluğu yüklenme bakımından iyimser ile kötümser arasında önemli sayılabilecek bir ayırım yoktur.

Kötümser, katkısız bir kötümserse, başarı diye birşeye yer vermez yaşama-sözlüğünde; başarısızlıksa, evrenin gidişine özden içkindir onca.

İyimser, sapına dek iyimserse, başarısızlığın en küçük bir gölgesine bile rastlamaz evrende; ne var ki, başarı da insan çabasının bir evrimi olmaktan çok evrendeki genel gidişin kumaşından ürer onca.

Karamsarlığın da kötümserliğin de en korkunç yıkımı in-

sandaki isteme gücünü yoketmektir.

İyimser, amaçlayacağı birşeyin olmadığı inancındadır; karamsarsa, iyi amaçlara nasıl olsa erişemeyeceği düşüncesindedir.

Neyse ki tam tutarlı iyimserle tam tutarlı karamsara hiçbirzaman rastlanmaz. Bunun nedeniyse insanın istenç yoksunu olmasından ileri gelmez. İstemeyi yitirmiş insan, insan olmaktan çıkmıştır artık. Asıl neden, hem iyimserliğin, hem karamsarlığın sonuna dek savunulur şeyler olmayışında yatar.

İnsan için yazgı diye birşey varsa, ne iyimserlik ne de kötümserliktir bu.

İnsan yazgısı erişemedikleri için üzülmek, eriştiklerinin yüceliğinden ötürü sevinmek değil, aslında aynı şey olan bu ikili yazgıyı aşmaktır.

Bol yakınmalı kötümserlik mevsiminden, sevinmeler dolu iyimserlik mevsimine bir çırpıda geçmek isteyen kimsenin, gerçekliğe dürüst davranıp düşgücünü azıcık işletmesi yeter. O zaman başını saran her kötülüğe karşılık kendisinde o kötülüğü kat kat bastıran bir iyilik bulmakta gecikmez.

Sıcak Günler, Soğuk Günler

Gecenin Son Bölümcüğünde

Eller paltonun ceplerinde, geçerken baktım, biriktikçe birikiyor sular yandaki boşluğun çukurlarına; kışça bir yel sallayıp duruyor kavağı. Nicedir yaptığım gibi, yatakta boynuma dek çektim yorganı. Nerden nereye, uykuda hep kurbağalar dinledim düşten düşe geçerken.

Buğulu bir sıcağa uyandık sabahleyin. Dokunulmayan pencereler açıldı. Gömlek bile ağır geliyor dışarda. Kaşla göz arasında donanıvermiş kavak. Çıplak kestaneler katmer katmer yaprak. Düpedüz bir olgu değil ağaç gölgesi, varlıksal bir değer bundan böyle. Unutulan tatlar yine bizim olacak. Yitirdiğimiz renklere yeniden kavuşacağız.

Mantıksal bir zorunluluğu mu var doğanın: gizli ektiği öncülleri işleyip olgunlaştırdıktan sonra kesinlikle sonuçlandırıyor; işe güce dalmışken biz, zamanı gelince o, şaşmaz bir düzenle içerdiğini çıkarıyor ortaya.

Doğanın çekirdeği sıcak.

Tüm mevsimler sıcak aylara özlem çeker.

Sıcakları duyumlar duyumlamaz, pekçok şeyin değiştiğini görürüz.

Önce lâleler, sonra güller, ortancalar, karanfiller...

Domates, sivribiber, patlıcan, serin serin salatalık.

Sofralar renklenir, gözler dirilir, umutlar artar, korkular ortadan siliniverir.

Erikle Başlar

Caneriği, çağla, badem, kiraz, dut, çilek, şeftali, mısır, kavun, karpuz, ceviz, incir, üzüm, kestane...

Erikle başlar, kestaneyle sona erer sıcak günler.

İnsanı Sarıp Sarmalayan Sevgidir Sıcak

İnsanı sarıp sarmalayan sevgidir sıcak.

Bir güne, birkaç günlük yaşama sığar havalar ısındı mı. Günübirliğine konuk gittiğimiz yerlerde bile anlayışlı bir ses, size, "şöyle bir uzanmaz mısınız?" diye sorar.

Neler olmaz ki yaz ikindileri. Serüvenden serüvene koşar doğa: Kozalaklar büyür, genişler, çıtır çıtır çatlar. Yılan yeşili dikenlerin ince-kalın akdamarları belirginleşir. Başlar üstünde topluca süzülen kırlangıçlar, mırıltı gürültü arası bir çırpıntıyla doldurur kulakları. Rüzgâr sıcak bir soluk olup akar havanın içinde. Güneş denizle oynaşırken insanı kapıp götüren bir şölendir başlayan.

Bitmesin denen yaz geceleri yıldızlar bile sımsıcaktır.

Arı

Yürüyüşümde o. Önümde, ardından gidiyorum. Durunca, bekliyor. Yok, beklemiyor, kulağımdan çekmiş götürüyor beni. Sesiyle yöneltiyor. Bütün böcekleri susturmuş, yeller susup sinmiş. Aşağılardaki denizi örtüyor vınlamasıyla. Motorları uzağa itiyor, dalgaları bastırıyor. Hep buradayım diyor sesiyle. Yokum ben artık. Arı var birtek. Herşey arı.

Sapsarı

Sarı, sapsarı leke leke taşların üstünde. Dıştan yansımış değil, taşların özünden sızıyor. Aydınlık yok bu renkte, hastalık var. Eşikte, taraçada, saksıların orda, sarnıç kapağında hep aynı sarı.

Hiç güneş vurmazdı buralara ya da belli etmezdi kendini; şimdiyse tozlu donuk, bulanık buğulu bir cam yerde. Ağaçlardan yaşam çekilmiş. Sönmüş yeşiller, kımıltısız yapraklar havaya yapışık. Kupkuru toprak. Güneş mi ordaki, kül kül sıvının ardında sezilen lop yumurta sarısı? Bozuk turuncu tütüyor. Yanıyor Güneş, açılan çam kozalaklarının içinden yalım yalım ses veriyor.

Tıkandı tıkanacak bir göğüs ağustos –sarı sapsarı.

Akşamca

Birşey mi yaklaşıyor dersiniz? Kendi yok ama öncüleri görünüverecek nerdeyse. Burdalar işte. Uzaktan geldiler diyemeyiz. Oyuna doymayan çocukların, erkenden işe giden erkeklerin kadınların, yol işçilerinin beklediği buymuş meğer.

Upuzun gündüzler, yorgun tepeler, kırlar, çiçekler, kediler, insanlar sevinçle bıraktı kendini ona. Yokuş aşağı iner gibi birşeyler olup bitiyor heryanda. Günboyu evrenle içiçe-dışdışa güneş, örtünüp saklanıyor sanki. Birden işi mi çıktı aydınlığın?

Denizler, kentler yokeden; değdiği herşeyi eşit kılan akşam kendine özgü renksiz renklerle kuşatıverdi herşeyi. Kaygılar, sevinçler, istekler değişti. Biz, biz değiliz bundan böyle. Bambaşka bir dil konuşuyor varlık. Ne tuhaf, o alıştığımız gündüzceyi unuttuk – akşamca konuşulacak artık.

Yirminci Yüzyıl yaz yüzyılı. "Mavi", "gök", "güney"... – bu yüzyılın çeşitli bakımlardan, toplumsal-ekonomik-politik açılardan yönverici kavramları bunlar.

Birdenbire

Yazdan başka birşey var mıydı? Güneşti herşey. Sıcak, daha sıcak, hep sıcaktı. Pırıl pırıl, apaçıktı her yönümüz. Aydınlığa batmıştı varlık. En uzakları görebiliyorduk. Kireç kaymağından yeni çıkmıştı burundaki fener. Deniz o sevdiğim göz maviliğindeydi. Gökler alabildiğine derin, – ak bulutların birinden öbürüne sıçrayan uçtuğunu bile anlayamazdı, öylesine lekesizdi

boşluk. Toprakta bellibelirsiz bir kaynaşma sürüp giderdi. Herşeyin sustuğu zamanlarda bile biryerlerde böcekler kıpır kıpır kıpırdanır, bitkilerin içine yürüyen özsuyun çalkalanışı işitilirdi. Gündüzleri uzatan uzun akşamlarda devingenlik kazanan insanlar, bastıramadıkları bir sevinçle gecede sanki uzaylaşırlardı. Ya sesler yükseldikçe yükselir ya da fısıltılar sürdükçe sürerdi. Çok geç saatlerde ancak gülmeler alçalır, herkesler uyuduktan sonra da, uyuyamayanlar, doğanın o dile getirilemeyen izlenim sunularından ötürü, yine güleryüzle güne başlardı.

Alışmıştık böyle yaşamaya.

Tanımadığımız bir dünyaya doğduk bu sabah. Nerde Güneş? Perdenin bir kanadı açık kalmış ama dışardan girip içeriyi değiştiren birşey yok. Böyle miydi dün sabah, iğne deliğinden sızan ışınlar bir ışıldak keskinliğiyle doldurmuştu odayı. Herşeyin rengi çekilmiş bugün. Karşıki taraçanın kızıl tentesi solmuş, yandaki evin yeşil camları donuk. Bir asker çadırı var sanki üstümüzde. Yamalı yeryer, külrengi. Karasarı soğuk bir sütunu andırıyor fener. Denize moloz dökülmüş gibi. Kıyıdan ötede topraksılık bitiyor, oralarda da pörsük, itici bir deri, kırış kırış. Bir yelkenli geçti demin, dün de dolaşıyordu önümüzde, ak yelkenine kömür tozu bulanmış ama şimdi. Tatili bitmiş bu yüzlerin. Hangi oyuna başlasalar çocukların canı sıkılıveriyor. Serin. Ceketsiz çıkılmaz artık. Kargalar uçuşuyor damlar üstünde. İşte yağmur, güzün ilk yağmuru.

Dün gece yaz sona erdi.

Kar

1.

Çok sevilen ama aşağısanmış, özlenen ama unutulmuş bir erdem gibi ak mı ak. Uyanınca bir de baktık ki herşeyi donatmış. Özce değişti varlık. Hiçbirşey kendi değil artık.

2.

Yapraklı yapraksız, büyük küçük her ağaç karla bezenmeyi seviyor. Toprak karla sımsıcak. Sular sarhoş.

3.

Ağır ağır yağarken tatla ılınıyor içler. Dörtyana uçuşup savrulunca bir sistir dolduruyor yeri göğü. Ne kent, ne kıyı, ne deniz...

4.

Kat kat ak şiltelerin altında herşey. Gürültüyü emen, bastıran bir durgunluk. Yalnız kalmak isteyen geceleyin ayaz dinlesin.

5.

Karda ne var?
Otun ovanın, dağın bayırın üstünde olma sevinci;
tuhaf bir hüzün;
gelip geçiciliğin tadı;
"az yaşadım", "hiç yaşamadım!" diyenlere "aptallığı bırak, seyret!" diye sesleniş.

6.

Karda ne yok? – Bilmem.

7.

Karda yürürken akla gelenler saymakla bitmez:
Açlar, üşüyenler, evsiz-barksızlar – onları düşünmeyenler utansın. Onları düşünüp de birşey yapamayanlar da utanıyor, – neye yarar?
Boydanboya pencereli sıcak bir oda. Dışarda çam çam soluyan rüzgâr. Cangözüyle okunan bir kitap, ya da çay demlenedursun sevginin çiçeklendiği, dostluğun boyattığı söyleşi.

Ayaz

Sessiz sessiz yağmış bütün gece. Soğuk soğuk tene yapışıyor giysiler. Ötelerden eserken uluyor herşey, yakıyor, ısırıyor. Eli ayağı, gözü yanağı varederken yokediyor ayaz. Görünmez bir tuz sızıyor acı acı derimizden içeri.

Hastalıkla Başbaşa

Hastalığa karşı kalkan yok, olamaz da. Değil mi ki bedenli bir yapımız var, *hastalanabilen* bir varlığız öyleyse.

Hekim, ilaç, aşı, bilim, aygıt, fizik, kimya, bakanlık, hastane, eczane, – bütün bunlar olsa olsa bazı hastalıkların bulaşarak yaygınlaşmasını önleyebilir, bazı hastalıkları erteleyebilir. Gene de bedeni ortadan kaldırmadıkça kökü kazınamaz hastalığın. Bedeni ortadan kaldırmaksa, insanı insan olmaktan çıkarmak demektir. Oysa insanın yapıp ettiği herşeyde, insana ilişkin her doğa-kültür-toplum-tarih olgusunda bedenin örtük-açık bir rol oynadığı gözden yitirilmemesi gereken bir temel gerçektir.

Hastalık: insana özgü varolma-koşullarından ötürü var; insan yazgısının belirgin bir çizgisi.

Hastalık: düşman saysak da özümüz. Hastalık-sız insan, somut-düşsel bir uyduruk. Somut-gerçek insan: hastalanabilen insan.

Başka türden canlılar, sözgelimi otlar, ağaçlar, kuşlar, böcekler, atlar, köpekler biryana, –onlar için de hastalığın bir nitelik olduğunu söyleyebiliriz ama–, yalnızca insanı gözönüne getirdiğimizde, hepimiz içten özlesek de, hastalığa kesinlikle yervermeyen bir insan yaşamı yok.

Sağlığa sarsılmaz bir gerçekmiş gibi belbağlayanlar, yaşama karşısında çocuksu bir davranış benimsemişlerdir. Küçük bir kabartı, görünmez bir sıyrık, belli belirsiz bir yara, nerden çarptığı anlaşılmayan bir sancı, gözde bir yanma, kulakta bir vınlama, böğürde bir tuhaflık, bir çöp, bir diken, bir kan pıhtısı,

anlık bir tıkanma – bak ne güçlü, birdenbire en çelimsizlerle birlikte yerlerde sürünmekte.

Bizdeki Tohum

Birbakıma tohum da bizde, toprak da biziz, bedenimize ekili o. Büyüten Güneş bedenin ötelerinde, ama el ayak, baş gövde diye birşey olmasaydı nerde büyüyebilirdi o? Bedense yalnız hastalıkların değil nice tatların, başarıların kökü, alanı.

Bilmece

Bugün bana, yarın sana: Bugün sana, yarın bana? – Bil bakalım ne? Bilmeyecek ne var: hastalık!

Bir Ateş, Bir Ateş

Şu bu derken birdenbire kendimi yabancı bir evde buluverdim. Ah bir şurdan çıkabilsem! İki kapılı bir ev bu: biri ölüme açılıyor, öbürü eskisinden daha anlamlı bir yaşayışa. Tuhaf gelecek ama bu kapılardan hangisini kullanacağımı sanki bilemiyor gibiyim.

Neren ağrıyorsa canın orda: senin için evrende yalnız orası var; sen yalnızca ordasın; sen yalnızca orasın.

Hastalanan hayvanlar birbakıma insanlaşırlar, – acı çekerler de ondan.

Hastasın: Bir çukurdasın. Ne denli depreşirsen depreş çıkamıyorsun o çukurdan. Yalnızca çukur var senin için. Sen bile yoksun –, sınırları olmayan bir çukursuluk herşey...

Hastasın: Hiç bilmediğin yükseklikte bir kuledesin. Yaşama, heryönüyle kuşbakışı ayaklarının altında. Birşey dank etti kafana, nasıl da aydınlandı ortalık: yaşama ögelerinin boyutlarını karman çorman eden tüm ıvır-zıvırlar yokoluverdi birden.

"Ah bir iyileşsem!" diyorsun, gene de birtürlü iyileşemiyorsun.

"Ah bir iyileşsem!" diyorsun. Öyle ama, unutacaksın o zaman. (Unutmadan da olmaz zaten.) Oysa en yetkin biçimde yaşaman için sana düşen en büyük ödev (hiç olmazsa birbakıma) *unutmamak.*

Bedenin bedene karşı gelmesi, bedendeki bir yerin ya da bölgenin, bir deyime, kendi hak sınırlarını aşmaya kalkışmasıdır hastalık. Rasgele bir organın tüm organizmanın başına zorba kesilmeye yeltenmesidir hastalık.

İleri yaşlarda uzun bir hastalık: kalabalık, gürültülü bir kentin en uzak, en son evi.

Hastalık

Kimi yangın, kimi göçük, kimi patlama, kimi gereksiz artış, kimi eksiklik.

Ola ki

Bir ayaklanma gözüyle baktıkta, hastalığı yenmek için tezelden bastırmak; bir yangın gözüyle baktıkta, başlarken söndürmek en iyi yol diye tasarlanabilir. Böylece ortak yöntem: düşman diye bilinen hastalığın kesinlikle üstüne gitmek, bunun yapılamadığı yerdeyse hastalığı, – pekçok akraba durumda kullanılan çağdaş görünümlü bir deyimle –, denetim altında tutmaktır, tıpkı aslan-eğiticisinin, elde kamçı korkutucu bakışlarla nöbet tutması gibi. Ne var ki durum açık, çok kez başarıya ulaşılamıyor gene de.

Peki şu da söylenemez mi: Ola ki hastalık denen şey bir deniz yeli gibidir: sert yumuşak, kasıp kavuran, diriltip canlandıran. O zaman bir yelkenci gibi dümeni yerine göre gevşetmek, yerine göre germek gerekir. Ola ki hastalık denen şey devirip yıkan, besleyip verimlendiren bir akarsudur. O zaman bir çiftçi gi-

bi suyu kollaya kollaya yaşama toprağını işlemek – sonra beklemek gerekir.

Hastalık Grameri

Olguları dildeki (sözgelimi Türkçedeki) yansılarıyla gözönüne getirecek olursak: insan nezleye *tutulur*, sıtmaya *yakalanır*. Böylece hastalık, *geldi geçti, atlattım* nitelemelerinin ortaya koyduğu gibi dıştan üzerimize çöken bir terslik gibi yorumlanır. Öyle ya durup dururken kim rahatsızlanmak, kim acı *çekmek*, kim üzülmek ister. Hastalık başa *geldiği* için *katlanılan*, istenmeden *uğrayan* sıkıcı bir konuk, insanı *katlanmak* zorunda bırakan bir dert. Nitekim, iyileşme, sevilmeyen bir yabancının *gitmesi* türünden bir aşama diye değerlendirilebilir: ne yara *kaldı*, ne iz; sancılar uğramıyor, *yoklamıyor* artık.

Gelgelelim, bu dilce yorumlar tüm yorum olanaklarının bir bölümü ancak. Şöyle ki: gözkapağımızda bir arpacık *çıkar*; dudağımız *uçuklar*, kolumuzda ben *belirir*, böbreğimizde taş *vardır*.

Dış etkenlerle filizlenip boy verse de *içimizde* biten bir ağaç hastalık.

"Geçmiş Olsun!"

Hastalık semantiği bakımından aydınlatıcı bir deyim "geçmiş olsun!". Orası öyle, kimi içten, kimi laf olsun diye söylenen bir dilek. Ama azıcık deşmeyegörelim, hastalık denen şeyin biriki önemli anlam-kıvrımını açığa koyuveriyor. Öyle ya, "geçmiş olsun!": *geçmesi* istenen, *geçen* hastalığın, bir kez geçtikten sonra *geçmiş*'in bir parçası olduğunu; yaşama çizgimizin *öncelerinde* kaldığını; iyi de kötü de anılsa, büsbütün unutulsa bile, gelecekte olasılıkla kendini duyurabilecek etkileriyle özgelişimin gerçek bir ögesi olduğunu dile getiren bir saptama ve dilek deyimi.

Böbreğindeki Taşın İlk Kımıldadığı Saatlerden Bir Hastanın Anımsadıkları

Birden kocaman bir sopa indi belimin ortasına. Uyanırken sıçradım, belki de sıçrarken uyanmışımdır. Belden aşağı doğru bir ağırlık, bir ağırlık. İçime küfe küfe kurşun döküyorlar sanki. Düş görüyorum sanıp yeniden başımı yastığa dayıyorum. Uzanmıyor ayaklarım. Sımsıcağım, üşümüş gibiyim ama. Bir kement karnımdan dizlerimi karnıma çekiyor zorla.

Tostoparlak birşey oluşuyor benden. Sağa dönüyorum, olmuyor; sola dönüyorum, olmuyor. Kalktım. Gitmemle gelmem bir oldu: hep aynıyım. Yatak değil uzandığım yer, engebeli bir dağ sırtı. Dolaşmaya başlıyorum. Sağ elim sarkık, sol elimle sol kalçamı sıkıyorum. Yampiri bir yürüyüş bu, yürüme denebilirse. Topalım artık. Ne zor şeymiş meğer dik durmak.

Soluk alıp verirnem gerektiğini anımsıyorum. Gerekli ama nasıl, gel de al. Ne zor şeymiş meğer soluk alıp vermek. Bir hayvan gibi kaçar-saldırırcasına seğirtiyorum. Yorgun mu yorgun, gene de kımıldamaktan başka çaresi olmayan bir hayvanım, çelimsiz. Nasıl yerimde duruyorum, peki? Duramıyorum ki. Birşey itiyor beni, dürtüp itiyor, çekip sürüklüyor içimden, en içimden. Geçerken aynada birşeyler belli belirsiz: kimin bu sapsarı, ter ter oyuk, çıkık, bozgun, dağınık yüzümsü şey?

Belimden öne aşağı doğru birşey kımıldanıyor, yırta yırta içimi. Şaşkın, öfkeli, bitkin, ağır birşeyim. Neyim, bilemiyorum. Soluk alıp verirken birşey batıyor derinlerde sol elimle bastırdığım yere. Büklüm büklüm, yanlış katlanmış bir pafta gibiyim: n'etsem düzgün bir duruma gelemiyor, birtürlü düzelemiyorum. Yürümeye çalışıyorum, boşuna; düz odada batıp çıkıyorum.

Ne aptalmışım eskiden, böbrek diye bir 'varlığım' olduğunu bilmiyordum. Öylesine tekmeyle anladım ki şimdi: Sancıyan bir böbrek tüm evren.

Ne büyük mutlulukmuş meğer acısız yaşamak!

Dayanamıyorum, ah bir yokolsam!

Zorlanacak Şey Var Zorlanmayacak Şey Var

Yerine göre, kimi az kimi çok, kendini zorlayınca: nedense sevmediğin birinin yücelmesine büyük ölçüde yardımcı olabilirsin; canın çok çekse de, yapmaman gereken birşeyi yapmayabilirsin; iş başa gelince, kötülenmeye, hor görülmeye, çalıma, kasılmaya katlanmayı başarabilirsin; yavan, bilgisiz, kıskanç kimselerle birlikte çalışmaya sarılabilirsin.

Ama ne denli kendini zorlarsan zorla: bir taş yığınını soluğunla eritemezsin; bir ağacı bakışınla yakamazsın; sen istiyorsun diye fırtına durmaz; kapalı hava hoşuna gitmeyince güneş ışımaz.

Olgunlaşmak: neyin zorlanıp neyin zorlanmayacağını özden yaşayıp öğrenmek aslında. Herkes için azçok değişik bir yolu yordamı, bir ölçeği var bunun.

Özellikle de hastalıkta neyin zorlanıp neyin zorlanmayacağını bilmek her yiğidin işi değil. Beylik hastalıklar için bile bu böyle. Hekim, ilâç, öğüt – hepsi iyi, güzel. Gene de hastayken zorlanabilecek şeylerle zorlanmayacak şeyler arasındaki kıvrımlı, dolanık, oynak, ipince sınır çizgisinin özenle çizilmesi, her kişinin erişemeyeceği bilgelik gerektiren bir işlem.

Bu konuda hepimiz eninde sonunda yalnızız, sisler içindeyiz çoğun. Ne var ki kesinliğe yakın bir olasılıkla saptanabilecek önemli mi önemli bir tutamaktan yoksun değiliz. Yanılmıyorsam o da şu – çok sözü edilen ama genellikle çok az yerine getirilen buyruk: hastalığı kendi akışına bırak! Bu bağlamda şöyle de denebilir: hastalık akışının pürüzsüz gerçekleşmesine engel olmak şöyle dursun yardımcı olmak gerek: güvenle bekle!

En iyisi: hastalığı unut! Ta ötelerde yolaldığını umduğun sağlık gemisine bir an önce binebilmek için, burgaçlı sulara delicesine atılıp akım yukarı sözümona yüzmeye çabalamaktansa, kıyıda durup nasıl olsa gelecek umuduyla, gemiyi sessizce karşılamaya hazırlan.

Ya gelmezse gemi? Gelmeyecekse, ne yapsan boşuna zaten, nasıl olsa gelmeyecek demektir. Gene de gelsin diye zorlar dururuz. Zorlanmaması gereken şeyleri zorlayanları da pek kına-

mamalıyız. İnsan olduğu için yazgısı bu insanın: yazgıya karşı, çaresiz olduğunu bile bile savaşır insan. Kolay değil hastalık.

Hastalıktan korkmamak hastalığı çağırmak değildir. En doğru davranış belki de hastalığın içinden, olağan ama ilginç bir doğa görünümüymüş gibi saygıyla geçmektir. Hastalığa söveceğine içten içe konuş onunla – inlerken bile.

Hastalıktan kaçacağına yaşa onu, istemesen de yaşadığın sürece onunla yaşayacaksın nasıl olsa.

Yaşamını bir de sen kısıtlamak istemiyorsan yaşayışının içinde özümse hastalığı.

Eğitim ve Hastalık

Hastalığı, azgın bir düşman, kökü kazınması gereken bir kötülük diye tanıtıp benimseten eğitimler çarpık eğitimlerdir. Aslında eğitim: genellikle hastalığın yokedilmezliğini öğretmek; hastalığı karşılayıp iyileştirme doğrultusunda bir bilinç ve istek uyandırmak; başa geldiğinde hastalığa saygı duymayı, uzaklaşırken de uğurlamayı öğretmekle ödevlidir.

Hiç olmazsa bazı hastalıklar, bazı kimselerin, bazan yeni ve önemli bazı gerçekler *görmesini* sağlar. Hastalık, özü gereği, öğrenmeye engel değil; tam tersine bitmez tükenmez bir öğrenim kaynağı. Yaşamayı yaşama yapan birçok öge ancak hastalıkla pençelerinden sıyrılır. Öğrenmeye yatkın olmayanların bile gözünü açtığı olur. Öğrenmeyi sevenlerinse – ne yazık ki – yürümesi gereken bir *bilgi*-yoludur hastalık. Anlayışı genişletip hoşgörüyü artırarak sevgiyi katkısızlaştırabilir; kendini çepeçevre kavramayı başaranları daha dürüst, daha akıllı, daha becerikli, daha güçlü, daha mutlu, daha insan kılabilir. Hep *'bilir'*, öyle; her hastalık için, herzaman için, herkes için kesin birşey söylenemez de ondan.

Hastalıktan: sert, somurtkan, kıskanç, acımasız, aceleci çıkanlar, hastalığı büyük bir yenilgiye dönüştürmüşlerdir.

Hastalıktan: sevinçli, yumuşak, neşeli, açık anlayışlı çıkma-

yı başarabilenler, ne denli çekmiş olurlarsa olsunlar bilgeliğe ilk adımı atmışlardır.

Hoşgörüsüz, bağnaz biriysen, hastalanıp (ya da hasta olduğuna inanıp) bir kez ölümle burun buruna geldikten sonra hastalığı atlatınca (ya da atlattığın kanısına varınca), talih senden yana dönmüşse, büyük bir olasılıkla hoşgörülü, açık görüşlü biri olmaya başlarsın genellikle. Hastalığın insana değer biçilmez bir armağanıdır bu. Bazan ağrı mutluluk bağışlar insana. Gönlü aydınlatır, kafayı saplantılardan arıtır, inatları gevşetir, boşinançların maskesini düşürür, yıllanmış yanlışları üfürür, gereksiz korkuları yokeder, tüm insanı yeniler. Yok, hastalık da seni değiştiremediyse, anla ki, ta eskiden beri onulmaz derdin pençesine düşmüş ya da düşürülmüşsündür.

Yaşasın hastalık! Yeter ki gelsin geçsin, gelsin ve geçsin.

Bir kez doğduktan sonra *düpedüz* yaşayıp gitmek, yarım yamalak doğmak gibi birşey.

Dünyaya sık sık doğmak gerek aslında. Buysa *yoğun* yaşamakla olur. Çoğumuzun (gülünç ama) ne zamanı ne de hevesi var böyle şeylere. Yoğun yaşamak, yaşamayı yeni baştan yaratmakla, birbakıma *yaşam* doğurmakla gerçekleşir de ondan.

İşte hastalık bu tür doğumları unutanları mahmuzlayan bir doğa-olayı. Hastalığı gereğince değerlendiren insan, eskisinden apayrı bir dünyaya doğar. Böylesi hastalık bir yeniden-doğuştur.

Hastayken Aranmak

En acı şeylerden biri, hastayken aranmamak. O kendine göre önemli işinin başındayken sık sık kapını tıklatan saygılı baylar, ince bayanlar; zamanlı zamansız sesle, ayakla evine dek uzananlar, sen ortalıktan çekilir çekilmez, hele bir daha eski yerine nedense dönmeyeceğin sanısına bir kez kapılmaya görsünler, birdenbire yokoluverirler, – kimi akıllılar bir-iki yoklamadan sonra, kimi tezcanlılarsa hemen.

En şaşırtıcı armağanlardan biriyse, uzak sandığın kişilerin, bazı sözümona yakınlar gibi gizli bir sevinçle değil, tam tersine içten taşan bir üzüntü ve yardım dileğiyle, başucunda görünmeleri, sana yalnız olmadığını duyurmak için çırpınmalarıdır.

İnsanlararası ilişkilere yepyeni boyutlar katan bir yaşam-deneyi hastalık.

Hastalıktan Sonra

Önüne gelen herşeyi sürükleyip götüren, azıp taşan bir ırmak yavaş yavaş çekildi.

İçimi, yüzümü, karnımı, sırtımı, elimi ayağımı bir oyana bir buyana çekip çekiştiren o acımasız şey gevşedi, yumuşadı, duruldu. Ne hoş, bedenli bir varlık olmak.

Bir oyana bir buyana sallanırken dalları pencereye değen kavak ne alımlıymış meğer.

İnsanlar iyi, gündüzler apaydınlık, geceler rahat, geçmiş olgun, gelecek umut dolu, – şimdi-burda yaşamak ne güzel, ne güzelmiş şimdi-burda yaşamak!

Toplum İşleri

Toplum işlerinde, "bu akla aykırı, öyleyse böyle şey olmaz!" diye kestirip atanlar, büyük bir olasılıkla, ergeç o olmaz dedikleri şeylerle karşılaşmayı göze almalıdırlar.

Yelkenleri gevşek tutan yönetim, yerinde sayar. Yelkenleri çok gevşek ya da çok gergin tutan yönetim alabora olur. Gereken: yelkenleri, iten bir güç olarak kullanmaktır. Bunun içinse, teknedeki sorumlular ödev, görev, hak, yetki yönünden birbirlerine uyumla bağlanmalıdırlar. Bu da: beceri, deney, akıl, ustalık, sevgi, talih, eleştiri, inanç, dürüstlük ister. Oysa bütün bunlar sık sık kullanılan sözcükler olmakla birlikte birbakıma seyrek rastlanan gerçeklerdir.

Toplum: içiçe uzanan zamanlar boyunca herkesle *birlikte* yazılan ortak bir metin. Dünlerden gelip bugünden geçerek yarınlara uzanan karmaşık bir yazı. Ali'nin nokta koyduğu yere Veli bir soru göstergesi koyuyor. Ayşe'nin ağaç dediğine Aysel odun diyor. Kimi yerde satırbaşı yanlış sayılıyor, kimi büyük harf aşağısanıyor. Küçük küçük parçalar olarak belki anlamlı ama genişçe elealındığında tam bir arapsaçı. Bir bakıyorsun apaydınlık, bir bakıyorsun anlamsız, çıldırtıcı.

Politika, aslında, tüm insanların mutlu olması için; hiç değilse, insanlara aman vermeyen türlü mutsuzlukları en aza indirgemek için bir araçtır. Gel gör ki, politika, insanları bir araç diye kullanmaktan, çok kez mutsuzluğu artırmaktan birtürlü vazgeçemiyor.

Nerede varlık varsa orada böbürlenme vardır. (Yokluk bile

bir varlığı olmadığını söyler gibidir ağızsız dilsiz.) Gerçeğin kendisini, gerçeğin gerçekten ne tür bir gerçeği olduğunu kim kesinlikle belgeleyebilir?

Taş durur. Ova uzanır düpedüz. Dağ, ötelerden görkemle "burdayım" der gibidir. Gel gör ki can'la, dirilikle birlikte sesler de iyiden iyiye yükselir. Ot, ayakta kalışını; ağaç, yellere meydan okuyuşunu; kedi, tırmalama gücünü; kaplan, yırtıcılığını, bir deyime, övünçle sergiler.

Yoksa biz mi sorumluyuz insan olarak, toplum olarak bütün bunlardan?

Öyle birşey yapılabilir ki, böylece herkes ahlaklı olmaya zorlanabilir. Ama o zaman da ahlakın anlamı kalmaz. Ahlaksız olma olanağının ortadan kalktığı bir toplumda ahlaklı olmanın değeri de ortadan kalkmıştır.

Deliler ve Toplumlar

Yaratıcı delilerini özümseyen toplumlar katı, doymuş, korkak toplumlardır. Düpedüz deliliği mi kışkırtmalı öyleyse? Yok. Gene de ilk bakışta akla uygun düşmeyen gerçeklerle özlemleri sunan delilerin, bir yolunu bulup kafasını ezmemeli toplum. Gönlüme göre toplumlar (aslını ararsanız, kendi geleceğini akıllıca seven toplumlar), tüm kurumları, yasakoyucuları, yargıçları, öğretmenleri, yöneticileri, kolluk kuvvetleriyle "deli"lerinin de koruyucusu olan, "deli"lerin zararlarını hoşgörü ve adaletle zararsız kılan toplumlardır.

Görünüşe bakılırsa bugünkü toplumlarda herzamankinden daha çok doğruyu söyleme olanağımız var. İşte tümen tümen yayın aracı, – yığın aracı: kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon... Gene de örtük-çarpık birtakım doğrular kol geziyor. Öyle ya söylediğimizi, başkalarına ulaşabilsin diye, çoğun, araç-yöneticilerinin tutumuna uydurmak zorundayız. Söylediğimize, ilk bakışta dokunulmadığı zamanlarda bile, öyle bir bağlamda sunuluyor ki söylediğimiz, kendi sesimizi kendimiz bile tanıyamıyoruz.

Susalım mı öyleyse? Hiç de değil! Ne yapalım, peki? Bir yandan: biz olmadan yaşayamayan araç yöneticilerini değiştirme yollarını arayıp bulmalıyız. Öteyandan: gerçekten doğruyu söyleyip yaymak istiyorsak, görevimiz, okuyanların, dinleyenlerin, izleyenlerin eleştirsel yetilerini uyandırmak, yürekliliklerini artırmaktır.

Halkın Çoğu

Halkın çoğu doğruyu söyleyeni, kendisini şımartmayanı, ne yazık ki sevmez: Filozoflara karşı kuşkuludur; dinadamlarına süs gözüyle bakar; ressamları ciddiye almaz; ozanlara gülüp geçer.

Toplumda sık sık çatışır çeşit çeşit büyüklükler. Toplumun atılımlı gelişmesi için gereklidir de bu. Gelgelelim çatışmanın silahlı kördövüşüne dönüştüğü yerde giderek toplum diye birşey kalmaz.

"Büyük" sözcüğü gibi, dayanıklı ve yaygın sözcük az bulunur toplumlarda. Önüne gelen yerli yersiz kullanır: Büyük ev, büyük duvar, büyük masa, büyük ağaç, büyük ülke, büyük savaş, büyük kitap, büyük iş, büyük oyun, büyük sevgi, büyük sevinç, büyük üzüntü, büyük din... Sayımakla bitmez ama bir "büyük" var ki ne tür birşey birtürlü anlaşılmıyor, daha doğrusu tam anladığını sandığın an bir de bakıyorsun ki sen kim anlamak kim, – *büyük adam.*

İyiler

Şaşılacak şey ama çoğu toplumda bazı insanlar tam da "iyi" oldukları için sevilmezler. Nasıl olsa iyidirler: güvenilir onlara, arı-duru gönüllü, çelebi, dürüst kişilerdir. İyilerin çekinilecek yanı olmadığına göre, sorun çıkaran kimselere adar genellikle toplum kendini. Giderek sorunlulardan başka önemli birşey yokmuş gibi davranmaya başlar yöneticiler. Çevreden ne bakım ne ilgi gören iyiler, zamanla unutulup giderler.

Yokluğunu bir gün görsek toplum içinde acılı bunalımlara yolaçan pekçok şey (sigorta, elektrik, radyo, uçak televizyon...) daha dün varlığından haberimiz olmayan şeylerdi.

Gençler ne kendilerini koruyanları ne de tehlikeye itenleri severler. Gençler, öz kişiliklerini bulmalarında kendilerine yardımcı olanları severler. Her genç karşısındakine şöyle seslenir gibidir: "Bırak beni *kendim* olayım!" Böyle düşünmeyen gençler de var diyeceksiniz. Gene de ne var ki böyle düşünmeleri gerekir, – genç olmayanlar açısından değil, kendi açılarından.

İki kişinin karşılaşması iki uygarlığın karşılaşması gibi birşey. İkisi de karışık, karmaşık, çokyönlü bir olay-düğümü. Aralarındaki en büyük ayrımsa, kişiden kişiye karşılaşmaların uygarlıklar-arası karşılaşmalardan çok daha doğrudan, tezetkili, duygusal ve somut olmasıdır.

Zenginlik

"Zenginlik" günümüzde pek sevilmeyen bir sözcük. Kimi zengin, salt zenginliği yüzünden göze gelmemek, başına bela almamak için zenginliğini örtbas etmek amacıyla akla karayı seçmekte. Yoksullarsa, hem zenginliği hor görmekte hem de ne yapıp edip zenginleşmeye bakmakta. Bu, tektek kişiler için değil, ülkeler için de böyle. Ne yazık ki, zenginlik deyince yer, eşya, yeme içme, para pul türünden şeyler anlaşılıyor. Oysa kişinin zenginleşmesi aslında yaşama boyutlarının artması; dünyaya bakma, insan olarak eyleme, birlikte-yaşama olanaklarının çoğalması; kişi-toplum-kültür yönünden seçeneklerine yenilerini katmasıdır. Yoksa: yaşama neşesini kısıp azaltan; bazı kaba gereksemeleri giderse de yüceltici bazı gereksemeleri en azında tutan; korkuyu çoğaltan, çalımı kamçılayan, insanı insan zorbası kılan; kısaca, varolma koşullarını güdükleştiren sözümona zenginlik, en kötü yoksulluktan daha da kötü yoksulluktur aslında.

Toplumsal Hoşgörü

Toplum işlerinde bir sorunun birden çok yanıtı olabileceğinin; bu yanıtların başka başka kişilerce verilebileceğinin anlaşıldığı yerde hoşgörü var demektir. Gerçi hoşgörünün varlığı, toplumda tüm güzelliklere, iyiliklere, gerçeklere erişildiği anlamına gelmez. Yapılması gereken daha nice nice şeyler vardır. Gene de hoşgörü soylu bir başlangıçtır. Gereği gibi değerlendirilirse hoşgörü, vur-kırın kökünü kazıyacak güçteki pekçok özlenen değerin ortaya çıkıp gerçekleşmesine elverişli bir tabandır.

Kalabalık yerlerde gerçekten iyi bir insanla karşılaşmak, çamur tarlasında bata-çıka uzun bir yürüyüşten sonra, dudaklarda bir türkü, gür, nemli otlarda gezinmek birbakıma.

Kentler

Toprağı gizlemişler. Sanki göğü unutturmak istiyorlar. Kalabalıkta buram buram yalnızlık. Güvenle korku kolkola geziyor. Damakta burunda yeniden doğayı bulmak için kokular evreninde yüzyıllar gerisine arkeolojik çalışma yapmak gerek. Somut'u öğütüp yokeden bir çark, gece gündüz durmadan dönüyor, durmadan dönüyor...

Kentsiz yaşanmaz, orası öyle ama kentte nasıl yaşanıyor?.

Kentler kıpır kıpır dev azman solucanlar.

Kentin yollarından cenazeler geçer, kimse başını çevirip bakmaz. Çarşıda insanlar soyulurken bulaşmamak için ne yapacağını şaşırır tanıklar. Evler mi yanıyor, başıboş seyircilere gün doğdu demektir. Kalabalıkta biri bayılsa, meraklılarla zevzeklerin ekmeğine yağ sürülür. Durakta sokakta, dükkânda kavga mı var, hınçlılar bir şölen sevinciylekendinden geçer.

Yıkılan Evlere Çağdaş Bir Ağıt

Günümüzde kentleşme, ne yazık ki, çok kez, eski evleri ağıt yakmadan yoketmek diye tanımlanabilir.

"Daha dün buradaydı!" dediğimiz canım yapılar, hızla inen kazmaların altında bir güncük bile inildeyemeden oyuncak çadırlar gibi buruşup düzleşiveriyor.

Nice sessizlikler, söyleşiler, sevgiler yaşamış odalar, birden ortalığı dolduran makine homurtularıyla, kaşla göz arasında toza çamura karışıp gitti. Görmüş geçirmiş döşemeleri çatır çatır

birbirinden ayıran; anlayışlı duvarların bilincini paramparça eden; taşlıkların dinlendirici serinliğini ölüme dönüştüren birtakım çarklar işledi buralarda. Tahta ile çivinin yüzyıllar boyu süregelen mutluluğu bir anda sona erdi. Bükülüp atıldı dik çerçeveler. Kitap rafları, tavan süslemeleri, merdiven artıklarıyla bir çöplük yığını köşede. Kutsal eşik taşları lağım çukuruna fırlatıldı. Bir zamanların güven dolu kapılarını karmakarışık bahçeciğin ucuna tabutlar gibi dikine dayamışlar. Onyıllarca kara, soğuğa omuz omuza meydan okuyan diri kızıl kiremitlerin rengi solmuş birden, düzdü olukluydu demeyip üstüste yığıvermişler.

Eski evlerin yerinde moloz kokan bir yel esiyor şimdi.

Gür pislik ile eşsiz iyilik, alçaklık ile soyluluk, yoksulluk ile erdem, öğürten çirkinlik ile kutsal güzel – türlü türlü çirkef ile herçeşit güneş içiçe yaşar kentlerde.

Damlar

Gemi burnu kalkık ucu. Uzuneşek oynarcasına üstüste binmiş kiremitlerin bittiği yer orası. İkizkenar üçgenin tabanı benden yana. Karla sıvalı. Aradabir tozdan bir buğu savruluyor yere doğru, un torbası taşıyor sanki. Saçaklarda topak topak buzlar birikmiş. Su sızdırıyor oluklardan biri; çakı, bıçak, kama uzamış buzlar.

Sert kapaklı uzun bir kitap soldaki baca. Kopuk radyo teli nerde kaldığımızı belli etmeye yarayan renkli bir şerit gibi dışta kalmış. Bir karga sürüsü geçti. Karga sesi kış sesi. Sağda daha yüksekteki bacaya tünedi biri. Şiş karınlı lüfer. Açıyor işte kapkara kanatlarını. Kar yağmaya-görsün, daha kömüre bulanıyor kargalar. O da uçtu.

Bir değil birçok yaşayışı var damın. İrili ufaklı akarsu yatağı karlar eriyince. Yeller üfürünce doruklu bayırlı bir alan. Güneş'te ışın ışın, Ay'da alaca, karanlıkta varla yok arası.

İster istemez doğaya kapalı kentler damlarda açılıyor doğaya. Belki de ondan, yalnız özgür, duruk sevinçli, dinç yaşlı damlar.

Unutan unutana: oysa evlerin üstünde damlar var.

Bacalar

Bacalar damların göğe bakan gözleri. İyi olsun kötü olsun yukarlardan gelen herşey bacalardan girer eve. Baca: evin Başka-Bir-Yere açılan kapısı.

Pencereler örtülse, kapılar sımsıkı kilitlense de, bacalarla evrene açılır evler. Bacadan: duman çıkar, soluk çıkar, can çıkar; bacadan hava girer, fırtına girer, gök girer.

Evrenden insana, insandan evrene giden önemli bir anayoldur baca.

Değil mi ki baca bir vazgeçilmezliktir, öyleyse hiçbir eve kapalı bir çevre gözüyle bakılamaz.

Ev için geçerli olan insan için, devlet için, dünya için de geçerlidir. – İnsanın bacası aklı, duygusu; devletin bacası sınır kapıları; dünyanın bacası gökboşluğu.

Herşeyle herşey arasında varlıkça en azından bacamsı bir ilişki var.

Büyük kentler: sayfaları birbirine karışmış, madde başları oraya buraya dağılmış, madde altları içiçe girmiş koskoca sözcükler.

Giyinme yürüme, yeme içme, konuşma selamlaşma, gülme ağlama - herşey başka, herşey yaban bir kenttesin. Dertli, tedirgin, yorgun, sıkkın dolanıp dolaşıyorsun. Boğucu bir akşamüstü. Herkes mutluluğa koşadursun, gidecek yerin, yapacak işin yok senin. Hiçbirşey beklemiyorsun. Gelebilecek herşeyin, durumunu daha kötü yapmaktan başka bir işe yarayabileceğine inanmıyorsun.

Sonra birden bir alanda buluveriyorsun kendini. İçten dışa, dıştan içe yalpalarken Ay almış götürmüş ayaklarını: Gürültüden arınmış bir alan. Taşlar daha yepyeni yıkanmış sanki. Işıklar çekingen. Tam ortada sularını kıpır kıpır bir havuza döken canlı üzgün bir fıskiye. Pis kokulardan ötelerde kekik dolu yamaçlara dayanmış kıvrım kıvrım bir deniz kıyısına kavuşmuş gibisin. Yanına usulca, doğduğundan beri beklediğin gelip oturuyor.

İyi ki kentler var, yaşamaya değmezdi yoksa.

Kent: Sayısız kat kat evler; çimenli ağaçlı bahçeler, düz dolambaç sokaklar, geniş alanlar barındıran, alabildiğine dolup boşalan büyük bir çadır.

Bir köşede eğlenenler, öbür köşede ölenler. Şurda sevişenler, orda yargılananlar. Uyuyanların yanında bağırıp çağıranlar. Trenler, otobüsler, kahveler, mezarlar. Gitgit bitmeyen bir kıyıbucak. Yasa, zorbalık, tarih, kültür, umut – hepsine yer var bu çadırda.

Ustayla Çırak

Eğitimci, dağ kılavuzu. Her öğrenciyle yeniden tırmanır, herbirinin ilgileri sorularıyla yeni şeyler görüp yaşar.

En yetkin eğitim-düzeni, yanlışları en kısa sürede en uygun biçimde düzeltebilme donatımı sağlayan eğitimdir. Bunun için bolca usta yetiştirmek gerekir. Usta, gerçek ustaysa az rastlanır bir pırlantadır. Yetkin eğitime gelince, zor mu zor bir kültür başarısı. Yetkin eğitim, eğitim ustalarının işidir herşeyden önce, oysa usta... Yaman bir döngü.

Her çırak usta olamaz. Her usta çırak olmuştur.

Usta öğüt vermez, yönerge koymaz, ortalama söylemez, örtük açık gütmez. Durur, bakar, dinler, gösterir, susar, konuşur, güler... Usta, çırağın kendini bulmasında çırağa arkadaşlık eder.

Ustanın Bilgeliği

Usta, çırağını, görünüşte belirli bir uğraş doğrultusunda ufak-tefek işlerle oyalarken, çırağı kendi özüne en uygun biçimde olgunlaşmaya bırakan kişidir. Çırak için olgunlaşmanın ne denli zor bir süreç olduğunu iyice bildiği içindir ki, usta, çırağı oyalarken oyalamada gösterir ustalığını. Genellikle tezcanlıdır çıraklar; herşeyi bir günde öğrenmek isterler. Oysa öğrenim belli bir yavaşlıktır; çünkü öğrenim kişi olgunluğunun bir parçasıdır. İşte bundan usta, çırağın, insan olarak yaşayıp yetişmesini elinden geldiğince çarpıtmadan düzenleyip denet-

lemekten başka bir görevle görevlendirmez kendini. Böylece, ustanın çırağa en büyük katkısı: belirli bir iş yetisi, bir yapma-becerisi aktarmak *değil*, çırağın iş *dışında* kendi kendisini yetiştirmesine yardımcı olmaktır. Belirli bir işte çıraktan inceden inceye başarı bekleyip çırağı tekyanlı bir alıştırmalar zincirine bağlayan sözümona usta, çırağın yetişip gelişmesini darlaştırır aslında.

Zararsız ilaçlarla hastaları oyalarken, hastaların doğayla kendi kendilerine göz-kulak olmalarını sağlayıp izleyen bilge hekimler gibidir ustalar.

Ustanın işi örnek'ledir, düpedüz örnek vermekle değil ama. Tıpıtıpına uyulması gereken örnekler veren kişiye usta denmez. Ustanın tek örneği kendisidir.

Çok yönden çıraklığın ustalıktan daha çekici olduğuna içten inanmayan usta, işinden pek bir tat almaz. Tat almadıkça da iş düpedüz iştir.

Ustanın çırağına aktarabileceği en önemli "bilgi", belki de, en önemli "bilgilerin" başkalarına aktarılmayacağıdır.

En önemli olanı, çırak, olsa olsa ustanın yardımıyla kendisi bulup özümseyebilir.

Sözümona "küçüleceğim" diye, "özgürlüğümü yitireceğim" diye ürküp çırak olmayı göze almayan, usta olmayı hiçbirzaman ummamalıdır.

Çıraklığı kişiliğin silinmesi diye yorumlamak yanlıştır.

Çıraklık, kişiliğe götüren öğrenim ve eğitim süreçlerinin kapsadığı zamandır.

Ustası "oldu" demeden "ben usta oldum" diyen, ustalıktan anlamayanlarca alkışlansa da, bilenlerin gözünde iyi bir çırak bile değildir.

Ustasına inançla bağlanıp güvenmeyenin ustası yok demektir.

Her çırak kendine yaraşan ustayı bulur.

Ustaya, kendisi için vazgeçilmez bir varlık gözüyle bakmayan henüz ustasını bulamamıştır. Gücünü kötüye kullanmaksı-

zın çırağının kendisine bu gözle bakmasını sağlayamayan usta, "çırağım var" demesin.

"Ben çıraksız da ederim" diye düşünen usta mutsuz ve güdüktür.

Kendi özüne ustalık edip kendini yetiştiren usta her yüzyılda birkaç taneyi geçmez.

Çırağın kötüsü, çabuk yükselmek için elden geldiğince ustasının suyuna gider.

Ustanın kötüsü, çırağının yaptığı herşeyi beğenip bolkeseden başarı belgesi dağıtır.

Yalnızca öğretene, kararlamadan öğretene, herkese aynı şeyi aynı biçimde öğretene usta adı yaraşmaz. Usta, öğretiden başka şeylere de gereken önemi vermesini bilen; öğrenciye özgü kişiliğin gerçekleşmesini çepeçevre gözönünde bulunduran kimsedir.

Birşey öğretenlerin pek azı ustadır.

İlk Görev Olarak

İlk görev olarak, kafa uyuzluğunu, gönül tamtakırlığını, düşünme yavanlığını, istem çelimsizliğini, yaşama ezberciliğini gidermeye yönelmeyen sözümona ustalar ha varmış ha yokmuş.

Ne gösteriş kurallarının, ne düzmece alkışların sürekli bir ustalığı onaylamaya gücü yeter.

Sorunları kendi başına çözmeyi denemede öğrencisine bilgi, sezgi, yetenek ve yüreklilik kazandırmayan öğretmen zararlı bir öğretmendir.

Aktardığı bilgi ve beceriden ötürü birini hoca diye belleyen bir öğrencinin hocadan haberi yoktur. Gerçek hoca bir aracı olarak değil, kendisi için sevilip sayılan; çoğun, öğrencisinin yaşama-tutumunu kökünden değiştiren büyük bir mutluluk pınarı, aranan bir yazgı, unutulmaz bir karşılaşma, eşsiz bir anlam-kaynağıdır.

Hepimiz Çırağız

Öğreneceği şeyleri çabucak öğrenmek isteyen çırak, aslında uğraşını küçümsemekte, dolayısıyla da özünü küçültmektedir. Zor uğraşların ustası olmak için uzun süren çıraklıkları göze almak, böyle bir çıraklığı, yükü-tadıyla sevmek gerekir. Dostluk, bilim, bilgelik, musiki, yazarlık, felsefe türünden insanı yücelten tüm güzel şeyler için de bu böyle değil midir?

Eninde sonunda hepimiz insanlık çırağıyız.

Ustayla çırak iki ayrı kişidir, ama gerekli uyum varsa, ikisini birden sarıp sarmalayan ikisiz-bir'de kaynaşırlar.

Öğrencisiz hoca: kokusuz gül. Hocasız öğrenci: güneşsiz ağaç.

Kutsal Yanlış

Yanlış kadar kılık değiştiren şey var mı; saymakla bitmeyen giysilere bürünebilir yanlış.

En çok sorulan sorulardan biri "doğru nedir?" sorusu. Peki neden "yanlış nedir?" diye sorulmamış, ya da pek az kişi bu soruyla ilgilenmiş? Umacıymış gibi korkulmuş "yanlış nedir?" sorusundan. Oysa son derece önemli bir soru bu. Birbakıma, "doğru nedir?" sorusunun vazgeçilmez bir parçası da ondan.

Birbakıma bulaşıcı hastalık gibidir yanlış, elverişli ortamlarda tez yayılır.

Hastalığa yakalanmamanın en uygun yolu, nasıl hastalanmadan önce önlem almaksa, yanlışa düşmemek için de elden geldiğince önce davranmak gerekir.

Yanılma, düşünmenin ayrılmaz bir parçası olduğuna göre Descartes'in "düşünüyorum, öyleyse varım" önermesini "yanılıyorum, öyleyse varım" diye okursak, önemli bir anlam değişikliği yapmamış oluruz.

Düştüğü yanlıştan ötürü özüne gerektiğinden çok sert davranan, sakınmayı başardığı yanlışları gözönüne getirince yumuşamamazlık edemez.

Doğrularına kesinlikle güvenenler yanlıştan kurtulamazlar.

Doğruya yönelen hiçkimsenin kendi kafasına dank diyen bir yanlıştan daha iyi bir öğretmeni yoktur.

Öğrenme, yanlışların yardımıyla yetişmektir. Öğrenme:

yanlışları azaltmayı istemek, gittikçe daha-az yanılma-ustalığı edinmektir.

Kendi kendisinin efendisi olmak isteyen, bu isteğin birlikte getirebileceği yanılmalara göğüs germek zorundadır.

Bazı yanlışların kökünün hiçbirzaman kazınamayacağını söylemek yanlış bir sanı mı dersin?

Yanlış karşısında ödev: tıkalı kulakları açmak, sesi yükseltmektir.

Bazı yanlışlar doğruların düşmanıdır; bazı doğrular hiçbirşeyin düşmanı değildir.

Bazı doğrular, bazı yanlışlarla ikiz kardeş gibidir; pekçok yanlış bazı doğruların adını bile duymamıştır.

Çoğun "düşman" diye nitelediğimiz yanlışlar, yeter ki aklımızı başımıza takınıp kendimizi öfke ve üzüntüye kaptırmayalım, yanlışlarımızı onardığımız sürece vazgeçilmez yardımcımız bizim.

Bilime yalnızca doğru üreten bir makine gözüyle bakmak gerçeği çarpık yansıtmak olur. İlle de makine benzetmesine bağlı kalacaksak: bilim pekçok yanlışlar üreten ama ürettiği yanlışları düzeltip eleştiren bir makinedir.

Baskın bir olasılıkla, pekçok doğru bilginin başlangıcında sonradan düzeltip onarılmış olan bir ya da birçok yanlış yatar.

İki kez aynı yanlışa düşmemek için önceki yanlışları ne yapıp edip unutmamak gerekir. Ancak, bunun için insanın tıkabasa yanlışlarla dolu bir belleğe dönüşmesi kadar sakıncalı birşey olamaz. Belki de en iyisi, insan denen bu büyük kentin uygun bir yapısını "yanlış-bankası" diye kullanmaktır.

Yanılan, "aldandım" diye herzaman hoşgörümüze sığınabilir; oysa aldatan, "yanıldım" deyince çabucak bağışlanmayı beklememelidir.

En yüce mutluluklar belki de yanılmalardan sonra varılan mutluluklardır.

Pekçok alanda ilerlemek, yanıla yanıla daha az yanılmayı başarmaktan başka birşey değildir.

Bilincine ulaştığımız her yanlış bir doğrunun öncüsüdür.

Ne mutlu kendi yanlışlarını yakalayınca sevinen eleştirsel kafalara!

Yanılmayı besine dönüştürmeyen bilim, cılızlıktan kurtulamaz.

Yanılmalardan öğrenmeyi sevmeyen, kendine gerçekçi demesin.

Bağnazlık, yanılmayı hoşgörmemektir.

"Ben hiç yanılmadım!" diyenler ergeç gülünç duruma düşerler.

Yanılmadan kesinlikle korunmak, her çeşit girişimden elçekmeyi gerektirir ki bu da kötülerce yönetilmeye, kör doğa güçlerince ezilmeye götürür insanı.

Yanlış, boşluktan daha değerli, hiçten kat kat üstündür. Gerçi yanlış çürüktür, güvensizdir; gene de, bir süre sonra yerini daha az yanlışa bırakabilir. Ne var ki kendiliğinden olup bitmez bu. Çalışan, anlayan, öğrenen, eleştiren insana gerek var yanlış'tan doğru'ya sıçramak için.

Eleştirsel kafa televizyon, radyo, gazete gibi yığın araçlarının doğru-yayıcı olduğu kadar yanlış-iletkeni olduğunu da hesaba katan kafadır.

"Ben dünyaya yanlış düzeltmeye mi geldim!" diye yakınıp öfkelenen, yanlış içinde yaşamaya katlanmak zorundadır.

Hayvan, evrim çizgisinde insana ne denli yaklaşırsa, yani gelişmece ne denli yükselirse o denli yanılmalara açık bir canlı varlık olarak ortaya çıkar.

İlk izlenimlere kanma alışkanlığı; geleneklere körükörüne bağlanma tembelliği; amaca tez varma tutkusu; yapıp ettiğine aşırı güvenme eğilimi; eleştiri eksikliğine boşverme rahatlığı – daha da sayabiliriz ama bu birkaç çentik, yanlışa yolaçan başlıca kökenleri oldukça açığa koymuş görünüyor.

Çok kimse şöyle düşünür: Yanılıyorum, apaçık; öyleyse aklın dapdaracık sınırları var.

Oysa şöyle düşünmek gerçeğe daha uygundur: Yanıldığımı biliyorum, apaçık; öyleyse hiç de dapdaracık değil aklın sınırları.

Bir canlıda yanılma arttıkça, – yanılma özgürlükle her bakımdan aynı şey değildir ama, – özgür olma olanakları da artar.

Yanılmanın olmadığı yerde yenilik de yoktur.

Yanılmaların nasıl verimli olabileceğini öğretmeyen bir yetişim-düzeni görevinden uzak düşmüştür.

Yanılmayla bile bile rahat eden; yanlışın yerine hiç olmazsa azıcık daha az bir yanlış koymak için sıkıntıya katlanmayan bir kimseye ne "filozof" adı yaraşır, ne de "bilgin".

Böyle-gelmiş-böyle-gider diyenler yanlıştan başalamazlar.

Durmadan başkalarının yanlışlarını bulmaya çalışanlar, (politika, eğitim, din, bilim, teknik, hukuk, sanat, askerlik, hekimlik gibi pekçok alanda bu böyledir) kendi yanlışlarını düzeltmek için zaman bulamaz.

Hoşyorum, ortam kargaşası, rastlantı gibi kanı-yanılmaları yüzünden yanlışları övülen, ama övülen yanlışlarını düzeltip onaracağına susup sevinen, övgülerin hiçbirini haketmemiştir.

Dini bayramdan bayrama, askerliği savaştan savaşa, ölümü cenazeden cenazeye, vatandaşlığı seçimden seçime anımsayanlar insan-gerçekliğine ne denli körseler, yanlışı, yalnız bilgiyle uğraşanların işi diye yorumlayanlar da o denli kördürler.

"Yanlıştan yanlış çıkar!" – işte yanıltılı düşünmenin mantıksal kökeni. Gerçekte: yanlıştan doğru çıkar, yeter ki yeterli çaba gösterilsin. Buna göre, düzgün düşünmek isteyenin yapması gereken ilk şey, "yanlıştan doğru çıkmaz" ya da "yanlış yanlışı doğurur" önyargılarının maskesini düşürmektir.

Yanlışa kötü güçlerin öfkesi, düşmanların tuzağı, aşağı yaradılışın sürçmesi gözüyle bakıldığı sürece yanlıştan başalamaz insancıklar.

"İnsan yanılır" tekerlemesini işe yaramaz bir kalıp olmak-

tan çıkarmak istiyorsak, şöyle çözümleyip dökümlemeliyiz: Baba yanılır, ana yanılır, ağabey yanılır, abla yanılır, bakan yanılır, başbakan yanılır, başkan yanılır, öğretmen yanılır, yargıç yanılır, komutan yanılır, birinci yanılır, ödül kazanan yanılır, büyük adam yanılır, deha yanılır.

Yetkililer de yanılabilir.

Deyip ettiklerinden ötürü başkalarına karşı sorumlu olmadığına inanan bir sözümona yetkili, başkalarının kendisini yargılayıp sorguya çekmesine izin verenlerden çok daha yanlışa düşüp yanılabilir.

En iyisi, daha baştan, yetkililerin de yanılabileceği benimsenmelidir.

Yara, nasıl duruma göre az ya da çok acırsa; içki nasıl etkisini duruma göre gösterirse; yanlış da yanılma da duruma göre yararlı ya da zararlı olur çoğun.

Çok kez doğal birşey gözüyle bakılan yürümeyi bile düşekalka öğreniyoruz. Gücümüz yanılmamaktan değil, yanlışlardan öğrenme başarımızdan geliyor. Tüm işlevleri tıkırında yürüyen hayvanlar gibi yanılmayan varlıklar olsaydık, ancak belli sayıda işleri beceriyle yapacak, dolayısıyla dar bir yaşama-alanına tıkılıp kalacaktık.

İnsan-olmaya özgü geniş ufuk, yanılabilmeyle birlikte gider.

Yüce dağların yolgöstericileri çok kez büyük yanlışları gözealan yiğitlerdir.

Hiçbirşey sevilenlerin yıkımıyla sonuçlanan yanlışlar kadar iç-sızılarına yolaçmaz. Yanlışlardan ötürü çoğun en çok acı çeken kimseler: analar, babalar, yargıçlar, öğretmenler, devlet adamlarıdır.

Yanlışın suç ya da günah sayıldığı yerde yaşama-alanı soluk alıp verilemeyecek kertede daralır.

Dilediği yanlışa baştankara edemeyen insana özgür denebilir mi?

Nice nice yanılmalara dolanmamış, nice nice yanlışlara tökezlenmemiş kişiye olgun kişi denebilir mi?

"Ekmeğim olsun da doğruya boşver!" diyenler, ekmeğe yanlışı katık etmek zorundadırlar.

Yaşamak, doğru ile yanlış arasında gidip gelmektir. Herşeyin doğru ya da herşeyin yanlış olduğunu ileri sürmeye yeltenenler, yaşama-gerçekliğini yalınlaştırırlar; böylece birbakıma, yaşamı yaşanır olmaktan çıkarırlar.

Düşe kalka kendine bir ilk iz açmadıkça; binbir çelişkiyle kendi izlerinden bir yol oluşturmadıkça; sonra belki de o yolun uygun düşmediğini görüp bir yenisine seğirtmedikçe; giderek o yolu başka bir yol için bırakmadıkça, – kısaca en içinden "yanıldım!" deyip gereğini yapmadıkça yaratmanın ne olduğundan yetesiye haberi yoktur insanın.

Allanıp pullanıp acısı giderilen, korkunçluğu gizlenen özenti bezenti doğrular, çoğun, sürüyle yanlışların ortalığı kaplamasına yolaçar.

Turfanda doğrular çoğun yanlış diye damgalanır.

En çok yaşayan yanlışlar doğruya en çok benzeyen yanlışlardır.

Tartışmaların büyük bir bölümü bitmek nedir bilmiyorsa, bu, örtük-açık dayanılan başlangıç-temellerinin ya da ilkelerin, doğru mu yanlış mı olduğu ciddi bir biçimde gözden geçirilmediği için böyledir.

Yanlış yapmamak için gösterilen özen, doğruya varmak isteğinin kanıtı olabilir ama varılan sonucun doğruluğunu belgeleyen bir ölçek olamaz.

Doğru olduğuna inanmadığımız şeyler, azıcık deşmeye-görelim sapır sapır döküldüğüne göre, inanç, doğrunun güvenilir kanıtı değildir.

Seyrek erişilmesine karşın öylesine doğal birşey gözüyle bakılır ki doğruya, kimse kotardığı doğrulardan ötürü karşısın-

dakini alkışlayıp kutlamaz. Oysa yanlış, umacı gibi öylesine ürkülen birşeydir ki, en küçüğü için bile "istemeyerek oldu", "elimden kaçtı", "dalgınlığıma geldi", "ben de anlayamadım" türünden tümen tümen özür-dileme deyimleri var her dilde.

Yanlışların dolaylı dolaysız bazı erdemleri olduğuna bakıp insana herzaman yarar getirdiğini söylemek, düpedüz sapıklıktır. Ne var ki insan, genellikle "kesin" doğrulardan çektiğini pek az yanlıştan görmüştür.

Belli bir durumda yararı görülen bir "yanlış"ı "doğru" katına yüceltirken, buna bir ilke gözüyle bakmaktan çıkabilecek tüm sonuçları iyice düşünüp tartmak gerekir.

Yanlışların özce kötü birşey olduğunu sananlar; düştüğü yanlışlardan ötürü küçüklük duygusuna kapılanlar; yanlışın değişik bir yapısı olduğuna saplanıp kalanlar, doğruya varmaktan umudu kesmelidirler.

Yanlış konusunda gerçekten kafa yoran herkes eninde sonunda şöyle düşünmekten alamıyor kendini: Ben de herkes gibi yanlış üzerinde birtakım yanlışlara düşmüş olabilirim. Gene de yanlışlar, insanların doğrulara varmasına yardımcı olabilir.

Yararlı, yaratıcı, önemli, ürkülen, saygıdeğer şeye "kutsal" dendiğine göre, hiç çekinmeden "yanlış"ı da kutsal diye niteleyebiliriz.

Gecenin Erdemi
Ya da
Gece Fenomenolojisine Giriş

ELEKTRİK: Hava azıcık kararmaya yüz tutsun, olanakların elverdiği her kıyı-bucakta zaman yitirilmeden elektrikler yakılır. Böylece günümüzde alabildiğine yaygın bir inanış uyarınca, önemli bir eksiklik giderilmiş olur. "Gece", genellikle, ışık-yokluğuyla özdeşleştirilir. Buna göre gece'nin olumsuz bir anlamı vardır.

Gerçi geçen yüzyılın gazlambası döneminde, daha önceki mum binyıllarında, daha da öncesinin çıra yüzbinyıllarında, kesit kesit yapay bir aydınlığa büründürülürdü gece. Ama çağımızda olduğu gibi, karanlığın tümünü aydınlığa dönüştürme tutkusu pek yoktu. Bu durumu, "insanlar teknikçe geriydi" diye sözümona akılla kestirip atmaya kalkışan akıllılarımız çıksa da, asıl gerçek, sonlarına doğru yuvarlandığımız şu Yirminci Yüzyılın, eski zamanlarla oranlanmayacak ölçüde bir karanlık düşmanlığına kendini kaptırmış olduğudur. Basılı-yazının bulunmasıyla nasıl canlı söz, değerinden pekçok şey yitirdiyse, nasıl motorlu taşıtlar yürümeyi gözden düşürmeye başlattıysa, elektriğin de yakılmasıyla geceyi unutur oldu insanların pekçoğu.

Kuşkusuz, bu davranışın tüm sorumluluğunu elektriğe yüklemek yanlış. Birbakıma, bir ülkedeki elektrik tüketimi o ülkedeki uygarlık düzeyinin belki en önemli göstergesi. Saymakla tükenmez elektriğin yararları: özellikle günümüzde ulaşım, tarım, sanayi, madencilik gibi başlıca uygarlık alanlarını donatıp taşıyan büyük bir buluştur. Ne var ki, elektriği düpedüz geceyi *yoketmek* için tekyanlı bir araç olarak kullanmak, doğrusu

yakışıksız bir tutum. Tuhaf birşeyler sezmekten insan kendini alamıyor ama, bunun kafalara dank etmesini, son zamanlarda başgösteren bir olaya, yine elektrikle ilgili bir olaya, dünyanın pekçok yerinde ortaya çıkan enerji *bunalımına* borçluyuz. Şöyle ki, nedenleri ne tür toplum-ekonomi-politika düğümlerinde kök salarsa salsın, kent kent, ülke ülke, upuzun saatler boyunca süren elektrik kısıntıları güncel bir sorun olur olmaz, birbakıma, *geceye kavuştu* insanlar. İlkin öfkeye kapılanlar ya da suçlu aramakla, ceza tasarlamakla canım zamanlarını yitirenler, giderek karanlıktan hoşlanmaya başladılar. Işıklar geldikten sonra bile düğmeleri kapatanlarımız; bunalım öncesinin gözden gönülden uzak göğüne dönerek, eşsiz bir tatla, pırıl pırıl yıldızları seyredenlerimiz var.

GÜNDÜZE BENZEMEZLİK: Günümüz insanının geceye sırt çevirmesi, çoğun, gecenin gündüze benzemezliğinden ileri geliyor.

Nitekim, çağdaş bir gidiş izlediğini çekinmeden söyleyebileceğimiz hemen hemen herkes: geceyi, gündüzden *sonra gelen* bir doğa-yaşam kesiti diye anlar. Bu anlayışa göre: asıl yaşama kesiti gündüz'dür. Gece, bir deyime, *Platon'un idea*'ları gibi, asıl gerçeklik sayılan gündüzün soluk bir gölgesidir. Gece denen şey, güçten kesilmiş, enaza inmiş gündüzdür. Bunun içindir ki yaşamanın ağırlığını gündüz taşır. Genellikle: gündüz işe gidilir, okullar, dükkânlar gündüz açıktır; nikâhlar gündüz kıyılır, yargıevlerinde kararlar gündüz verilir. Gerçi bazı toplantılar geceye rastlatılır; geceleyin de trenler işler, gemiler kalkar, otobüsler gider; geceleyin de uçaklar konup iner. Gene de olup biten herşey ya gündüzün bir uzantısı ya da gündüze bir hazırlıktır. Gene de heryanda paylaşılan kanı: insana yakışan eylemlerin, insanı insan kılan "ciddi" işlerin gündüz gerçekleşmesi gerektiği; geceyeyse, ikinci derecede birtakım zorunlulukların, istenmeyen ama kaçınılmaz birtakım ödevlerin düştüğüdür. Oysa geceleyin dinlenilir, başka birşey yapılamadığına göre uyunur, o da yapılamazsa gündüz beklenir. Gündüz bir insana benzetilebilirse, ayık etkin, uyanık bir insandır gündüz; geceyse uyuşuk, edilgin, bulanık bir insan.

İlk bakışta aykırı gelecek ama şöyle denebilir. Gündüz bir deha ise, gece, gündüze benzemeyen *başka* bir dehadır.

GECEDE NELER YOK Kİ: Bilinciyle bilinçaltıyla insan daha değişik, daha başka yeteneklerle bezenmiş bir varlıktır, geceyi *gerçekten* yaşayınca.

Herşeyden önce: gece olur olmaz gündüzkü algılama-kalıpları kısım kısım yeni uyarlamalara girer ya da yerlerini yeni kalıplara bırakır geceleyin. Gündüze ilişkin varolma koşullarından sıyrılıp geceye özgü yaşamlar benimsenir. Kendini geceye bırakan hiçkimse, gündüz alkışladığı, alkışlamıyorsa bile içinde yadırgamadan kımıldandığı süreçlerin insanı değildir artık.

Güneş ışıdığı sürece insan olmanın nerdeyse tüm yükünü taşıyan göz, karanlık basınca *kulağa* aktarır yetki ve yetkelerini. Bu, sözcüğün tam anlamında bir devrimdir. Gözyönetimi sona ermiş *kulak-yönetimi* başlamıştır insan için. Gündüz, daha çok gözüyle dünyada yönelir insan. Başardığı birçok şeyi görme'ye dayanan bir uzay geometrisi oluşturarak başarır. Gözle ölçüp biçmeye, göz sezgisiyle kavrayıp oranlamaya, gözle dengeleyip belirginleştirmeye özenle sarılan bir geometridir bu. Herşeyin yeri, durumu, eni boyu, biçimi oylumu, açık ve seçiktir bu geometrik yaşama coğrafyasında. Gözle sağlanmış binbir duygusal ilişkinin kendine güvenen efendisidir insan.

Geceleyin hiçtir oysa göz, ha var ha yok. Olmasa daha iyi olur, bol bol yanılmaktan başka bir işe yaramaz. Gece kim gözüne yaslanırsa, kapıda duran çuvalı hırsız, cama yapışmış yaprağı tabanca gibi görüp tökezler.

Ne var ki geceleyin kulağın çabucak göze dönüştüğünü, bu dönüşümle herşeyin güpegündüzmüş gibi tıkır tıkır işleyip gittiğini sanmak yanlıştır. Dokusu, yapısı, olanakları, seçenekleri bakımından gözün aklı ile kulağın aklı hiçbirzaman örtüşmez. Sağduyuyu elden kaçırıp gündüz-sağduyusunu gece de ayakta tutmaya yeltenmedikçe, kulağı göz yapmaya kalkışmaz insan. Gündüz-yönetiminde güdük kalan kulağın tam hakkını verme fırsatı doğar geceleri. Gündüzün az gelişmiş kulağı için bir üniversitedir gece. Başlangıçta, kömürcü beygirini atlı taburu, meleyen kuzucuğu ağıldan boşanan koyun sürüsü, sebze bahçe-

sinde sallanan tulumbayı kırk kulaç derinliğinde bostan kuyusundan çıkan dizi dizi tenekelerin ardarda dökülüşü diye işiten kulağın her algıladığını abartısız indirimsiz yargılayıp değerlendirmeyi öğrenmesi için, nice nice karanlıklarda kendini bulup tanıması gerekir. Kulak bir kez kendini bulunca da son derece duyarlı bir depremölçere kavuşmuştur insan. Ne martı sinirleri bozar, ne küçücük köpek dağdan inen kurttur artık. Dalgası, keskinliği, eni-boyuyla gündüzün yokluğunda yüzen türlü türlü sesler, değerinden hiçbirşey yitirmeksizin evreni dayayıp döşer.

Gece algılamalarının gündüze benzemeyen bir yanı da: karanlıkta, uzaklık-yakınlık birbirine karıştığı için, daha doğrusu uzaklık-yakınlık diye birşey kalmadığı için, bildik ile yabancı ayrımı da silinip gider. Böylece gündüzden apayrı bir dünyaya girmiş olur insan. Tektek tanışlara belbağlanamayan, dolayısıyla da tanımadık bir ortamdır gece. Uzak-yakınla birlikte en-boy da başını alıp gitmiştir. Gece, belirsizlik'le nikâhı kıyılır insanın. Gelgelelim insan hiçbirzaman salt belirsizlikte yaşayamaz. Ne yapıp edip rahatlıkla işleyebileceği bir yaşama-tarlası, yetesiye yönetebileceği bir düzen yaratır. Bu, bir lüks değil, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Gündüz-uygarlığı geçersizleşince *yeni* bir uygarlık, bir gece-uygarlığı yaratır insan.

Gündüz birbakıma uzayın dışına, uzayın bir köşeciğine tünemiştir insan. Evren, insanın genellikle önünde uzanır gündüzün. Sırtını göremez; yukarıyla pek alıp vereceği yoktur; gerekmedikçe, yere bakmaz; sözcüğün her anlamında, önüne dikmiştir bakışlarını. Neyle ilişki kurarsa kursun, belli bir uzaklıktan sağlanan bir ilişkidir bu. Kendisine en çok dokunan olayları bile belirli bir aralık'la izler. Kendisi başlıbaşına bir birey, yöneldiği nesneyse başka birşeydir. Gündüze özgü *objektiv*'lik buradan kaynaklanır.

Gece-uygarlığının özü derinlik'tir. Gece tüm derinlikte yaşar insan. Derinliğin içi'nden başka birşey yoktur geceleyin. Derinlik – tüm dünyasıyla insanın *doğal yeridir* gece. Yüzeylerde gezinen algılara göre biçilmiş yaşam gündüz nasıl yadırganmıyorsa, gece derinliği de öyle yadırganmamalıdır. İki-eksenli en-boy gündüzüne karşılık çok boyutlu bir eksenler uzayıdır gece. Gö-

züne dayanarak gündüz dik duruşla sorunlarını çözen insan, geceleyin (deyim aykırı düşmüyor sanıyorum) bir *batık mutluluğu* gerçekleştirmek olanağına açıktır. "Batık" sözcüğü, bazılarımızda, boğulmuşluk duygusu uyandırsa da, batmışlık birbakıma, olanca varlığıyla oturmuşluktur. Buysa, gündüze özgü evrenin kıyı-bucağına ilişmişlikten sıyrılmasını bilenler için, geceleyin, varlıktan, gündüze benzemeyen yepyeni bir tadalmak demektir.

Böylece insan gündüze upuygun düşen akıl-yürütmelere hiç de küçümsenmeyecek bir değişiklik kazandırma olanağını elde eder. Gündüzkü yaşama alışkanlıkları başka türden bir yaşama sevincine erişir. Kuru samandan bir sıvı içinde kımıldanır gece insan yazgısı. Ürkülecek birşey değildir ama bu. Gündüzü çevreleyen hava ne ise, gece sarıp sarmalayan karanlık da odur. Balık nasıl havada soluk alıp veremiyorum diye suya kızıp canına kıymazsa; tam tersine, kendince pürtüksüz bir su-mutluluğunda yüzerse, geceleyin insan da koyu bir ağdanın yumuşacık koynunda bir uygarlık döşeği kurabilir kendine.

İlkin dar ve kımıltısız gibi gelse de aslında genişliğine derin uzanır sonsuz gece. Gündüz, ayağınla gidemediğin yere gece gözünle gidersin; gözünle gidemiyorsan, ne yapıp edip ayaklarını kullanmak zorundasın. Oysa gece, ilkin, sonsuzun bir ucuna yapışıp batmışsın gibi gelse de, heryeri heryerine değen tüm-evrenin koparılmaz bir parçasıdır. Gündüz ancak belirli bir noktada soluk alıp veren bir insanken, geceleyin tüm evrenle birlikte yaşarsın. Birbakıma evrensel uzayın heryerindesin gece. Darlık bilmeyen karanlık bir boşluktasın. Sen nerdeysen orası evrenin tam ortası. Heryeri birbirini içerip birleştiren gizemli bir duygudaşlığın çekirdeğisin geceleyin. Gündüz ister istemez bir yerde başlayıp bir yerde biter herşey. Oysa gecenin her noktası bir başlangıçtır. Gündüz sınırlı ufuk, geceyse tadı eşsiz bir özgürlüktür. Ne var ki yabansı, ilkel birşey sezmemek elde değil bu "özgürlükte". Öyle ya gündüzde toplumca-bir-açıklık, gecedeyse mağara çağlarından esen bir kendi-başına-kalma var.

Şunu da saptayabiliriz: Gece yaşamına yapışık korkuyu, heryanıyla "kötü" birşey, diye damgalamak doğru değildir. Gece korkusu, hiç olmazsa bir bölümüyle, çarpık bir yorumun so-

nucu, ya da gündüz-yaşamını oluşturan belirlenimlerin basıncıyla çarpıtılan bir duygudur. Gündüzün doğal rahatlığından böbürlenmek nasıl yakışıksız bir davranışsa, gece karanlığında doğan ürküntülerden ötürü tedirginliğe kapılmak da o denli yakışıksızdır. Uyku gibi, ölüm gibi yaşamanın tadını artıran, uygarlığa insanca renkler katan bir ögedir korku. Genellikle uyuşukluğu beslediği sanılsa da aslında korku, uyanıklığı, ayıkbilinci mahmuzlar. Çok eskiden Batı Anadolu'da geçerakçe bir deyimle "korkan korkmaz". Böylece, ezbere yaklaşımla korkunun kaynağı diye bilinen gece; ayık-uyanık insanın yaratılmasına yardımcıdır birbakıma.

Ya düşler, geceye *özgü* o renk renk, anlam anlam varlık-kesiti olmasaydı ne yavan birşey olurdu tümüyle yaşam! Gecenin insanlığa en büyük armağanıdır düşler. Düş gündüz de "görülür" çeşidinden bir karşı-sav güdenlere şöyle denebilir: ne de olsa aklın biçimlemeleri, aklın çözümlemeleri, aklın rastlantılarındandır bunlar. Karanlıklar ormanında büzülüp kaldığı sanılan insanı, akıl değmemiş yaşantılarda yitirip yitirip yeniden vareden düşlerse, tam özgürlüğüne ancak gündüzün ötesinde kavuşan düşgücünün, gürültü-patırtıdan arınmış nice nice gecenin gözden saklı özünden esinlenerek büyüttüğü eşsiz meyvelerdir. Gündüzün hantal nicelikleri yerine uçucu niteliklerle, çok kez insanı bıktıran abuk-sabuk gevezelikler yerine doğaya özgü sessizliği dinleye dinleye olgunlaşan gece, en güzel düşlerle dökülür insanın kucağına.

GECEYİ YAŞAMAK: Geceyi gece *olarak* yaşamak gerek. Bunun için de geceyi gündüzle karşılaştırma alışkanlıklarından vazgeçme olanağını arayıp bulmak zorunda insan.

Genellikle gündüz yaşayışına özgü bir yapıp etme ve düşünüp duyma biçemini yaşamanın biricik anlam tabanı diye bir kez benimsedik mi, hiç kuşku yok ki, gerçekte hakkı olan şeyden payalmayan bir yoksulluğa itiliriz geceleyin.

"Asıl anlam gündüz değil gecedir" diye diretmek de gülünç. Olası şey mi gündüzü tahtından indirip yerine sözümona geceyi oturtmak? Her alanda olduğu gibi burada da aşırı değerlendirmelerden kaçınmalıyız. Yalnızca gündüz çerçevesinde

dönenen tek-mantıklı bir yaşam değil, içine geceyi de alan çok-mantıklı bir yaşam bizimkisi, – daha doğrusu öyle olması gerekir.

Gereken yerine getirilir getirilmez, yalnızca kır ozanlarının, kapalı oda delilerinin, meyhane düşkünlerinin, kent aylaklarının yarım-yamalak yaşamasına ayrılan bir zaman-kesiti olmaktan kurtarılmıştır gece. Gündüz gelip çatan başarısızlıklar yüzünden güvensizliğe kapılanları değil; herkesi, hepimizi, tüm insanları bekliyor gece.

Gece, Newton'ları, Kant'ları, Rousseau'ları, Husserl'leri, Yunus'ları özleyedursun, insan-varlığımızın önemli bir bölümüyle gece olduğumuzu gönülden çıkarmamalıyız. Birçok yerde olduğu gibi burada da gece ile aramıza giren engellere karşı titiz davranmamız gerekir. Özellikle "ışıklı insan", "Aydınlanma Çağı", "aklın ışıması" türünden gündüze ilişkin bazı deyimlerin bazı bağlamlarda başarılı kullanımları bulunan baştançıkarıcı rüzgârına kapılıp "karanlık insan", "Karanlık Çağı", "aklın kararması" türünden başka bağlamlarda başarılı kullanımları bulunan "karanlık"-çekirdekli gerçeklik-bütünlerini yalınkat ve tekyanlı bir semantikle aşağılaştırma sorumluluğuna; geceyi umacı gibi sunan dilsel çarpıklıklara, ne denli zorsa da, kesinlikle son vermek zorundayız.

Yapılacak ilk şey, zaman zaman haklı olarak gündüzcülüğümüz ağır bassa da, büyük bir gerçeklik olan gecenin kendisini sevmektir.

Öznel Kimlik

"Ben Kimim?"

Ben kimim? Bu soruya sağlam karşılık bul, tüm zorluklar ortadan kalkacak. Yok ama. Soruyu hep başka türlü yanıtlıyor herkes. Yaşaya öğrene geliyor kendine, sürekli bir öğrenme içinde.

Diyelim ki sağlam bir yanıtın var "ben kimim?" sorusuna. O zaman da soruyu soran insan olmaktan ilişkini kesersin. "Ben kimim?", insanın kendi kendisine sorduğu bir soru olmaktan çıkmıştır bu.

"Ben kimim?" sorusunun işini yalın bir yanıtla bitirmediğin sürece, insan-olmaya özgü açık ufukta kımıldanmaktasın. Ne denli sevinsen yeridir buna.

Kurtuluş

Kendi kendisiyle uğraşmanın ille de bencillik olmadığını anladığı gün ezici bir yükten kurtulur insan. Pekçok kişi korkunç bir yanılgı ya da çarpık bir eğitimle ne yazık ki erişemez buna. Kurtuluşa erişeninse, önü açılır birden. Rahat bir solukla, kendine ayırdığı zamanları "çalıntı" diye nitelemekten vazgeçer. Özün özgelişimine eğilmesi bir güzel sanat, bir dua, tatlıciddi bir görev olarak belirir böylece.

Öznel Özgelişim

"../../19... tarihinde *P*'de doğdum. Babam *İ. E.* ... idi. Annem *M.* evkadınıydı. Babamdan ...'*yı*, annemden ...'*yı* almışım anlaşılan. İlkokulu *B*'de okudum. *19*... yılında girdiğim *G.* Lisesinin ... Bölümünü *19*... Haziranında bitirdim. Aynı yılın Kasım ayında *E.* Fakültesine başladım. *19*...'da Fakülte sona erer ermez askerliğimi yaptım. Daha sonra... "../../19... yılından beri *F*'de ... olarak çalışmaktayım. Bu arada bilgi ve görgümü artırmak için..." –

İşte başlıca yaşama "olay"larını sergilemeye dönük, "nesnel" görünümlü bir özgeçmiş çatısı. Tarih, yer, özelad boşluklarıyla harfleri doldurdun mu biricik bir kimlik çizelgesi çıkar ortaya. (Genellikle tümcelerin sonunu birinci kişi yerine üçüncü kişiyle bitirdin mi, kendinden başkasına ilişkin bir yaşama öyküsü elde edersin.) Uzun tutmak istiyorsan "olay"ları çoğalt, koca bir kitap çıksın ortaya.

Oysa, herkes için *değişik* ama nerde özgeçmişi öznel bir yaşam yansısı kılan o biricik, eşsiz *küçük şeyler?* Örneğin:

Nerede mutfak taşlığının köşesindeki kuyu? Dışbükey demir kapağı kaldırıp sepetle karpuz sarkıtılırken ne tatlı bir serinlik üflerdi yüze!

Nerede çamaşırlık köşesindeki yüksek, geniş bakır kevgir, altına canlı canlı istakozları kapattığımız bakır kevgir?

Nerede o herşeyin karardığı anlar? Keşke-doğmasaymışım-çuvalının havasızlığı: sağlık çukur, çevre dar, güven boş-söz, bildikler kalleş, herşey karşı, ters, soğuk.

Nerde o tadına doyulmadık sevinçlerin, içi birden bambaşka bir kabartıyla hoplatışı?

Nerede üzgün sabahlarımda beni saatlerce dağdan bayırdan atlatan, sonra da herbiri kendi başına buyruk bölüklere, takımlara, mangalara ayıran, ayırdıkça da varlığını duyuran ayaklarım?

Nerede o düşsel düşüm? – Olanca görkemiyle bir otun üzerine kurulmuştu güneş. Kırmızı gagalı, ak boyunlu, mavi karınlı, sarı kanatlı bir kuş, elli katlı bir evin dışa çıkan bir önyüz ya da saçağından sarkmış, aradabir gözlüklerini düzelte düzelte

küçücük bir çocuğa (kırk yıldan önce olduğuna göre, kim olacak, bana) geometri dersi veriyordu.

Nedense pek az yaşama-öyküsü, hemen hemen hiçbir sözümona nesnel özgelişim böylesi kişisel çizgilere değinmek istemiyor. Nedense hiçbir özgelişim, gereken somutlukla eğilmiyor bütün bunların üzerine.

Asıl kimlik, öznel kimlik: dışsal (ya da dıştan gözlenen) olaylar kadar, içsel (ya da içten yaşanan) "olaylar" – anlatılmaz düşler, akılötesi düşler, tuhaf özlemler, belirsiz ürküler, amaçsız beklemeler, hiç açığa çıkmayan sevgiler, kimselere söylenmeyen burukluklar, diplere bastırılmış öfkeler, derin mutluluklar, gelip geçici sevinçler, – işte böylesine "olayların" kurup döşediği bitmiş bitmemiş bir yapıdır.

"Olaylara" uygun ("olay" dediğimiz de ne ki? herneyse...), olaylara uygun bir özgeçmiş yaşam gerçekliğimizin uzağında kalan bir çaba. Öyle ya, beylik olaylara yönelmek herzaman gerçeği vermez ki.

Hiçbir özgelişimde olaylar ile olaylara ilişkin yorumlar birbirinden ayrılmaz. Önce nesnelce olayları sapta, belirt, yerleştir, sonra düşüncelerini, duygu ve değerlendirmelerini sun, – olmaz öyle şey.

Bir bütünüm ben, hem de yerli yerinde bir bütün. Bir geçmişi var ama bu bütünün. *Bu* geçmişse, benim öncem, benden öncesi, bana yer olmayan, benim görünmediğim yüzbinyıllar öncesi boyunca uzanıp giden bir süre. Neyim peki? Kimim peki?

Yosundan Ağaca, Kuştan Ata

Alışılagelen gerçekleri azıcık eşele, şaşırmamazlık edemezsin. "Benim" dediğin senin değil. Oturduğun ev, büyük küçük bazı katkıların da olsa, aracı, gereci, yapımıyla başkalarının ürünü. Konuştuğun dil, ne denli özgün olmayı istersen iste, senden öncekilerden kaldı sana. En içinden koptuğunu sandığın duygular, inançlar, düşünceler, bir azınlıkla da olsa, başkalarıyla paylaştığın değerler aslında. "Peki, ya elim ayağım, ka-

şım gözüm, ciğerim böbreğim – onlar da mı?" demeye kalkışma sakın. Ta yüzbinyıllara geri giden, belki de cansızdan canlıya atlayıp binbir kıvrımla gelişe gelişe sana-bugüne ulaşan bir evrimin ürünüsün bedeninin heryeriyle. Güneşten toprağa, yosundan ağaca, kuştan ata, maymuna dek birşeyler var sende, hepsinden görünür görünmez birşeyler var sende.– Gel de sonra "birim, biriciğim, benzersizim, salt bir bireyim" de?

Anlatı

İnsan yaşamı açıklanabilir, hem de çok yönden. Bunun için bu yaşamı, kendisini aşan bir bütünün belirli bir parçası olarak kavramak yeter. Şöyle ki, fizik yönünden: insan yaşamı, evrendeki upuzun oluşumun bir halkası; biyolojik yönden: gittikçe daha karmaşık bir diriliğe götüren şaşırtıcı bir evrimin halkası; fizyoloji yönünden: belli yapıdaki organizmaların birbiriyle karşılaştırılmasıyla aydınlanan bir işlevler-düzeni; psikolojik yönden: gelişim süreçlerine ilişkin bazı olayların eriştiği bir aşama diye açıklanabilir.

Gene de bu bilimsel açıklama-tutumlarından hiçbirinin insan yaşamının kendisine yetesiye sokulduğu söylenemez. İnsan yaşamını kendi yapısındaki ağırlıkla kavramak için, bu yapının kendisini, kendisine özgü açıdan, bir bütün olarak elealmak gerekir. Buysa en iyi, açıklamayla değil anlatıyla gerçekleşebilir. Şurasından burasından da eğilsen, bölükpörçük de baksan, karman çorman da yakalasan, insan yaşamını görüp göstermede anlatının üstüne yoktur. Ancak bu, insan yaşamının *ne* bilimden çok edebiyata yakın olduğu anlamına gelir, *ne* de bilimin, yaşamı aydınlatmada değersiz olduğu anlamına.

Yaşamını ister sen kendin anlat, ister başkası anlatsın, sonunda ortaya çıkan bir öyküdür. Adı üstünde yaşam-*öyküsü* doğru ile yanlışın ötesindedir. Edebiyata özgü bir uyduruk değildir ama. Olaysal yanlışlar ile doğruları da kapsasa, eninde sonunda bir *öneri*'dir. Her öneri gibi etkili ya da yavan, sıcak ya da itici, inandırıcı ya da yüzeyseldir.

Yaşama: birbakıma sonsuzca bölümlenip çözümlenebilen bir ayrıntı; birbakıma da yalın mı yalın bir birlik, tıkız mı tıkız bir bütün.

Kişilik

Başarı, bazan, gösteriş ardından koşanın yüzünü güldürür. Ne var ki, alkışın tatlı sesiyle, böyle biri çok geçmeden yanlış yola sapar, hiç değilse, yerinde sayar.

Başarısızlık, gerçekte çok kişiye vergidir. Başarısızlığı en yaraşır biçimde değerlendirmekse, pek az kişinin üstesinden gelebileceği bir anlatımdır.

Kişilik kolay başarıcıların değil, zorlu başarısızlıklarda pişenlerin işidir.

Güzel şeyler çileyle kotarılır.

Zaman zaman nerdeyse heryanı kaplayan korkunç bir görünümle irkiliyor insan: Çıkar, ürkü iş... Başka bir ilişki ufku olmayan bir ortama saplanıp kalmış çok kişi.

Başkalarını gönülden sev, gerçekten say ama başkalarıyla karıştırılmamaya bak.

Çevrene bir bak: en ilginç kişiler, başkalarına en az benzeyenlerdir.

Çeşit çeşit yiğit var: düşünce yiğitleri, eylem yiğitleri, sevgi yiğitleri, duygu yiğitleri...

Ne varsa kişilikte var.

Herzaman her işte önde gidemezsin ki.

Herkesin *kendi* olanaklarını gerçekleştirmesi kadar yerinde birşey yok. Öyle ama "kötüler" de kötülüklerini gerçekleştirmeye kalkışırsa ne olur?

Yapılması gereken belki en iyi şey: "kötüleri" de iyiyi isteyip gerçekleştirecek biçimde yetiştirmek. – Kim yapacak bunu? Nasıl? "İyi" ne "kötü" ne, peki?

Çoğumuzun Zaman Zaman Kendi Kendisiyle Yaptığı Bir Konuşmadan:

Tuhaf bir yaratığım ben: Hemen bağlanmamak için elden geldiğince ayık-aydınlık davranmaya çalışıyorum. Boşuna ama: çoktan bağlanmışım. Kırıklıklar başlayınca da bir ölüm-dirim ilişkisine dönüşüyor bağlılık: sürmesi için durmadan kendimden veriyorum, verdikçe de artıyor acılar. Günün birinde bir de bakıyorum ki epeyce uzaklaşmışım. Daha sonra, hızla ötelerde buluyorum kendimi. Uzunca bir süre sonraysa: dıkım dıkım yabancılaşma.

Sevdikçe itilmek, inandıkça kandırılmak, güvendikçe atlatılmak – bundan kötü birşey var mı evrende? Belki de en iyisi bu ama.

Nasıl olmak istiyorsan öyle ol. Herşey sana bağlı. Değilse bile, senden başka hiçbirşeye bağlı değilmişçesine davran.

Hayvan, insan doğurmaz; insan, hayvan doğurabilir.

Şamatalı ataklıktan çekin, korkudan değil ama. Unutma: gerçekler gürültü patırtı sevmez.

Tutkularının tutsağı olmamak için savaşmayanlara insan gözüyle bakılamaz.

İnsan yaşaması ne değildir ki: sis, çiçek, ırmak, ev, yol, kent, bataklık, tiyatro, güneş.

Az Rastlanır Bir Özgeçmişten

...Nicedir gönlüme çöken o tencere kapağı kalkıverdi. Yavan, dar, basık, sıkıntılı hiçbirşey kalmadı. Ekşimiş yoğurt, bozuk ekmek, kokmuş et değil artık yaşam. Sağlıklı, özgür, korkusuz, güzel, diri, engelsiz bir ırmağım...

Ne diyor oysa beylik özgelişimler: "Doğdum", "okudum", "bitirdim"...

"Dağılma!" derler. İster öğüt ister buyruk gözüyle bakın, sınırsız geçerliliği yok bu sözün: Dağılmadan toplanmak büzül-

mektir, – küçülür insan. Yayıldıktan sonra derlenmekse genişleyip olgunlaşmaktır, – büyümüş çıkar insan.

Değişmek için yer değiştiren, gittiği yere kendini de götürdüğünü unutuyor. İnsan bir yere gitmeden de değişebileceği içindir ki gittiği yerde değişir. Ne var ki değişiklik herzaman, heryerde, herkes için başka başkadır.

Yeni bir yol açsak da, bıraktığımız *başka* bir yol *vardı*; yeniyi kursak da *eski'yi yıktık*.

Gerçek atalar çok kez gerçek atalar değildir. İnsan nerden *geldiğine* inanıyorsa, ordan gelmiyorsa bile, kimlikçe birbakıma ordan geliyor demektir.

Kim olduğumuz, bizden önce gelen kimlerin neyi olduğumuza ilişkin bilince sıkı sıkıya bağlıdır. Kendimize ata diye seçtiklerimiz gerçek de olsa, uyduruk da olsa, onların damgası var kimliğimizde.

Ben Hep Burdayım

Nereye gidersem gideyim burdayım, bedenimleyim. Çeşit çeşit oralar'dan önce salt bir burda var.

Yarım yüzyıl geçti, birtürlü kendime yerleşemedim.

Nerdeyse bir hiç olarak doğarsın.

Bir oyana bir buyana yalpalar durursun. Sever, üzer, çeker, çektirirsin. Çalışır, öğrenir, didinirsin. Zamanla *biri* olursun.

Sonra gene...

Günün birinde ölür, nerdeyse bir hiç olursun.

Hepsi bu.

Yaşam Gerçekliğimizin Gerçek Çelişkisi

Eninde sonunda benden önemli birşey yok; eninde sonunda önemsenecek birşey değilim.

Bilim Kafası

Günümüzde kol gezen bir yanlış var: bilimin kesin olduğu inancı bu. Matematik'ten Ekonomi'ye, Fizik'ten Psikoloji'ye, Biyoloji'den Sosyoloji'ye dek adı konusu ne olursa olsun, tüm bilimler kesinliğin ördüğü bir kale, çok kişiye göre. "Bilim" deyince: heryönüyle sarsılmaz doğrular, tam güvenilir saptamalar geliyor hemen hemen herkesin aklına. Bazı bilimlerin uzaya yere, suya havaya, geçmişe geleceğe erişen gücü, özellikle tarım, ulaşım, hekimlik, mühendislik alanlarına ilişkin uygulamalardan ötürü, hızla yaygınlaşıp pekiştikçe bilimdeki kesinliğe duyulan saygı da eşine benzerine hiçbirzaman rastlanmayan boyutlara varıyor. Nerde sallantı, bunalım başgösterse, orda bilimsel kesinliğin yardımına sığınmak herkesi saran bir alışkanlık artık. Öyle ki, yeyip içmede, gezip tozmada, yatıp kalkmada; insan-insan, insan-tanrı, insan-evren arası ilişkilerde; yönetim, askerlik, eğitim işlerinde ne yapıp edip herşeyi bilimsel kesinliklerle kotarmak istiyor tektek kişiler, devletler, kuruluşlar, dernekler. Çağdaş yaşayışın, günümüz uygarlığının değişmez temeli bilimsel kesinlik.

Adamakıllı aykırı görünecek ama, gerçekte bilim, bilimlerden hiçbiri kesin, olmuşbittniş bir yapı değildir. Tam tersine: sürekli bir değişikliktir bilimi varedip ayakta tutan. Bilimi oluşturan kavramlar, önermeler, açıklamalar, kuramlar, yöntemler durmadan yeni yeni kılıklara bürünür. Bilimdeki her anlatım, her gereç, her temelleme sonsuz bir onarım içindedir. Gerçi bilim bilgi üretir, "bilimsel doğru"lardır bunlar. Ne var ki, hangisi olursa olsun, bu doğrulardan birtekinin bile salt, değişmez, şaş-

maz, dokunulmaz, tartışılmaz bir gücü *yoktur*. Olmayacaktır, olamaz; bilimin öz işleyişine aykırıdır böyle birşey. Bilim, özellikle çağdaş bilim, tüm ögeleriyle koskoca bir varsayımdır. Bilimde "doğru" nitelemesiyle öne sürülen her "doğru" *kesin* doğru *değil, varsayımsal doğrudur*. Başka türlü dendikte: yanlış olduğu henüz kesinlikle belgelenmemiş olan saptamalardır bunlar. Her bilimin kendine özgü sorun, konu, anlatım, yöneliş olanakları uyarınca ince deneylerden, yantutmaz tartışmalardan, serinkanlı akıl yürütmelerden geçirdikten sonra gene de "yanlış" diyemediği saptamalardır bunlar. Ancak bu, sözü edilen bilimlerin mantıkça, "kesin" bir yapıya bürünmüş oldukları anlamına gelmez. Demek ki, birtakım *koşullardan ötürü* "doğru bilgi"lerin alanı gözüyle bakmak gerekir bilimlere. Bilimlerden bir öbek, özellikle Matematik, dayandığı birtakım başlangıç temellerinden dolayı sağlamdır; oysa bu başlangıçların olsa olsa seçimsel, uzlaşımsal bir güvenilirliği vardır; hiçbirinin kesinlikle bir alıp vereceği olmadığı için, gerektiğinde, taşıdıkları üstkatlarla birlikte bırakılabilirler. Bilimlerin gerikalan büyük öbeği ise, yanlış çıkma olasılığını süreklilikle içinde taşır. Buna göre, tüm bilimi "kesin"yaftasıyla bezemek, mantıkça hiç de uygun bir davranış değildir.

İlk bakışta, insanı çileden çıkaran bir durum bu. Basmakalıp geçer-akçelerden başka bir kültür varlığı tanımayanların iyiden iyiye rahatı kaçacak. Öfkeli, paylayıcı meydan-okumaların ortalığı kaplayacağından hiç kuşkunuz olmasın: Düpedüz hak yemek bu! Bilim düşmanlarının yeni bir oyunu. Bilimden kesinliği esirgemeye yeltenmek, "bilime güvenmeyin" demekten başka ne ki? Bilime güvenmeyeceğiz de neye güveneceğiz peki? Boşyere bilimi aşağısamaya çalışanlar dünü aydınlatan, bugünü yoğuran, yarını önceden biçimleyen birbirinden parlak bilim başarıları karşısında utanmayacaklar mı peki? Gülünç olmak istemeyen herkesin, yol yakınken aklını başına devşirip bilimi bilim yapan bir özellik olarak, kesinliği sallantısızca evetlemesi gerekir – hepsi bu!

Çatmaya, saldırıya, öfkeye, üzüntüye hiç mi hiç gerek yok aslında. *Herkes* aklını başına devşirmeli, – doğru. Gelgör ki çığlıkla yandaş toplamak, gürültü patırtıyla insan sindirmek için

değil, gerçekliğin olduğu gibi ortaya çıkmasını istiyorsak, genellikle bilimin durumunu, bu durumun yolaçtığı belirgin sonuçları apayık bir sağduyuyla izlemek zorundayız: Bilim vargılarında kesinlik yok diye güvenilirlik de yok sanmak, tümüyle bilimin işleyişini çarpıtmaktan başka birşey değil. "Güvenilir bilgi"yi "kesin bilgi"yle eşdeğer saymak için, mantıkça bir zorunluluk gösterilemez: kesin olmayan, *gene de* güvenilen tümen tümen bilgi var. Örnek mi, işte bilim bilgileri. Aslında bilimi bilim kılan da budur. Kesin olmayı istemez ki bilim, kesin olmadığı için gözden düşsün. Bilimi sözümona kurtarmak için bilimin ille de kesin olduğunu savunmaya kalkışmak en önemli bakımlardan bilime ters düşmekten başka birşey değildir.

Aslında *sürekli bir araştırmadır* bilim; sorularına sınır, buluşlarına durak yoktur. Dışardan pekçok kişinin sözünü ettiği kesinlikse, araştırmanın bitimi anlamına gelir. Bir bilgiyi "kesin!" diye kesip atmak "ne sorulacak soru, ne bulunacak buluş kaldı!" anlamına gelir. Buysa bilim olarak bilimin sonu demektir. "Bilim"e güç ve değer kazandırdığı sanılan sözümona "kesin"lik nitelemesi, "bilim"e birşey katmak şöyle dursun, araştırmaya çelişik olduğu için, bilimi ortadan kaldırır. Kendi mantığı gereği sonsuz bir evrimdir bilim. Duralar gibi olsa bile, hızı azalsa bile tükenmez bir akıştır. "Bu, budur, Matematik böyle diyor!"; "Fizik bu konudaki son sözü söyledi, ötesi yok!"; "Ekonomi gereğince, bu yüzde yüz böyledir!" çeşidinden savlar, kim öne sürerse sürsün, bilim akışına sırt çevirmenin belirgin bir göstergesidir. Hiçbir araştırmasına kesin olma hakkı tanımadığı için aralıksız bir ilerlemeye yönelmiştir bilim.

Ülkesel-bölgesel tarih ve coğrafya koşulları, toplumsal-yönetimsel ekonomi ve politika düzenleri ne olursa olsun, birkaç yüzyıldanberi yeryüzünün her köşebucağı, söverek överek de olsa, yakınarak böbürlenerek de olsa, bir bilim uygarlığına bürünmüş bulunuyor. Özellikle günümüzde, nereye bakarsanız bakın, doğayı, geçimi, sağlığı, evi, sokağı – kısaca herşeyi bilim açısından, bilimle ilişki kurarak, bilimsel yöntemler uyarınca, bilimsel verilerden yararlanarak çekip çevirme çabasıyla karşılamaktayız. Daha önceleri de bilim ve tekniğe yaşamanın değişik alanlarında değişik bir önemle sarılanlar çıktıysa da, insan-

lık hiçbirzaman günümüzü belirleyen böylesi bir yoğunluk, tutarlık ve genişlikle bir bilim uygarlığında yaşamamıştır. Tüm varlığımıza olanca damgasını vuran bu uygarlık biçimini ne denli yakından kavrasak yeridir. Bu kavrayıştaki her eksik gedik, her bozuk çarpık, amaçlarımız araçlarımızla, dostluklarımız düşmanlıklarımızla, mutluluklarımız mutsuzluklarımızla, yaşama biçemimizi içten etkileyecektir.

Bilim uygarlığını kesin bilgiler uygarlığı olarak yorumlayıp kavramak, yanılmaların belki de en zararlısıdır. Böylesi yorumların en çok yıkıma uğratabileceği ülkelerse, bilim uygarlığında sağlam ve değerli bir yer bulmaya çalışan, herşeyini bu doğrultuda geliştirmeye çalışan toplumlar, ülkelerdir. Hangi alana ilişkin olursa olsun, bir kez dörtelle sarıldıkları bilgilere kesin gözüyle baktıkları için, bilimin o yaratıcı, o sürekli üretkenliğini zamanla görmezler ya da görmemezlikten gelirler. Bu yüzden de bilimlerde, bilimsel akış gereği, kimi irili ufaklı, kimi köklü değişmeler, devrimler ortaya çıkınca, bu tür toplumlar geride kalırlar apaçık. Giderek, yaşamanın toplumsal patlamalara yolaçan zorlamaları, olsa olsa güvensiz, uyuşuk, şaşkın, çökkün birtakım ayarlamalara iteler ki, bunlarla bilimsel uygarlığın ancak kıyı-bucağında bir barınma olanağı elde edilebilir. Bilim uygarlığı açısından bakınca böylesi ülkeler çokça kendi kendilerine biçtikleri bir yaşayışa katlanırlar ergeç: Kapalı toplum, güdük yönetim, kısır eğitim, kurak edebiyat, tıkanık felsefe, yavan sanat, eskimiş ekonomi, ezberci teknik – bu tür bir yaşayışın birkaç kesitine yakışan nitelemelerden işte birkaçı. Böylece bilimi kesinlik'te dondurmak isteyen her yorum, *çağdaş* bilim uygarlığının *dışına* iter insanı.

Bilimi, kesin gözüyle baktıkları birtakım vargıların toplamı diye anlayanlar, bilim adına bu vargılara sımsıkı tutunmaya çalışanlar, çok geçmeden bilimsellikle ilgilerini kesmek zorunda kalırlar. Bu durumun bilincine erişmeseler, gizlemeye kalkışsalar da böyledir bu. Bu bağlamda önemli bir gerçeği akıldan çıkarmamak gerekir: Bilim yalnızca birtakım vargılar değildir; bilimi bilim yapan, tüm bilimsel vargıları vareden *bilim kafası*'dır – insandır, insana özgü yaratıcılıktır; soran, arayan, araştıran, deneyen, denetleyen; sonra bütün bu başarılarını yeniden, son-

ra gene yeniden elealan; onaran, düzelten; daha sonra yeni yeni atılımlara yönelen; bunu hep böyle sürdürüp giden insandır. Bu etkenliklerin tümüne birden *açık düşünme* diyebiliriz. Şöyle ki, bilimde açık düşünme, durmayı, katılaşmayı önleyen, bilimi durmadan yenileştirip iten güçtür. Bilim kafası, düşünmeyi hiçbirzaman kapamayan, bu uğurda hiçbir emeği esirgemeyen kafadır. Bilimdeki rasgele bir düzeye çakılıp kalmayan, *açık* düşünceye özenle bakım gösteren bir uygarlıktır bilim uygarlığı.

Şimdi: tektek insanlardan tutun da, ne ad verilirse verilsin çeşitli insan-öbeklerine dek, aklını kullanan her bireyin, her birimin apaydınlık şu soruyu sorması kaçınılmaz bir görevdir: Nasıl bir uygarlıkta yaşamak istiyorum – bilimin yoğurduğu bir uygarlıkta mı, yoksa başka tür bir çerçeve içinde mi? Bu soruyu, kendini kandırmadan, çağdaş bilim uygarlığından yana bir yaklaşımla karşılayanların, sözümona rahat kesinlikleri de katın, tüm sonuçlarıyla birlikte, vazgeçilmez bir yaşama biçemi olarak, açık düşünceyi seçtikleri ortadadır.

Böyle bir seçimin de insan varlığına ilişkin tüm güçlükleri (kesinlikçilerin kulakları çınlasın) "kesinlikle" sona erdireceğini sanmak gülünçtür. Nerde bilim kafası, çağdaş bilim uygarlığı gerçekten benimsenirse, orda: bilimin insanları herzaman mutlu kılmadığı; uygarlığın hep rahat bir döşek sayılmadığı; çağdaş olmanın insan-olmaya ilişkin güçlükleri baştanaşağı kolaylaştırmadığı; bilim uygarlığının, sanat, edebiyat, felsefe gibi uygarlığın diğer ögeleriyle dengelenmedikçe tedirginliklerin sonu olmadığı hiç mi hiç unutulmamalıdır. Ne var ki bunun için, herzaman, heryerde, her derde çare olmadığı bilinse de, açık düşüncenin *işbaşında* olması gerekir.

Bilim kafası insana ilişkin her güçlüğün sonu değilse bile, bu güçlüklere ilişkin pekçok başarılı çözüm denemesinin sağlam bir başlangıcıdır. Kesinlik türünden bir aşırılıkla sağduyuyu elden kaçırmak istemedikçe, bu başlangıcın, insan için eşsiz bir değeri olduğu apaçık ortadadır.

Dil, Anadil, Yabancı Dil

Dil bir aynadır; herkes orda kendi yüzünü görür.

Kuşkusuz, yanlışın en büyük nedenlerinden biri dildir. Ne var ki doğrunun da en güvenilir, en sağlam taşıyıcısı gene o.

Dil, güneş gibi: kötü de, kötüye de kullanılsa hep ışımada.

Ne denli dil ustası olursan ol, başından önemli birşey geçmemiş birine, yaşadığın önemli birşeyi gerçek önemiyle anlatamazsın.

Türkçe Sevgisi

Sevmek ne demek? Dili sevmek ne ki? Ya Türkçeyi? Hangi Türkçeyi? Çok mu Türkçeler? Diyelim ki birtek, ama hep başka. Nasıl Türkçe peki bu? Konuşmasına aynı dili konuşuyor ama herkesin Türkçesi ayrı gene de. Evde, sokakta, tiyatroda, okulda, gazetede – Türkçeler, Türkçeler, bazan birbirinden apayrı, nerdeyse bambaşka diller. Kim bu Türkçeyi seven? Ben, kendim. Kimim –, ben kendim? Kimim ben: bütün bunları Türkçe düşünüp soran biri. Ben miyim? Türkçeyle soran Türkçe mi beni sormada?

Seven bağlanır. Seven bakar, korur, yüceltir. Korumakla yüceltmek, ne zor şey bu. Dur derken değiştireceksin, elatarken başka türlü olmasına karşı koyacaksın. Birşeyi sevmek, kendini o şeyle, o şey için görevlemek. Sevmek: kendini aramak. Sevmek: sevdiğinden kendini ayırmamak. Sevmek: özdeşleşmek sevilenle.

Bütün yollar çıkmaz mı? Bu işlerde yol diye birşey yok as-

lında. Biryanda Türkçe, öbüryanda ben, aradaysa sevgi, – olmaz öyle şey. Ezberciliğin yeri yok burda.

Gerçekse şu: Ben dediğimiz Türkçeyle var, Türkçeyle anlamlı; Türkçenin içinde ben yansıdığı oranda, sevmek diye birşeyin anlamlı olarak sözünü edebiliyoruz.

Öyle ama tek değilim, başkaları da var. Onların dili başka. Onlar da kendi dillerini seviyor. Herkes kendininkini. Başka benler, Türkçeden başka gene de Türkçe gibi başka diller, başka ama akraba sevgiler.

Ne de olsa benim için hepsinin başı-başlangıcı Türkçe. Tıpkı öbür benleri, öbür sevgileri kendi benim, kendi sevgim yöneltisinde anladığım gibi.

Onlar açısından neyim, nasılım, bilmem – hiçbirzaman tastamam bilemeyeceğim. Bildiğim şey (aslında şimdi burda bilgi de önemli değil ya, neyse...) onlar için durum nasılsa, benim için de aşağı yukarı öyle.

Başkalarına haksız davranmayalım, kendimize haksızlık etmiş oluruz. Herkes anadilinin içinde. Herkesin sevgisi kendisi için kutsal.

Bulaştığım Dillerin İklimi

Fransızca: herşey sımsıkı yerliyerinde olmalı.
Latince: Bir çeşit söz-geometrisi.
İngilizce: Kılıkırkyarmada birebir.
Eski Yunanca: Gevşek-ciddi bir tatlılık.
İtalyanca: Şakımalı bir sarıp sarmalama.
Almanca: Özenli bir balta girmemiş orman, akılcı-romantik.
İspanyolca: Zengin, derin, gururlu, çölümsü.
(Ya Türkçe? Türkçe: tüm öbür dilleri işittiğim kulak, konuştuğum ağız, öbür dillere dokunduğum el, öbür dilleri gördüğüm göz.)

Yabancı bir dil öğrenmek, yalnız dil öğrenmek değildir. İnsan, dille birlikte, başta kendisi olmak üzere, hemen hemen herşeyi yeniden yaşayıp öğrenmek zorundadır.

Bazısı uygun düşse de yerici nitelemeler biryana, ne tez-

canlı, ne toptancı yaratıklarız! Yabancı bir dilin çabuk öğrenildiğine inanmışızdır bir kez. Oysa çoğun gönlümüzce at oynattığımızı sandığımız kendi anadilimizin bile pekçok yerini yöresini elyordamıyla biliriz. Yıllarca çalış çabala, yıllarca sev bağlan, bir de bakıyorsun ki limoncu kayığına ancak fesini atabilmişsin. Gerçekte öyle sözcükler, öyle dilsel anlatım olanakları var ki, onların tadını görevini iyice anlayıp uygulamak için birkaç insan yaşamı bile az.

Dillerin çokluğu kadar insanı darlıktan kurtaran, bağnazlıktan alıkoyup başka gerçekliklere anlayış ve hoşgörü uyandıran bir gerçek yok,– yeter ki gözü kulağı kısıtlamayalım.

Her anadille başka türlü konuşur evren.

İnsan, çeşit çeşit dillerde yatan, çeşit çeşit bilgeliklerin hakkını vermeyi öğrendikçe bilgeleşir.

Başka bir dile bulaşmayan, anadilinin tadına varamaz. Yabancı dil öğrenimi, başka yararları yanında, bilinçli anadil sevgisinin vazgeçilmez koşuludur.

Hangi Dil Güçlüdür

Rüzgârın sesini;
suyun tadını;
şimşeklerin göğü işleyişini;
kızarmış ekmek kokusunu;
gözümün seyirişini
gerçekte veren dil güçlüdür

•

Bir zamanlar çayırdan bulutlara selam götüren
uçurtmamın, dere kıyısında uzanan kavaklara takılınca
birbirine karışan iplerle birlikte evrendeki geometrik yerini;
annemin son anlarındaki yüzünü;
yere rasgele bırakılmış halatlara dolanıp yürüyüşünü
şaşıran yaşlı bir adamın "aman düşmeyeyim" dedikçe
nasıl daha çok bocaladığını;

gerçekte olduğu gibi veren dil güçlüdür.

•

Geçmişi geleceği, seni beni, şunu bunu
gerçekte olduğu gibi veren dil güçlüdür.

•

Çıkma: Böyle bir dil yoktur ama; olamaz da. Gene de dil güçsüz değildir.

Bilgisi, sezgisi, sevgisi, dehası, ustalığı ne denli üstün olursa olsun, hiçbir bireyin, sonsuz zenginliklerine erişemeyeceği toplumsal bir bellektir her anadil.

Dili Zorlamak

Dili zorlamayan, dili alışılagelen yaşamanın dışına çıkaramaz.

Yaşamayla dil öylesine içiçedir ki birindeki gerçek bir değişiklik öbürünü de zorunlukla birlikte sürükler. Dil, yaşamanın eklentisi değil, vazgeçilmez bir ögesidir. Yaşama tahtaysa dil tahtayolu, yaşama dalgaysa dil su, yaşama ağaçsa dil yaprak, yaşama kuşsa dil kanat...

Zorlamak için zorlama olmaz, ama yaşama isterlerinden ötürü zorlamak, yeni yeni varlık-boyutları arayıp bulmak için dili zorlamak gerekir. Peki ya zorlama başaramazsa? – Varsın başaramasın! Hangi atılımın başaracağı önceden güven altına alınabilir! Önceden güvenceli atılım atılımdan başka herşey.

Dili zorlamayı aradabir yeni sözcükler uydurmak, ya da anlatım bağlamları içinde sözcüklerin aradabir yerini değiştirmek diye görmemeli. Dili zorlamak: kendine, başkalarına, evrene, topluma – alışılmış kalıplar dışında bakmayı denemektir.

Çok Kez Dil

Konuşan kulağa, susan gönle seslenir. Ancak değerce susmaya yaklaşan konuşmalar gönle seslenir.

Düşgücü dili güttü mü olmaz olmaz yok. Ev: liman oluverir; kalp: işkilli bir köpek gibi bir oyana bir buyana gidip gelir; genç kız yanağı: salep rengindedir.

Dil Evren Gibi

Dil evren gibi kutsal bir güvenlik, somut ve soyut, uzak ve yakın, bildik ve yabancı, ceza ve ödül, usta ve sakar, alaycı ve ciddi, özenli ve umursamaz, gizli ve açık.

Herkesin anadili kendi için: ana gibi sıcak, baba gibi yetkin, çocuk gibi dokunulmamış, dede gibi görmüş-geçirmiş, sevgili gibi tatlı, komutan gibi buyurucu, gök gibi yüce, toprak gibi verici, ipek gibi yumuşacık, demir gibi sert, kır gibi renkli, orman gibi karanlık, inanç gibi vazgeçilmez, akıl gibi aydınlık, sezgi gibi derin, devrim gibi yeni, gelenek gibi köklü, deprem gibi sallantılı, ova gibi düz, ev gibi sığınak, sokak gibi kalabalık, soluk gibi değerli, hava gibi belirsiz, kuşkanadı gibi hafif, zincir gibi ağır.

Tek konu, tek amaç, tek yöntem, tek gerçeklik – dil.

Öylesine önemli şey ki dil, bazan ipinucunu kaçırmak işten değil.

Politika-Kültür İlişkileri

I
Kültür İçinde Yaşama

Balığın yaşama ortamı su, insanınsa kültürdür. 'Doğallıkla' böyledir bu. Herzaman, heryerde, herkes bir kültürün *içine* doğar, kültür *içinde* yaşamını sürdürür. Kendi kültür çevresini sözümona ilkel ve yetersiz bulanlar bile aslında çok işlenmiş bir kültür dokusunun ögesi durumundadırlar.

II
Herşeyimiz Kültür

"Batı kültürüymüş, Doğu kültürüymüş – iri iri laflar bunlar. Günlük yaşamını sürdürüp giden insancıklara bak, umurunda mı bütün bunlar!"... Somut görünümünden dolayı gönül okşasa da yüzeysel bir sav bu. "Kültür" yalnızca tarihçileri, toplumbilimcileri, düşünürleri ilgilendiren bir kavram değildir. Kültür girdi-çıktısıyla tüm-yaşama aslında, günlük yaşamanın dopdolu içeriği. Kültür herşeyimiz: sevmemiz, bilmemiz, algılamamız, istememiz, düzenlememiz, amaçlamamız, umudumuz – herşeyimiz kültür. Herşey ondan, onunla en önemlisinden en önemsizine dek. Kültür: havamız, toprağımız, suyumuz, varlığımız.

Bazı zıpçıktılar "kültür-çevremden bana ne" demeye yeltenseler bile, olanca varlık-koşullarıyla o çevrenin *içinden* söylerler bu söylediklerini.

Kendimizi dışında, ötesinde duyduğumuz zamanlarda bile kültür: bağlar, yoğurur, taşır, tutar.

III
Kültür-Çevresi Değiştirmek

Bir ülkenin kültür-çevresi değiştirmesi kadar yüklü bir sorun yumağına zor rastlanır. Kültür-çevresi değişti mi yakın uzaklaşır, uzak yakın olur. Yabancı, bildik; bildikse, yabancıdır artık. Kültür-çevresi değiştirmek: yolu yordamı ne de olsa belirginleşmiş bir akrabalık düzeninin dışına çıkıp bir yenisine yönelmek türünden dallıbudaklı bir bağlanma girişimi bu. Yaşanmış, yaşanan nice nice karmaşık ilişkileri bir çırpıda değiştirmek tek kişi için bile kolay değil, toplumlar içinse zordan zor.

İşin en çetrefil yönü, kültür evlenmesiyle, bir ülkenin, eskiden yabancı gözüyle baktığı bir çevrenin (istesin istemesin, beğensin beğenmesin) tüm geçmişiyle de bir deyime evlenmek zorunda kalmasıdır. Her kültür değiştiren ülke, yeni girdiği kültür çevresinin geçmişine ilişkin bellibaşlı toplum-tarih-kültür değerleri ve gelenekleriyle çoğun büyük süreler kaplayan bir hesaplaşmaya girişmedikçe sipsivri ortadadır. Kültür değiştirmek birbakıma bitmeyecek bir hesaplaşma çabasını başlatmak demektir.

Akıldan çıkarılmaması gereken şey şu: tarihsel çevreyle, geçmişle uğraşmak aslında kendimizle uğraşmamızdan başka birşey değil. Unutmamalı ki bir süre sonra yeniden eski kültür çevresine geçmeyi denemek, çok kez altından kalkılamayan depremli bir süreç boşandırmak demektir. En iyisi belki de, yeni evlilikte, birçok yeni şeyler kazanmak amacıyla, eski deneyleri değerlendirip yeni çevreye de katkılı olmaktır. Buysa yeni çevrenin gelişim-tarihinde önemli bir yer tutmakla sağlanabilir.

IV
Yazarlar, Düşünürler, Ozanlar, Sanatçılar

Yazarlar, düşünürler, ozanlar, sanatçılar herzaman istedikleri şeylerle uğraşmazlar. Gönüllerinin çekmediği şeylere de uzanmak, gerektiğinde yavan konulara elatmak zorundadırlar. Kendi özlerine, seslendikleri kişilere duydukları saygıdan ötürü kaçınılmaz bir görevdir bu onlar için. İşte kültür-politika ilişkisi, güncel somut bir deyişle "kültür bakanlığı" kavramı bu görev çerçevesinde yeralır. "Kültür bakanlığı"yla açık-seçik hesaplaşmayan yazarlar, düşünürler, ozanlar, sanatçılar bulanık, bilinçsiz bir kültür-yaşamının dışına çıkamazlar. "Kültür bakanlığı": kültür'e ilişkin eleştirsel bir düşünmenin vazgeçilmez odaklarından biridir.

V
Diyelim ki...

Diyelim ki beni kültür bakanı yaptılar, neler yapardım? Gerçi yapmazlar, gerçi yapsalar bile ben olmayı istemem, – gene de diyelim ki kültür bakanıyım, ne yapardım?

Kültür bakanı olsaydım ***kültür yaratmaya kalkmazdım.*** Kültür bakanı, bakan olarak kültür yaratmaz çünkü, yaratmaması gerekir de ondan. Sağlık bakanı hastanede hasta bakar mı? Ulaştırma bakanı yol mühendisliği yapar mı? Bayındırlık bakanı kesere malaya sarılıp duvar örmeye girişir mi? Her bakan, bakanlığını niteleyen ödevlerden birinin ustası olsa bile, ille de bu ustalığı göstermeye kalkışırsa, bakan olarak kendisine düşen önemli görevleri savsaklar.

Kültür bakanı olsaydım ***kültüre bir iş gözüyle bakmazdım.*** Gerçi bakanlıklar çerçevesinde iç-işleri, dış-işleri gibi işler yok değil ama, kültür önü sonu belirgin, yönü yöntemi kesin, kuralı değeri şaşmaz birşey değil ki iş düzeyinde elealınabilsin.

Kim kültürü devlet yönetimine ilişkin işlerden bir iş diye nitelerse, böyle biri bakan bile olsa, kültürden birşey anlamıyor demektir.

Şunu yapmazdım, bunu yapmazdım, – ne yapardım peki? Başlıca iki şey yapardım; daha doğrusu, kolay kolay üstesinden gelinen şeyler değil ama, iki şey yapmaya çalışırdım:

Biryandan, *kültür üretenlerin* hiçbir engele rastlamadan *kültür üretebilmelerini* sağlar; öteyandan, *kültür tüketenlerin* hiçbir engele rastlamadan *kültürden payalmalarını* sağlardım. Üretenle tüketen hep aynı kişi olduğu zaman aracıya gerek duyulmayacağına göre, bakanlığıma gerekseme olduğu sürece, elden geldiğince, yantutmazlıkla, üretim ile tüketimi uyumla birbirine bağlamaya çalışırdım.

Böylece kültür bakanlığı, olumsuz izlenimli bir anlatımla dile getirildikte: kültürün engelsiz akmasına engel olan engelleri engelleyen bir engel durumunda; olumluca dendikteyse: kültür üretenler ile tüketenlerin engelsizce birarada yaşamalarını güvence altına alan bir özgürlük ortamı sağlamakla görevlidir. Bunu yerine getirmeyen ya da bundan başka bir amaç güden bir kültür bakanının kültüre yardımdan çok korkunç zararı dokunur.

VI
"Kültür Bakanı"

"Kültür bakanı" – "kültür" sözcüğü ile "bakan" sözcüğünün oluşturduğu bu kavram çelişmeli bir bileşik.

Kültür yaratmada kültürü yaratandan daha yüksek düzeyde bir yetkili olamaz. "Bakan" deyince genellikle bir iş güder anlaşıldığına göre, gülünç şey "kültür bakanı". Gene de varlığını haklı göstermek istiyorsa, bazı yararlı ödevler yerine getirebilir. Bu arada: devlet yönetiminde rol oynayan tüm öbür bakanlara, kuşatıcı bir kültür yapısı içinde yeraldıklarını unutturmamak; birçok eylemlerinde onları soyut ve salt olmaktan alıkoymak; pekçok karar ve uygulamalarında aralarında bir ilişki kurmakla insan-toplum yaşamına katkıda bulunur kültür bakanı. Böyle olunca da hiçbir bakanın kültür bakanına yukardan bakmaya hakkı yoktur. Sözgelimi Milli Eğitim: ben de onun yaptığını yapıyorum; Milli Savunma: işlerimi bozuyor;

İçişleri: ortalığı karıştırıyor; Dışişleri: bana sormadan olmaz, ince kurallar çiğnenmez, son söz benim; Maliye: ne yapıyor ki boyna bütçeyi kemiriyor, türünden sözümona eleştirilere girişmemelidir.

Söylemesi tuhaf kaçacak ama, yerine göre, kültür bakanlığı olmadan da olur. Hele başka yerlerde var diye kurulmuş olan göstermelik bir kültür bakanlığı ülkeye yarardan çok zarar getirir. Gerçekten de, mevsimine göre açık hava toplantıları; giyimli kuşamlı törenler; gözkamaştırıcı tiyatro gösterileri; pahalı pahalı halk oyunları; çalımlı dış geziler; bitmeyen anmalar; yemekli yemeksiz birleşimler – halk çok kez umursamasa da korkunç şeyler bütün bunlar. Ne var ki sağlıklı gereksemelerden güç alıp iyi donatılan, etkinlikle etkileyen bir kültür bakanlığı tüm bakanlıkların yüreği durumundadır.

VII
Özgür Kültür, Güdümlü Kültür

Kültür değerleri sözkonusu olduğunda "neyin değerli neyin değersiz olduğunu ben bilirim" diyen yüksek bir devlet yetkilisi, bu yetkiyi zaman zaman hoşgörüyle başvurduğu danışmanlarından da yararlanarak pekiştirdiğine herkesi inandırsa bile, iyi bir partici, politikacı olabilir, o başka, gene de kültür yapıtlarını yaratmada, yapıtları yaratanlar kadar yetkili değildir, olamaz da.

Peki, yüksek bir devlet yetkilisi kültür yapıtlarını sözümona birbaşına ortaya koyar ya da atadığı birkaç kişiye kotartırsa ne olur? Bu çerçevede sağlanıp kotarılan kültür yapıtları ile bu çerçevenin dışında kalan kültür yapıtları arasında, değer ve yayın önceliği gütmediği sürece, genellikle, kültür için pek zararlı birşey olamaz. Gel gör ki bu bakımdan her an başgösterebilen zararlı durumlar belirir belirmez, *özgür kültür, güdümlü kültüre* dönüşür. "Güdümlü kültür"se kültürden başka herşeydir. Kültür, içdokusu gereği güdümsüzlüktür, kültür özgürlüktür çünkü.

VIII
Devletle Kültür

"Devlet"le "kültür"ü gereksiz yere karşı karşıya koymak, araya bir karşıtlık sıkıştırmak ya da bir bağdaşmazlık sokmaya kalkışmak, gerçekliğe aykırı düşen bir tutum.

Herşeyden önce devlet: hukuk, örgütlenme, dil, teknik gibi sıkı sıkıya bağlı olduğu öbür dallarla birlikte, kültür gövdesinde yeralmakta, kültürün ürünü. Ayrıca: kültür deyince çok kez gözönüne getirilen sanat, edebiyat, din, bilim, teknik, felsefe gibi etkinlikler, birbakıma, devletle gelişip serpilmekte. Ancak, durum böyle diye, devleti kültür buyurucusu, kültürü devlet yıkıcısı gözüyle görmek yanlıştır.

IX
Devlet Kültürle Yücelir, Kültür Devletle Yücedir

Kültürle devlet arasında gerginlikler başladı mı sormadan edemeyeceğimiz bir soruyla karşı karşıya geliriz: Kültür yaşasın diye devlet batsın mı?

Aslında yersiz bir ikilem bu. Ya biri ya öbürü diye boşuboşuna çatışmaya dolanmak gereksiz. Gerçekte: devlet kültürle yücelir, kültür devletle yücedir. Birbakıma devletlerden sonra da kültürler yaşar, ne var ki, kültürlerde yaşayan birbakıma devletlerdir.

Öteyandan da, bu konularda toptancı ağzıyla konuşmak akıl karıştırıcı birşey ama şöyle söylenebilir: kültür isterse devlete "evet" demeyebilir; devletse kültüre "hayır" dememelidir. Kültür özgürlüğünü kendi varlığı için vazgeçilmez bir öge diye gören devlet, bunu başardığı oranda gücünü yitirmek şöyle dursun, gücüne güç katar.

X
Aşma, Yaratma

Bedence eksiklikler ile bazı işlerde başarı gösterme arasında düzorantılı kesin bir ilişki aramak sağlıklı düşünmeyi engeller çok kez: Gözü iyi görmüyor, öyleyse az okuyor (–oysa birkaç yılda tek bir kitapçık yerine koca koca kitaplar devirmede); ayağı aksıyor, öyleyse dansa paydos (–oysa gelmiş geçmiş en ünlü dans ustalarından biri); bir kolu yok, öyleyse bezgin üzgün bir sakat (–oysa sevinç taşan bir binici); parmakları inmeli, öyleyse fırça tutmaz (–oysa çığıraçan bir ressam)... Tektek kişiler için olduğu gibi, gerekli değişikliklerle, toplumsal kültürler için de öyle. Sözgelimi: kömürü yok, öyleyse ağır sanayi kuramaz (–oysa sanayi sonrası bir düzene geçti bile); ormanı yok, öyleyse döşeme fabrikası geliştiremez (–oysa yeryüzünün başta gelen oturma-kültürü üreticisi)...

Başarıyla düzorantılı olan birşey varsa o da eksiklikleri aşma çabası, – istemek, esinle akılla tasarlayıp amaçlamak. Ne denli zorunlu görünürse görünsün neden ile etki arasına, istem ve yaratmasıyla bir takoz gibi girebilen insanlara, dolayısıyla da kültür çevrelerine ne mutlu.

XI
Uğraşlar Ortamında Sanat

Bakkal, asker, öğretmen, işçi, gezgin, ormancı, mühendis, dinadamı, politikacı – bütün bu uğraşlar ortamında sanatçının yeri ne peki? Gerçi sanatçı tek bir kesimin, tek bir türün içinde kımıldanmaz. Hem ressam hem denemeci, hem ozan hem romancı sanatçılara sık sık rastlanır. Orası öyle ama sanatçı olarak ozan, ressam, romancı, tiyatro yazarı kim kime yakın, kim kimden uzak? Kuşkusuz, uğraşlar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaz. Hekim, politikacı olabilir; öğretmen var, askerdir; devlet görevlisi işçidir... Soru şu burda: Bilinen uğraşlardan hangisiyle yakından bağdaşmakta, hangilerinden uzak sanat? Bu soruya verilecek sağlam yanıt, genellikle sanatın uğraşlardan birine ya

da birkaçına birden indirgendiğini söylemekle aynı şey değildir. Gerçekten de yakınlık özdeşlikle aynı anlama gelmez. Gene de bu, sanatın öbür uğraşlar ortamındaki durumunu aydınlatmaya hiç de küçümsenmeyecek bir katkıda bulunur.

Yetesiye bir genişlikle bakıldığında, sanatın toplumdaki öbür uğraşlardan hepsine yakın, ama aynı zamanda o uğraşların hepsine uzak olduğunu saptamak zorundayız. Bu önemli saptamanın gerekçesi şu: Kimi sanatçı ince bir ameliyatı başarıyla sonuçlandıracak kadar becerikli, kimi sanatçı yazılı kâğıt öbeklerine masabaşı bir devlet görevlisi kadar düşkünse de uğraşlardan bir uğraş *değil* sanat.

Örnekleyip ayrıntılara girmeden, bu saptamanın kültür politikası yönünden götürebileceği vargıysa şöyle özetlenebilir: Toplumdaki uğraşları düzenleyen bir kültür örgütlenmesi olarak düşünüldüğünde, kültür bakanlığının, bir "kamu hizmeti" ya da "mal" gibi tektek kültür yapıtları yaratıp sunma yetkisi olduğunu söylemek, kültürün ne olduğundan habersizliğin belirtisi; böyle bir belirtinin varolmadığı durumlardaysa, kültür bakanlığı, kültürü kültür özgürlüğüne aykırı bir doğrultudan çekip çevirme isteminin içindedir.

XII
Devlet ve Sanat

Bazı sanatçılar, sözgelimi ressamlar, yontucular, yazarlar "devlet bize iş versin yapalım" "devlet bize görev versin, yerine getireiim!" diye bağırıyorlar, nedense bağırmayanlar da sızlanıp yakınıyor. Belli bir ölçüde bu yüzden devlet, sanat ve sanatçıyla çağdaş olmayı dileyen ilişkiler kurmaya kalkıştığında, bazı sanatçılara "iş" bulmaya girişiyor. İşe kavuşan sanatçıysa, çoğu kez bir devlet görevlisine dönüşüyor, uğraşlardan bir uğraş adamı oluyor giderek.

N'apsın peki devlet? Sanatla ilgilense birtürlü, sanatla ilgilenmese birtürlü. N'apsın peki sanatçı, birşey istemeyip sanat adına aç mı kalsın?

XIII
Seskeçesi

Özellikle bunalımlı dönemlerde yerine göre duran, yerine göre öten bir sisdüdüğüdür yazarlar, bilginler, filozoflar, sanatçılar. Öyleyse politika, parti, yönetim, kültür bakanlığı, devlet hiçbirzaman bir seskeçesi olmamalıdır.

XIV
İnsan, Kültür, Bilgi, Sanat

"Bilgi konuştu mu sanat susar". "Susar" – yani artık sanata gerek kalmaz; olmasa da olur. Günümüzde zaman zaman yaygınlık kazanan bir görüş ama, kültür varlığını baştanbaşa zedeleyen bir zorbalık bu. Bilim, kültür varlığında ne denli saygınlık uyandıran bir yer tutarsa tutsun, kendine özgü oylumun sınırlarını aşmaya kalkışmamalıdır. Gerçi kültür, sınırları iyice belirgin tektek bölgelerin meydana getirdiği bir uzay değildir; içiçe giren bir engebeler bütünüdür daha çok. Gene de sanatın yerine bilimi koymaya yeltenmek, yalnız kültürü güdükleştirmekle kalmaz, hem sanatı hem bilimi çarpıttığı için, insan olarak insanı tüm olanakları, değerleri ve başarılarıyla bunalımdan bunalıma sürükler.

XV
Salt Kültür Dalı Olmaz

Hiçbir kültür dalı katışıksız görünmez. Kendinden başka birşeye yervermeyen bir kültür etkenliği tasarlamak güçtür. "Salt" şiir bile, çoğun din'le, ahlak'la, bilgi ile içiçe girer.

Gerçekte, kültür dalları karşı karşıya geldikleri zamanlarda bile, birbirlerine dolanarak ortaya çıkarlar. Bu bağlamda: sanatın toplumla, dolayısıyla da devletle kaynaşması en olağan kültür olaylarından biridir. Ne var ki, kültür dallarının birbirlerine asalak olmaya ya da birbirlerini boyunduruk altına almaya kalkışmaları son derece sakıncalıdır.

XVI
İnsan Açısından Kültür ve Devlet

1

Kültür kültür için.
Devlet devlet için.
Kültür devlet için.
Devlet kültür için.
Dördü de tekbaşına yanlış dört sav. Doğru ne, peki? Kültür *de* devlet *de* insan *için.*

2

Kültür insana arkaçıktığı sürece devlet kültüre sırt çeviremez.

3

Her *kültür* bunalımı insan bunalımıdır; her *insan* bunalımı kültür bunalımıdır.

XVII
Kültür Bilinci

Yaşı ne olursa olsun her insan bir kültür-*çocuğudur;* dünkü kültürün çocuğu. Ama yaşı ne olursa olsun her insan bir kültür-*anababasıdır* da: yarınki kültürün anababası. Kaçınılmaz bir gerçektir bu. Kültürler arasında ne denli ayrılıklar olsa da bu böyledir. *Hiç*'le yaşanmaz; yaşamak, birşey'e dayanarak yaşamaktır; buysa o şeyi hem benimsemeyi, hem değiştirip yeniden yaratmayı gerektirir. Öyleyse insan biryandan kültürün eline doğar, öteyandan kültür doğurur.

Kültür büyük ölçüde elealındıkta, belirli bir birlikte-yaşama biçimidir. Nerde, ne zaman olursa olsun bu kendisine özgü yaşama-biçiminin bilincine erişmesi gerekir insanın. İstemese de, güzel bir ilgiyle de olsa, çarpık yorumlarla da olsa, bu yönde bir bilinci vardır herkesin. İnsanı insan kılan bir varolma-koşuludur bu; yaşadığından birbakıma haberi olmayan bir hay-

van değildir insan. Kültür *bilinci* olan, daha doğrusu *sağlıklı* bir kültür-bilinciyle donatılması gereken bir *varlıktır insan.*

Tarih–bilimleri yönünden özlü ve çokyanlı bir öğrenimden geçmedikçe böyle bir bilince ulaşılmaz. Bu açıdan: tarih-bilimleri kültürün temel direği durumundadır. Neylersin ki okulda, okul dışında tarihi aptallarla ezbercilere ilişkin bir safra diye yorumlayanların sayısı hiç de az değildir. İşte bunun giderilmesi bir zorunluluktur. Ne var ki böyle bir zorunluluk, rasgele bir eğitim ve öğrenim eksiğinin giderilmesi anlamına gelmez. İnsan-kültür-toplum gerçekliğinin olanca yapısıyla zedelenmesini önlemek için kaçınılmaz bir görevdir.

XVIII
Dokuz Köyden...

Ne tuhaf ki insanlar yığınla ıvır-zıvır üstüne inceden inceye düşerler de *kültür* gibi bir ölüm-kalım konusunda gerekeni (alışkanlıktan mı, umursamazlıktan mı, rahat düşkünlüğünden mi?) birtürlü yapmaya yanaşmazlar. Bu konuda yapılması gerekeni söyleyeni de, pekçok konuda yaptıkları gibi, ne yazık ki, dokuz köyden kovarlar.

Yaza Doğru

Uzadıkça uzuyor günler: daha çok yaşama sığıyor artık tek tek gündüzlere. Kuzeylere yerleşmeyen leylek kalmadı gibi birşey. Az önce dipdiri bir "dalları-bastı-kiraz" sesi doldurdu sokağı. Karpuz kabuğu suya düşme hazırlıkları içinde. Gözü kulağı, ağzı burnu, eli ayağıyla yeniden doğuyor insan. Ayların örtüsünü silkip atıyor önemli sözcükler: etimizden canımızdan ışıyan yoğun yoğun anlamlarla bezeniyor herbiri. "Güney" güney artık, "mavi" mavi, "yayla" yayla, "yeşil" yeşil.

Herkes özenle yarattığı bu yılki yaz cennetinin tasarıdan gerçekliğe dönüşmesini bekliyor. Tek bu yaz cenneti, kısa bir süre de olsa, düşten sıyrılıp uzaylı zamanlı bir varlık kazansın diye, içinde sere serpe soluk alıp verilen bir yaşama güncelliğine bürünsün diye, elinden gelen hiçbirşeyi esirgememek kararında herkes. Neler yok ki bu cennetlerde: pırıl pırıl, gölge gölge sessiz orman patikaları; türlü mavilerin derinliğine uzanmış bir gökte salına salına dolaşan ak bulutlar; tatlı serin yaylalar; katırtırnaklarıyla renkli, serçelerle sesli, ıtırlarla kokulu yamaçlar; çınarlı kavaklı, çamlı düzlükler, boyunlar, tepeler... Kuyubaşlarında, yükseklerde, kır ortalarında, yol kenarlarında, taraçalarda, han içlerinde, kale diplerinde sofralar. Ağza bayram getiren, boğaz yıkayan, karna oh dedirten suların o değişik tadı. Ya et, peynir, balık, balık. Gelip geçeni hayran bırakan, her damağı çoşturmaya andiçmiş meyveler. İşte şuracıkta, orda, ötelerde birbirinden çekici kentler, köyler. Rahat evler, özenle yapılıp donatılmış, geliştirilmiş geleneklerle, akılla, yeniliklerle yönetilen konaklama yerleri. Ne de güzel kızlar, ne alımlı ka-

dınlar, yakışıklı delikanlılar, duruşu davranışıyla biçemli erkekler, oyuna doymayan çocuklar, çocuklarımız. Sonra deniz: Dile getirmese de, herkes akraba bir duyguyla, denizle sarmaş dolaş.

Neyim varsa
Sana bırakmalıyım deniz....

Durgun kımıltılı, koy koy, açık uzantılı, yelkenli yelkensiz. Sular insanın heryerini öpüyor, okşuyor diriltiyor, unutturuyor. Sular insanı hafifletiyor, insanı kendinden alıp kendine katıyor, yokediyor, yokederken varediyor. Kendini birbaşka türlü seviyor, tanıyor, tanıyamıyor, kendisiyle sanki ilk kez tanışıyor, kendini buluyor sularda insan. Gece sevinç taşıyan o oynak sandallar karada tersine çevrilmiş şimdi, bir barış türküsüne dalmış herbiri. Şu karşıda görünen adacık bizim. Daha dün oralarda konuşup dolaşmış, gülüşüp koşuşmuştuk. İstersek gene gideriz yarın.

Gelin de bu ortamda bazı sanıların güçlü basıncını duymayın üstünüzde. Kafanızdan atmaya kalkışsanız bir de bakarsınız ki gönlünüze çöreklenivermişler. Dışsal bir düşünme zincirinin rasgele halkaları değil bunlar, en içimizde kök salan inançları andırıyorlar. Kimsenin soru konusu yapmaması gereken ortak bir görüş, sağlam bir kanı gözüyle bakarız bunlara. Zaman zaman içiçe dolanıp çözülmez bir yumak tıkızlığına da bürünseler, gene de yetesiye çabadan kaçınmadığımızda, birkaç önemli ipucu ele geçirebiliriz.

Bunlardan biri, özüne en uygun biçimde, bir çığlıkla dile getirilebilir: "Ah eskiden ne güzeldi, ne güzeldi, ne güzeldi doğa!" Apaçık ortada, hem özlem hem öfke dolu bir çığlık bu. Doğanın değişmesine yolaçan eylemlere, özellikle çağdaş gelişmelere kızma, yalnızca geçmişteki durumuyla doğaya hayranlık dolu bir yönelme var burda. "Eski" hangi eski? "Çağdaş" hangi zamanın çağdaşı? "Güzel" kime göre hangi anlamda güzel? "Doğa", nesiyle, nasıl, hangi doğa? Bütün bu sorular keskin çizgilerle belirtilmese bile, bir gerçek dışlaşıyor üzerinde durduğumuz inançta. O da şu kısaca: doğa-insan ilişkileri, genellikle

doğa bakımından zararlı birtakım sonuçlar doğurmuş, buysa insan yönünden istenmeyen birtakım durumlar çıkarmıştır ortaya. Bu görüşü, herzaman, heryerde tam dile gelmese de, çok kez, dayandığı öbür görüşlerle birlikte elealacak olursak, çepeçevre inanılan şu öyleyse: Doğa bozuldu, biz bozduk onu, yapmamamız gerekirdi, olan oldu ama...

Azıcık ötelere uzanırsak, bu bağlamda artık örtülerden iyiden iyiye sıyrılan bir gerçeğe de parmak basmadan geçemeyiz: Doğayı kendi eliyle kendisi bozduğuna inandığı için çok üzgün pekçok insan; teknik uygulamalara, teknolojik atılımlara, endüstri ilerlemelerine diş bileyen bileyene. Sık sık kullanılan deyimlerle: "insan eli değmemiş doğa"ya, "bozulmamış doğa"ya, "ilk doğa"ya dönülmesini dileyenler bile var. Sayıları hiç de sanıldığı gibi az değil bu kimselerin. Yabana atılmayacak bir geleneği izliyorlar. Önceleri Sinoplu Diogenes başı çekiyordu; modern çağda Rousseau geniş yankılar uyandırdı: günümüzde eleştirileriyle ülke ülke uygarlığı sarsan pekçok genç var bu geleneğin ortasında. Bizlerse, gerçeği, doğayı ve insanı içten seviyorsak kof heyecanlara saplanıp aklımızı bulandırmamak zorundayız. "Çağa adım uyduramıyorlar, geriye dönük kişiler bunlar, düpedüz uygarlık düşmanı, endüstri düşmanı hepsi, susmaları gerekir!" deyip işini bitiremeyiz bu insanların, ya da böylesi sözcüklerle bu insanların işini bitirdiğimizi sanıp sırtımızı çevirmeyiz.

Doğaya elatmalar karşısında, görünürde, hiçbir tepkide bulunmayanlarla da karşılaşıyoruz sık sık. Büyük bir bölümüyle, kuşkusuz endüstride çalışan, düşünen, yaratan, işgören, yöneten kimseler bunlar. Onbinlerce mühendis, milyonlarca işçi, yüzbinlerce işletme görevlisi bunlar. Yaşamalarının amaçsal anlamı ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak doğayı değiştirmek. Bu yolda başarmak için de hiçbirşeyi esirgedikleri yok. Gelgelelim içlerini azıcık kazıyalım, çoğunda bilinçaltına itilmiş de olsa, durmadan kanayan bir yarayla karşılaşırız. "Özden düşmanız biz doğayla; ben ona saldırmazsam o benim işimi bitirecek" deyip önce delik deşik ediyor doğayı, sonra da "elden ne gelir, kader" deyip türlü türlü avuntularla mutsuzluklarını gidermek istiyorlar.

Şimdi de yaza ilişkin düş gürlüğünün gerçeklikteki karşılığını gözönüne getirelim: Zaman bol, kese şişkinse, talih cılız değilse, belki bazı kimseler, çeşitli turizm aldatmacalarından, tıkış tıkış trenlerden, kalabalık otellerden, sağlıksız lokantalardan, gürültülü plajlardan yakayı kurtarabilir. Aslında bu sözümona mutlu azınlığı da katın, hemen hemen herkes kırık, üzgün, bezgin döner yaz cennetinden.

Yakınmalarsa, özetlendikte, şöyle: Önüne gelen vuruyor baltayı, çakıyor kibriti, durmadan kelleşiyor ormanlar. Tükeniyor yeşil – adımbaşında bir taşocağı. Kömür çıkacak, maden işlenecek diye altı üstüne gelmiş toprağın. Yeryüzünde değil, Ayyüzeyindeyiz sanki. Kaynaksuyu yerine iplik boyası, ilaç zehiri; kimyasal atıklar akıyor ırmaklardan. Göller göllükten çıkmış,– neymiş, eve fabrikaya tuz gerekmiş. Yapılara kum yetişecek diye, bunca kıyılarda kum tarayan tarayana. En canayakın tepe eteklerinde petrol arıtılıyor. Bu ovadaki tuğla harmanı da geride kaldı diye sevinmeyin, az ötede bol savruntulu çimento kuruluşları sizi bekliyor. En sessiz olduğu sanılan koylar moloz dolu. Hiç umulmadık yerlere "vinç!" diye övündüğümüz bir canavar gelip kurulmuş: upuzun kollarıyla havaya suya uzanıp dörtyanı karıştırmadan edemiyor, gözünü oyuyor, sinirlerini kazıyıp duruyor doğanın. Çaybahçelerine kaçıyorsunuz, karpit kokusu; portakal bahçelerine iniyorsunuz, azot dumanı; çiçekli düzlüklere seğirtiyorsunuz, alüminyum adına kıraçlaşan topraklar. Boşuna kırlangıç arıyor gözler yukarlarda. Çobanaldatanların süzülüşünü unuttuk. Parıltılı yalıçapkınları nerde? Çavuşkuşu gören var mı? Alaca ağaçkakanlar, tepeli tarlakuşları tükenmişe benziyor. Sözümona çayırlarda güdük kalmış çınarlar. Yamaçlardaki çamlar hasta, ufalandıkça ufalanıyor toprak döşekler. Ötelerdeki kavaklığa gelince, nasıl olsa büyüyemeden kafasının kesileceğini bildiği için, hemen hemen hiçbir yaprak vermemiş bu yıl. Balık, ya balık nerde? Hani balık? Dök denize mazotu yağı zifti, mevsim yuva gözetmeden patlat dinamiti, ondan sonra da ızgarada uskumru, tavada kalkan, çorbada karagöz bekle!

Ne zaman, nerde insanın, bizim hepimizin, herkesin mutluluğu sözkonusu olursa olsun, orda ilk bakışta yaygın inanış-

larla, görünüşte kesin kanılarla, heryanda doğru izlenimi uyandıran düşüncelerle yetinmek yakışmaz. İçteki kımıltılara, çevredeki olaylara, geçmişteki gelişimlere, gelecekteki olanaklara yaraşan hakkı vermek gerek. Özellikle şimdi bizim için en önemli şey doğayla ilişkiler olduğuna göre, doğa-insan ilişkilerine heryönüyle, heryönden, tüm gücüyle eğilmek zorundayız. Buysa karışık, karmaşık, zor mu zor bir ödev. Bilim, teknik, inceleme diye ne varsa dönüp dolaşıp bu ödevin çerçevesi içinde yeralıyor. İnsan-doğa ilişkileri türünden dallıbudaklı bir ödevin oldukça üstesinden gelmek için, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, ekonomi, antropoloji, teknoloji gibi pekçok kültür kollarına başvurmak gerekir. Tektek kültür alanlarının sınırını aşan, çok kez birkaç alana birden giren, bazan değişik kültür alanlarının hepsini birden kuşatan bazı önemli sorunları: özellikle, beslenme, konut, üreme, yol, göç, ulaşım, mimarlık, kentçilik, planlama, tarım, hayvancılık, sulama, balıkçılık, otelcilik, havacılık, limancılık, işletmecilik, madencilik, çevre sağlığı, politika sorunlarını iyiden iyiye işin içine katmak zoru var. Oysa benim bütün bu uzmanlıklarla uzmanca sayılabilecek bir bağ kurmam gülünç birşey. Gene de tekbaşıma şuraya oturmuş, yaz'a bırakmışım kendimi. Yaşamanın ta kendisi gibi uzmanlıklar-ötesi ciddilikte bir gerçeklik yaz. Soluğumda sarmaşık, tenimde sıcaklık, kulağımda hafif bir arı uğultusu. Şaşkın, istekli, üzgün, düşünceliyim. İşte ak-sarı bir dere kumrusu, usulca penceremin altındaki havuzun ucuna kondu – tam zamanında yardıma geldi bu uğur kuşu, güneylerin yusufçuğu.

Doğa ile aramda bir düşmanlık yok benim – yok böyle birşey. Kendisine "sen" diyebileceğim bir varlık, bir insan değil ki doğa. Aklı, hilesi, duygusu, duyarlığı, eti, kanı, kötülüğü var mı onun? Bırakın ki bir insana bile "düşman" diyebilmek, gerçekten "düşmanca" davranmak hiç de kolay birşey değil. Tamıtamına bilemiyoruz doğayı: binyıllarda yanılsak da, bilimsel kestirmeler gereğince, biz yokken, bizden küçücük bir iz bile yokken ortada, o vardı, bizden ola ki onbinlerce, yüzbinlerce yıl önce. Bizden sonra peki? Bizden sonra, insansız bir doğa tasarlayabiliriz ama doğasız bir evren – saçma. Doğa dediğimiz ne öyleyse? İnsanı da katın, birbakıma varolan herşey, gerçeklik, ta-

sarlayabildiğimiz, tasarlayamadığımız herşey. Gülünç, tanımlamaya kalkışmak. Belirliliğin ve belirsizliğin kendisi o. Kesinlikle söyleyebileceğimiz bazı şeyler var gene de.

İlkin: Bizim olduğumuz heryerde o da var. Yaşamamızın vazgeçilmez koşulu doğa. Varlığımız onun içinde. Onda, ondan, onunla varolan birşeyiz biz. İçimizde o, dışımızda da. O bizim havamız, suyumuz, toprağımız, ağacımız, güneşimiz. Doğasız yapamayız biz. Biz doğayız, değil miyiz? Onunla BİR değilsek bile, şurası kesin, BİRLİKTEYİZ.

Kesin birşey de, ne olursa olsun, doğanın durmadan değişip bizsiz, bizden öte, biz olmasak da, kendi kendine, kendinden ötürü, kendi yasası gereği değiştiği. Sonsuzdan sonsuza dek sonsuzca sürüp giden bir değişme: işte doğa.

Doğanın da bir tarihi var, o da tarihsel bir akış içinde. Büyük küçük, hızlı yavaş, kalıcı yokolan tüm "doğal olaylar" bu tarihin belgeleri. Hep aynı kalmamak, değişmek bozulmaksa, bozulmaktan, kendi kendini bozmaktan başka birşey yapmıyor doğa. Gelgelelim doğadaki olup-bitmeler, biz insanlar açısından, şu kısa yaşamımız açısından öyle yavaş ki çoğu kez, hep özdeş gibi görüyoruz bundan doğayı. Ateş kaya, kaya toprak, kır kıraç, kil kireç, taş kum, kaya çakıl olur durmadan. Dağlar düzlere, düzler tepelere, tepeler denizlere dönüşür; sular aşındırır, depremler çökertir, yanardağlar püskürtür, dalgalar ufalar. Bitkiler biter, yeşerir, çiçeklenir, göçer, yeniden biter, yeniden yeşerir. Hayvanlar hep yeni yeni türler yaratır, yeni yeni birşeyler dener. Her an heryerde görünür görünmez, içten dışa vuran bir oluş, kımıltı, ölüm, doğum, başkalaşma...

Bütün bunlardan öte kesin olan etkin bir gerçek de şu: biz insanlar da kendimizi bildik bileli doğayı değiştirmekteyiz. Bazılarına tuhaf görünecek ama işte size en eski gerçeği yansıtan bir tanım: insan doğayı değiştiren bir canlıvarlıktır. İnsanın eli, (yalnız eli mi, aklı da, herşeyi) durup dinlenme nedir bilmeksizin doğanın üzerinde. Kazar, deler, oyar; eker, söker, biçer; yakar, yıkar, yokeder; işler, onarır, yapar. Akarsuların yönünü değiştirir, bataklıkları kurutur, denizleri birbirine bağlar, yapay göller meydana getirir, tepeleri ağaçlandırır, ormanları ortadan kaldırır, yeni hayvan türleri çıkarır, yağmurlar yağdırır, şimşek-

ler çaktırır, yersarsıntılarına meydan okur, buzdağlarını eritir, fırtınaların yönünü değiştirir, göklere kafa tutar, deniz diplerini allak bullak eder. Oldumolası doğa, insan için gereç, araç, işlem-yeri, yaşama-alanıdır. Bu neden böyle peki? İnsan insan olduğu için, doğa doğa olduğu için; doğa insan olmadığı için, insan salt doğa olmadığı için. İnsan olmanın, birbakıma, "doğal" bir gerçeği diye böyle. Yaşamak için böyle davranmak zorundayız. Birbakıma doğa istediği için, doğa bizi istelediği için; birbakıma kendimizdeki doğa, bizi çevreleyen doğa böyle istiyor diye böyleyiz. Ama yalnızca bundan ötürü değil. Biz kendimiz de böyle olmasını istiyoruz. Biz kendimiz de gerçekten istemezdik, pekçok şey olduğu gibi olmaz çünkü. Bazılarımız, isteyen biziz sanıyoruz, ama isteyen de doğanın kendisi diye düşünebiliriz. Öyle mi değil mi bilmem; başka başka açılardan ikisi de doğru gibi geliyor bana.

Bu bağlamda sallantısızca söyleyebileceğim birşey varsa, o da insanın durmadan doğaya kendinden birşey katması. Doğaya iz bırakmak için gelmişiz sanki dünyaya. Çok şeyler katıyoruz ona. Onu eğip büküyor, geçici kalıcı, kendi damgamızı vuruyoruz ona. Salt doğa diye birşey yok, insanın evrende görünmesiyle birlikte, (kendimize de "doğa" desek, kendimizi de doğanın bir parçası diye saysak) artık "bizim" olan bir doğa var. Birbirimize bağımlıyız – bağımsız olduğumuzu sandığımız zamanlarda bile. Başka bir doğa yok. Henüz elatmamış da olsak, henüz uzanamadığımız yerleri de katın, dolaylı bir biçimde de olsa, çok sonra da olsa, doğaca anlamı bakımından, bize "göre", "bizimle" anlamlı doğa.

İnsan olmak, doğayı insanlaştırmaktır. Toplum, kültür, tarih, uygarlık dediğimiz şey de bundan başka birşey değil zaten.

Gelgelelim örtbas edilemeyecek bir olgu var ortada; alışsak, unutsak da, zaman zaman bir diken gibi batıyor içimize, durmadan da büyüyor: Pek başarılı değil doğaya ilişkin yapıp etmelerimiz! Kimse aşırı bir duyarlığın kuruntusu gözüyle bakamaz bu gerçeğe. Ne var ki gerçekliği yanlış yansıtmak istemiyorsak kendimize de haksız davranmamalıyız. Doğrudan doğruya doğaya yönelik eylemlerimizin, ya da dönüp dolaşıp doğaya uzanan eylemlerimizin tümden başarısız olduğunu söyle-

yemeyiz. Tersini söylemek baştanaşağı uygarlığı hiç varolmamış saymak, kendi kendimizi insan diye tanımamak türünden bir saçmalık olur. Şurası apaçık, uygarlık dediğimiz şey, herzaman herkesi sevindirecek birtakım yapıtlar, süreçler, sonuçlar kapsamaz. Savaşın, köleliğin, sömürü ve işkencenin uygarlık tarihi boyunca pekçok yerde hemen hemen hiç eksik olmadığı bir kesinlik; öyle bir kesinlik ki ne belge, ne örnek göstermek ister buna. Ancak, sağduyuyu elden bırakmamak istiyorsak, insanın düşünme ve eylemce değerli denebilecek hiçbirşey gerçekleştirmemiş olduğunu söylemeye yeltenmek de sapıklık. Tam tersine, sayılmayacak kadar belgesi, örneği var bunun. Genellikle uygarlık için doğru olan şey, özellikle doğa-insan ilişkileri için de doğru.

Bir benzetmeyle: koskoca bir gemi uygarlık; olanca donatımıyla gelmiş, doğal bir limana demir atmış. Şurasındaki burasındaki deliklerden birşeyler salıp duruyor dışa – pis pis yağlar, boğucu dumanlar, vıcık vıcık artıklar suyu, karayı, havayı kirletiyor, bozuyor, kokuşturuyor. Gene de öyle bir gemi ki bu, ulaşım, haberleşme, koruma, beslenme, eğlenme gibi çeşit çeşit olanaklar sağlıyor bize. Özü gereği toptan kötü değil bu gemi. Biz yaptık onu. Başka türlü de yapabilirdik. Şimdi de istersek başka türlü donatabiliriz. Biz kendimiz varız bu gemide. Aklımızı, duygumuzu kullanıp "en iyi" olduğunu umduğumuz şeyler yapmak yakışır bize. Bu arada, sürçebiliriz; doğru diye eğri işler çıkabilir elimizden; yararlı olacağımıza zararlı olabiliriz, kendimize de, doğaya da. Ama o zaman hiçbirşeyi oluruna bırakamayız; bıkmadan, yılmadan kendimizi düzeltmemiz uygarlık gemisini onarmamız gerekir. Değil mi ki bir kez bu gemideyiz, elimizde olan hiçbirşeyi esirgeyemeyiz.

Neler yapmalıyız peki? Neler yapmamalıyız? Şurası kesin: bir ölüm dirim sorusu bu sorular. Gönül ister ki tezelden, tekanlamlı, somut, doyurucu, upuygun karşılıklar bulalım bu sorulara. Neylersiniz ki, sormadan edemediğimiz çok önemli bazı sorular gibi bu sorulara da yetesiye karşılık veremiyoruz. Aradabir kafaya dank ediyor: öyle zor ki insan olmak. Birbakıma tatsız birşey bu, – ama güzel birşey: hazırlop bir yuvarlanış değil yaşama. Bize bağlı, bizim işimiz o. Yönü, yolu, amacı, biçi-

miyle biz kendimiz sorumluyuz yaşamadan. Öylesine geniş bir kuşatımı var ki, doğadan da sorumlu kılıyor bizi, kaçınılmazlıkla üstelik. Doğasız yaşama yok. Onun içindir ki, doğayla tüm bağlılıklarımızı bir çırpıda ayıklayıp çözemesek bile, biriki tutamağı hemen şimdi burada uygulamak zorundayız.

Doğaya büyük bir sorumlulukla bağlı olduğumuzu, zor da gelse, tuhaf da görünse, hiçbirzaman aklımızdan çıkarmamalıyız. Ne rasgele bir araç, ne de düpedüz bir mal o. Tepe tepe kullanmaya hakkımız yok, dilediğimizi de yapamayız. Doğayı kollayıp korumakla, gözetmekle yükümlüyüz. Değil mi ki insanız, bize düşer bu. Nedense hoş bir izlenim uyandırmadığı için, sözü geçen sorumluluğu ya da yükümlülüğü, hastalıklı bir eğilim, dinsel bir yumuşaklık, nicedir bilinenlere yeni eklenen bir uygarlık zıpırlığı diye damgalamak yanlış. Aklın, deneyin buyurduğu bir sorumluluk bu. Hem de insana özgü sorumlulukların en başında gelenlerden biri. Çok etkili bir sorumluluk. Gerekeni yerine getiremedik diyelim, (getirdiğimiz yok ya); tam bir aldırışsızlıkla, kuşaktan kuşağa aktardık diyelim bu sorumsuzluğu. Peygamber değilim ama geleceğimizi görüyor gibiyim: Hazıra ne dayanır; ye, ye – bitmez sanırken, bir de bakarsın bitmiş! Tüketiriz bu gidişle doğayı; pis, bozuk, çirkin, çarpık birşey olup çıkar sonunda; kötü kullanışlarımızla, büyük bölümlerini ya da tümünü yitirme tehlikesi bile başımızda. Karada, suda, havada şimdiden başgösteren korkunç aksaklıklar ilk belirtileri bu durumun. Oysa saygıdeğer endüstrinin şunun şuracığında yüz, yüzelli yıllık bir öyküsü var. Atom, elektron, kimya, biyoloji teknolojisindeki başdöndürücü gelişmelerin daha ilk onyıllarındayız.

"Bize ne doğadan, gerekirse herşeyi yapar yaratırız, yiyecekten, giyecekten, ısınmaya üremeye dek, dilersek, herşeyi yapar, yaratabiliriz" diyenler çıkacaktır kuşkusuz. Bunlar, doğalolanın artık modası geçti diye düşünen kimselerdir. Kimbilir ne çekici adlara bürünecekler! Diyelim ki erişti bu insanlar istediklerine – olacak şey mi bu, öyle ya, bu arada çoktan yokolup gidebilirler, doğayı bırakıp (sözümona) yepyeni bir uygarlığa göçmeden önce evrende tek iz bile kalmayabilir kendilerinden – gene de *diyelim ki* sonuna dek oynayabildiler bu çok tehlikeli

oyunu, diyelim ki tastamam erişti bu insanlar istediklerine, bizim gibi insan değil artık onlar, başka, bambaşka bir tür. Güneşsiz güneşle ısınıyorlar, havasız havada soluyorlar, tahılsız ekmek yiyorlar, sevişmesiz çocukları oluyor. Yaz mı geldi, – yok ki yaz, ne deniz var ne orman, ne kuş ne de çiçek... Diyelim ki barınabildiler böylesi bir evrende. Öyle ama yaşamaya değer mi böylesine doğasız bir dünya? Bu onların bileceği iş. Diyelim ki herşey böyle olup bitti. Ama ya kalkıp da o zaman, "doğasız olmaz, bize doğa gerek!" diye önüne geçilmez bir özlem yanmaya başlarsa içlerinde. Doğa tümüyle yitirildiğine göre iş işten geçmiştir artık.

En iyisi, yol yakınken sorumluluğu elealmaktır. Endüstrileşme dönemine yeni yeni giren ülkelerin öbürlerinden daha büyük şansı var bu konuda. Tekniksiz, endüstrisiz edemiyor insan. Tarihin akışı böyle. Gerekirse endüstrinin ötesine de geçeceğiz. Ne var ki doğa ile bağlarımızın kaçınılmaz kıldığı sorumlulukları yerine getirmek zorundayız. Daha açık söyleyeyim: bir yerden sonra doğayı zorlayamayız, zorlamaya kalkışmamalıyız. Uygarlık, kültür herşeyden önce *bakmak*, özenle işlemek, bakım göstermektir, tıpkı tarım gibi, toprak kültürü gibi. "Cultura"nın özünü oluşturan anlam bu. Bakım göstereceğimiz, dörtelle sarılacağımız, gözbebeğimiz gibi sakınacağımız: en önemli varlığımız doğamız bizim. Ona vurduğumuz her kazmayı, bir yerden sonra, kendi kafamıza vuruyoruz. Onun içini karıştıran her burgunun bir kolu bizim kendi bağrımızda. Bağı bahçeyi kesip geçen motorlu araçların tekerlekleri bizim üstümüzden geçiyor. Doğaya, çevreye getirdiğimiz her değişiklikle kendi kendimizi yoğuruyoruz aslında. Doğayı işleyen insan kendi özünü işler. Doğaya verilen her kılık, insanın kendisine çekidüzen vermesinden başka birşey değildir.

Doğaya sorumluluk, aslında, kendi kendimize karşı sorumluluktur. Doğada yönelirken *kendi* olanaklarımıza yöneliyoruz aslında. Yaşama sevincimizi artırmak, kendimizi gerçekten mutlu kılmak istiyorsak doğayı sorumsuzca kullanmaktan *kesinlikle* vazgeçmeliyiz.

Tektek hepimizin başödevi olmalı bu. Ama yalnızca bizim değil, devletin de. Plan, parti, bütçe, parlamento – tüm toplum-

sal yönetim bu gerçeği hiçbirzaman gözden uzak tutmamalı. Tektek devletlerin değil, bütün devletlerin önemli bir görevi bu. Biri bozdu kirletti, pekçoğuna, giderek hepsine zararı var bunun. Bu konuda elele vermek zorunda devletler. Hep birleşip doğayı sağalım: – olmaz öyle şey! Kısa bir sürecik tıkırında gitse de işler, tüm insan olanaklarını, insan haklarını har vurup harman savurmak bu. Kendi kendini yok eder bu tutuma giren insan. Akılsızca kullanışlarla, çarpık dağıtımlarla, bayağı çıkarlarla kimsenin hakkı yok doğayı, hepimizin doğasını kötü durumlara sokmaya. Hele yaz, bir lüks değil yaz, – hiçbirzaman lüks değil yaz.

Elimizi doğanın üstünden çekelim mi öyleyse? Olmaz, bu da olmaz. Doğayı kendi başına bırakmak demek – insanın kendisini ölüme bırakması demek: Su boğar, soğuk üşütür, böcek sokar, yaprak zehirler, hayvan parçalar o zaman. Denetleyemediğimiz doğada güven yok bize. Kültür yok orda – biz de yokuz, istesek bile. Kesin olan şu öyleyse: Kendimize sevgimiz, saygımız varsa, geleceğin insanlarını düşünüyorsak yapılması gerekeni yapmalı, yapılmaması gerekeni yapmamalıyız.

İşte burada şaşırıp duraklıyor insan. Doğa-insan ilişkilerinde neyi yapmak, neyi yapmamak gerektiğini bilmek için öyle çok şey bilmek gerekiyor ki!

Doğa karşısındaki davranışları en uygun yörüngeye oturtmak için daha önce doğayı, – yalnız doğayı mı, tümüyle, yani heryönüyle insan yaşamını da araştırmak gerekir. Olası birşey değil ama bu. Geçen yüzyılın ortalarına doğru duyulmaya başlanan o ilk endüstri kımıltılarından beri, başdördürücü bir hızla, bolsonuçlu binbir girişime salmışız bir kez kendimizi. Bırakın ki, bugün olduğumuz yerde kalıp, önce araştırmalar bitsin, sonra yapacağımızı yaparız diyemeyiz. Öylesine elattık ki doğaya, öylesine doğayı, doğadan ötürü kendimizi, kendimizle doğayı değiştirdik ki, hergünkü yaşayışımızı öylesine içten belirledi ki bütün bunlar, birçok şeyi bir an için bile durduramayız artık. Buna yeltenmek bile saçma. Tümüyle teknolojinin karşısına "kımıldama!" buyruğuyla çıkmak olur bu. Çağdaş gelişmelerin gürültüsü patırtısı arasında duyulur mu hiç bu seslenişler. Az çok duyulan tektek sesler çıksa bile, doğayı her yönüyle

araştırıp bilebilir miyiz? Ne yaparsak yapalım, ya hiçbirzaman bilemeyeceğimiz yönleri varsa doğanın? Doğada neyin araştırılabileceğini, neyin araştırılamayacağını nasıl saptayacağız peki? Değişmez bir sınır mı var arada? Var diyelim, – kim, hangi yetkiyle bu sınırı çizebilir?

Araştırma kaçınılmaz birşey gene de. Doğayla karmaşık ilişkilerimizin gidişi bizi buna zorluyor. Tüm güçle sarılmalıyız bu ödeve. Varoluşumuz buna bağlı. Gene de pekçok insan işlerinde olduğu gibi, burda da kesinlik ardından koşmak, tartışılmaz sonuçlara ulaşmak, heryerde herkesin uzlaştığı birtakım yapıp etme reçeteleri elegeçirmeyi ummak boşuna çaba. Boşa çıkmasa bile bazı güzel olanakları dışta bırakmak, bazı tekdüze ilkeleri zorla benimsetmek gibi sakıncalar da doğurabilir. Çağdan çağa, durumdan duruma sürekli değişen etmenlerin oluşturduğu kaypak bir alandayız. Yapılması gerekenlerle gerekmeyenlerin sınırı hızla değişirken düşünenlerin yetisi yetkisi de boyna başka başka kılıklara bürünüyor. Sözgelimi, "düşünen" derken eskiden bir avuç filozof, birkaç ozan, biriki devletadamı gözönüne getiriliyordu! Oysa günümüzde sayısı niteliği bakımından, eskisiyle ölçülemeyecek ayrılıklar gösteren bu tür düşünenlerin yanına fizikçileri, kimyacıları, biyologları, coğrafyacıları, işletmecileri, hukukçuları, mühendisleri, işçileri, sendikacıları, öğrencileri, öğretmenleri, askerleri, memurları, tüccarları, particileri, dinadamlarını, psikologları, sosyologları – herkesi hepimizi koymak gerekiyor. Amaçlar, araçlar, çıkarlar, istemler, uzmanlıklar yönünden alabildiğine yaygın ve değişik şeylerle, çağrılarla karşı karşıyayız. Zaman-uzay boyutlarımız bakımından, belli bir süre için de olsa, belli bir yerde de olsa bütün bu düşünenlerle birlikte yaşıyoruz, onlardan biriyiz biz,– sen, ben, hepimiz. Güçlükleri bir çırpıda ortadan kaldıran tek bir çözümün kotarılıp önümüze konmasını bekleyemeyiz öyleyse. Azıcık da olsa, eksik de olsa herbirimiz elimizden gelen katkıyı sağlamak zorundayız. Hepimiz sorumluyuz, çünkü sorun hepimizin sorunu. Hem de en önemli, en zor sorunlarımızdan biri bu.

Düşten düşünceye, ürküden gerekçeye, izlenimden belgeye, öncülden sonuca sıçradım durdum. Olan ile olması gereken,

yapılmasını istediklerim ile sakınılmasını istediklerim, sağlam bildiğim biriki veri ile sonsuz özlemlerim sarmaş dolaş. Şimdiyse daha serinkanlılıkla işlemem gerektiğine inanıyorum doğa-insan bağlarını. Sonra? Kuşku yok ki sonra daha başka, daha yeni bir bilinçle, nice sorunlarla yüklü bu karmaşık sorunu bir kez daha elealmak gereğini duyacağız. Bu hep böyle gidecek, anlaşılan İnsan olmak zor, – güzel olan da bu zaten.

Baksanıza bağrışlar, çağrışlar yükseliyor sokaktan – gülen söyleyen bir kalabalık. Bu yazın ilk denizine gidiyorlar. Elimizi çabuk tutmak zorundayız. Bir de bakarsınız ki (bilmem fazla mı kötümserim?)

Yaz göç ediyor – Ne yazık, yine güz!

Bense, elimden çok şey gelmiyor ama, sorunu, zaten sizin de sorununuz bu, beni kaygılandıran bazı yönleriyle (bilmem ki fazla mı iyimserim?) size de aktardım sanıyorum.

Şimdi bir rüzgâr geçti buradan
Koştum ama yetişemedim,

gelin birlikte kovalayalım.

Ölüm

Tüm canlılar, cansızlar, herşey, hepimiz, herşeyimizle bir denizin içindeyiz. Ne denizi bu? Yaşama denizi, ölüm denizi.

Biyoloji açısından insan ölüsü: bir 'leş'. Oysa insan ölüsüne saygı: insanın insanlık gösterisi. Değişik kılıklarda da olsa ölülerine saygı göstermeyen uygarlık yok. Uygarlığın bir tanımı da bu olsa gerek.

Canlının çevreye uyması, çevreyi değiştirmesi demektir. Canlı için, birey olarak yaşama budur. Ölmek: bir zamanların canlısındaki değiştirme gücünün nerdeyse sıfıra indirgenmiş olması, çevrenin canlıyı değiştirmesidir.

Canlı yaşadığı sürece, iyi-kötü denge var demektir. Ölmek, dengenin bozulmasıdır.

Ne tuhaf şey ölüm: kimi savaş açmış ona yenememiş; kimi dost geçinmiş ama zararsız kılamamış; kimi akıldan çıkarmamış ama alışamamış; kimi unutmuş ama yine karşılaşmış onunla.

Değil mi ki hepimiz için ölüm var, – kimsenin kimseden ayrılığı yok öyleyse.

Değil mi ki ölüm var, ölümü önlemek gibi boş bir amaçla da olsa, birbirimize sokulmak zorundayız.

Değil mi ki ölüm var, boşuna çabaladığımızı bilsek de, tüm yaşama-zamanının gerçekten hakkını vermek zorundayız.

İnsan için ölmek, başkalarından ayrılmak, başkalarıyla birarada olmamaktır. Gerçi hastalar, yaşlılar, biryere kapatılanlar da

türdeşleriyle birlikte değildir. Ne var ki odasından çıkmayan inmeliyi görmeye gidebiliriz; mağarasına çekilen, gün gelir insan içine çıkıp kalabalıkların odağı olabilir. Hapistekiler başkalarıyla birlikte hapistedir, zaman zaman da dışarıdakilerle karşılaşabilir.

Oysa ölü – kesinlikle *öte*'dedir, ayrıdır, kopmuştur. Ölüyle konuşsak bile onu konuşturan biziz, onun için kendimiz konuşmaktayız. Ondan güç alsak bile, bu gücü onun adına kendi kendimize vermekteyiz. Bize karşı koyduğunu öne sürsek bile, aslında kendi kendimize karşı koymaktayız.

Öyle ama, yalnız deliler hastalar değil, evrene karışmak, herkesle sarmaş dolaş olmak, bütüne dönüp bütünle kaynaşmak için ölmeye canatan nice insanlar var.

İpince ottan dev çınara, solucandan insana dek çeşit çeşit korku yaratıklarının boy atıp beslendiği toprak ölüm.

Ölüm korkusunu bir kez yenip bu başarıyı canlı tutan kişi, yerden yere çalınıp yokedilse de hiçbirzaman yenik düşmez.

Son an ayık davranacak zaman bulursak, onunla karşı karşıya gelince, belki de birşeyler söylüyoruz ona. Sözgelimi: "dur!", "olmaz!", "ah!", "sakın!", "keşke!", "peki!", "desene!", "al!", "busun ha!", "n'olur!"... Ne yazık ki görüp söylediğimizi kimselere aktarmadan gideceğiz hepimiz.

Hiçkimse "ben ölümün ne olduğunu biliyorum" diyemez. Dese bile tam-bilgiden çok bir yarı-bilgidir bu.

Ölüm, kendisiyle özdeşleşmeyenin kendisini bilmesine izin vermez.

Ölüm: yaşamanın öbür yüzü, yaşamanın içte taşıdığı saatli bomba; yaşamanın ötesinde kıyı; yaşamanın düşman kardeşi.

Yaşama: ölüme akan ırmak; ölüm denizinde bir adacık; ölümün genişlettiği darlık; ölümle yitirilen ya da kazanılan gerçeklik.

Gittiğimiz yerde o, – gitmediğimiz yerde gene o.

Kimse kimsenin yerine soluk alıp veremez.

Kimse kimsenin yerine yaşayamaz, ölemez.

Ölümü bellekte canlı tutmayı sağlayan bir gereç yapılabilir. Ne var ki, taşıyana acı, üzüntü, tedirginlik vermeyen son derece ince bir gereç olmalıdır bu; azıcık şaştı mı sonsuz yıkımlara yolaçabilir. Böylesi bir gereçtense, duyarlı bir yaşama-eğitimi oluşturup uygulamaya yönelmek çok daha uygun bir tutum olmaz mı dersiniz?

Devrimlerin en eşsizi, ölümü yenen devrimdir. Bunun için de yaşamaya bambaşka açıdan bakabilmek gerekir.

Dil, Eğitim, Devlet

Günümüzün her devletinde en az bir bakanlık çerçevesinde örgütlenmiş bulunan eğitim işleri, çocukları çeşitli bakımlardan yetiştirmek, erginlere belli bir biçim kazandırmakla görevlidir. Böylece *eğitim*, insan ve toplumu tümüyle kuşatma eğilimi gösterir. Özellikle biyoloji, pedagoji, matematik, tarih, ekonomi ve sosyoloji bilimleriyle sıkı bağlar kurmak zorundadır. Gelgelelim, yöneldiği amaçlar ne olursa olsun, her eğitim bakanlığının en çok alışverişi *dil* dediğimiz kültür dalıyladır. Eğitim politikasında eşsiz bir önem taşır dil.

Genellikle eğitim, belli bilgiler vermek, belli yapıp etmeler öğretmekle görevini yerine getirebilir; buysa dilsiz olmaz. *Bilgi* aktarmak da, *yapmayı* öğretmek de herşeyden önce dille gerçekleşir. Gerçi sözcük-ötesi birtakım göstergeler, ya da birşeyi doğrudan doğruya yaparak örneklemeler, dil olmadan da eğitim olabileceğini tasarlamamıza yolaçabilir. Ne var ki dildışı göstergeler, çok kez, en ilkel bilgileri aktarmaktan öte birşey beceremez; sözsüz göstergeler kullanarak sağlanan bilgilerinse, başarıya ulaşmak için, göstergeleri kullanma işi bittikten sonra, bazı sözlerle açıklanıp anlamlandırılması gereklidir.

Şu nokta da gözönünden yitirilemez: dilin eğitimdeki önemi, kaçınılmaz bir eğitim aracı olmasından ileri gelmiyor yalnızca. Eğitimcinin, yetiştireceği kimseye bilgi aktarmak, yapma yetisi ve ustalığı kazandırmak için başvurduğu bir gereç olarak dili tanımlamak, doğru ama eksik bir tanımdır. Eğitimcinin aktardığı bilgilerin *de* belli bir dil olduğu unutulmamalıdır. Tektek bilgilerin kurduğu büyük bilgi öbekleri, yani ayrı ayrı bilimler,

özel birer dilden başka birşey değildir. Nitekim belli bir bilim öğreniminden geçmek demek, o bilimin özel dilini, o bilime özgü uzmanlık dilini girdi-çıktısıyla öğrenmek demektir. İster matematik, ister fizik, ister kimya, isterse de tarih okutsun, her öğretmen, öğrencisini belli bir dile alıştırıp bu dille içli-dışlı kılmaya çalışır. Her *eğitimci*, işte bu anlamda, *dil öğreticisidir*. Buna göre, gerek eğitenden eğitilene giden yol bakımından, gerekse bu yolla yer değiştiren kültür-değeri bakımından, eğitim işlerinin her kıyıbucağına yayılmıştır dil.

Eğitimin dille ilişkisini *uğraş* eğitiminin (meslek eğitiminin) oldukça dar sınırları içine kapamak yanlış birşey. Çünkü her birey, bir uğraş topluluğunun üyesi olmadan *önce*, böyle bir üyelik *yanında* bir insandır, belli bir ulusun, bir devletin içinde yeralır. İşte en temel anlamıyla eğitme: insan olarak eğitme, yurttaş olarak eğitmedir. *Temel* eğitimdir bu. Herkesin böyle bir eğitime hakkı, her genel eğitim kurumunun böyle bir eğitim görevi ve sorumluluğu vardır. İşte bu eğitim, yapısı bakımından hemen hemen tümüyle bir dil eğitimi olarak karşımıza çıkar. Ancak sözü edilen bu dil bir uğraş-dili değil, anadildir. Temel *eğitim*, tüm yaşama boyunca bakım isteyen *anadil*-eğitimidir.

Anadile, uğraşlar gibi *sonradan* öğrenilen bir kültür katkısı gözüyle bakılamaz. Uğraşlar kişiden kişiye değişir, uğraşların seçiminde birtakım özelliklerin payı büyüktür. Bazı uğraşların (örneğin fizikçiliğin, matematikçiliğin) öylesine *yapma* bir dili vardır ki, bu dil bir uzlaşımla, dünyanın neresinde olursa olsun, hep o belli uğraştan kimselerin ortaklaşa dilidir. Oysa her anadil, o anadilin konuşulduğu belli bir toplumun bireyleri için zorunlu bir yaşama ortamı, birbakıma "doğal" bir çevredir. *Her* insanın anadili vardır. Her insan sanki kendisiyle doğmuş, özden kendisine bildik bir dille, yabancılık çekmeden konuştuğu bir dille donatılmış olarak bulur kendini. Nereye gitse, ne yapsa, ne düşünse bu dil kendisiyle *birliktedir*. Herkesin kendi malıdır anadil – ama hiçkimse anadilin biricik sahibi değildir. Başkalarıyla paylaşır insan anadilini – her önüne gelenle değil ama, hep o aynı dile gerçekten "anadilim", "benim dilim" diyenlerle.

Sözün en geniş anlamında *insan-olmak*, insan-olma sözcüğünün "insan adam" deyiminde beliren ahlak içeriğini aşan bir

anlamda insan–olmak, ancak anadille gerçekleşen bir başarıdır. Her bakımdan insana benzeyen ama konuşmayan bir canlı, insan değildir. Konuşan varlığınsa konuşmasında, pekçok uğraş konuşmalarına dek hergünkü düpedüz ilişkiler ile yapıp etmelerde ağırbasan dil, anadilidir. Çocuk bu dille, bu dilde yetişir. Haklarını, ödevlerini, sorumluluklarını bu dille öğrenir; bu dille değerlerle bezenerek insan gücüne erişir; bu dille insan olarak saygı görür. Anadiliyle insan kendisini, çevresini, başkalarını tanır. Dünya ile ilk ve en etkili tanışma anadilin aracılığıyla yaratılan tanışmadır. Anadil insanın tüm yaşamalarında çok kez açık, örtük olduğu zamanlarda da kolayca açığa çıkarılabilen bir *yönelme başlangıcıdır*. Bu başlangıçtan kalkarak insan, olanca dünyayı anlar, yorumlar, değer-kesitlerine bölümler, değiştirir, dünya ile belli bir biçimde varlıkça bağlılık kurar. Dünyayı oluşturan nesneleri ve eylemleri, yetesiye özellikleriyle kavramak; onlarla duygusal yakınlıklar kurmak; çeşitli gereksemeleri içten benimseyip gidermek, büyük ölçüde anadilin verdiği belli bir açı, belli bir görüş çerçevesinde olup biter. Her insan dikkat ve ürkülerini, sevgi ve uzaklıklarını çokça anadilin özel kuruluşuna dayanarak kazanıp pekiştirir.

Olanca "doğallığına" karşılık öğrenilerek benimsenir her anadil. Bu öğrenmeyiyse herhangibir yabancı dile sokulma, o yabancı dilin işleyişine sonradan belli bir ölçüde alışma türünden birşeyle karıştırmamalıdır. Anadil öğrenimi, herkesin kendi anadilini öğrenmesi olayı, bu hepimizin başından geçmiş olan olay, çok kez ayırdına bile varmadığımız bir kolaylıkla gerçekleşiveren önemli olaydır. Ne var ki aslında her çeşit eğitimi olanaklı kılan, herkesin ayrı ayrı kimliğine en unutulmaz damgayı basan anadile, büyük öneminden ötürü, ayrı bir özen ve bakım gösterilmesi, tartışmalar ötesi bir gerekliliktir. İşte belli bir anadili o anadil içinde doğmuş olanlara, özvarlığını o anadilde yaşayanlara en sağlam biçimde öğretmek işine, bu her çeşit eğitimin dayanağı durumundaki eğitime anadil eğitimi denir. Dil ile eğitim arasındaki bağın candamarı burdadır.

Hangi kesitte, hangi yaşama ortamında olursa olsun eğitimi yönetenler anadilin eşsiz önemi ve değeri üzerinde ne denli bilgiyle donatılsalar azdır. Anadil bakımı duygu ve sevgiyle ol-

duğu kadar bilim ve bilinçle yürütülmelidir. Hemen hemen herkes anadilini evde, sokakta, çarşıda öğrenir, deyip eğitimde ağırlığı sözümona daha önemli alanlara kaydırmak yanlış mı yanlış bir tutumdur. İnsanda toplumda gerçekten önemli olanın hakkını vermesi gereken bir eğitim politikasının dengesini bozar bu; temelsiz bir eğitime yolaçar; temelsiz bir eğitimse yıkım demektir. Devlet yasaları için anayasa ne ise, eğitim için de anadil odur.

Ezbere Yaşayanlar

Ne yana dönsen aynı şey: ezbercilerden geçilmiyor. Söz ezberciliğe dayanmaya görsün, kalabalık bir koro sesi kaplıyor ortalığı: Kafayı tıkabasa doldurmak hiçbir işe yaramaz. Öğrencilere yaratıcı olmayı öğretmek gerek. Durmadan belleği yüklemek yanlıştır. Derste verdiğini sınavda almak isteyen bir öğrenim, biçimciliğe kurban gitmiştir. Anlamadan biriktirilen sözümona bilgiler insanı serseme çevirir... İyi güzel bütün bunlar. Gene de sözden öteye geçilmiyor çoğun. Gerekeni gerektiği gibi yapan az. Eskisi gibi uzayıp gidiyor eski süreç: Ezberciler kendilerine aktarılan ezberleri kendilerinden sonrakilere ezberletiyorlar... Böylece insan varlığına ilişkin pekçok önemli konuda başımıza gelen şey, ezbercilik konusunda da yakamızı bırakmıyor. Ezbere sözlerin basmakalıp takırdısı arasında yitip gidiyor konunun candamarı. Ezber üzerine ezberlenmiş ezberler, asıl önemi olanı, insan için kuşkusuz en önemli şeyi örtüp gizliyor, yokediyor nerdeyse: Yaşamanın kendisi, tümüyle yaşama, herbirimizin yaşaması unutulup gidiyor bu arada. Ezbere yaşamdan başka birşey kalmıyor geride.

Kendi olamıyor çok kişi.

Algılamalarında bile algıladığı şeyler ile arasında başkaları var. Karşısına çıkan olayları, nesneleri, insanları gören, onlarla alış-verişte bulunan kendisi değil sanki. Bakarken başkalarının gözünü ödünç alıyor, işitirken kulak dolgunluğuyla işitiyoruz. Oturuştan kalkışa, giyinmeden soyunmaya, eğlenmeden dinlenmeye – herkes başkalarını örnek alıyor. Başkalarının hoşlandığından hoşlanmaya özen gösteriyor. Böylesi bir denetimin

gevşediği zamanlarda hoşlandıklarımızdan utanıyoruz. Beğenilerimiz başkalarının beğenileriyle uyuşmayınca canımız sıkılıyor. Herkesin sevdiğini sevmeyince, herkesin kınadığını kınamayınca içimiz rahat etmiyor. Herkesin üzüldüğüne üzülmek, herkesin alkışladığını alkışlamak üzere kurulmuşuz sanki. Herkes gibi düşündükçe düşüncelerimizin sağlamlığı artıyor sanısındayız. Başkalarınınkiyle örtüşmedikçe güvenemiyoruz yargılarımıza. Tüm yapıp etmelerimizi başkalarına uydurarak değerlendirmekten daha doğal birşey yokmuş gibi geliyor bize.

Bana özgü, sana özgü, ona özgü davranışlar öylesine az ki. Yaşama deyince ortada: herkesçe bilinenler, herkesçe söylenenler, herkesçe istenenler, herkesçe yapılagelenler var yalnız. Önemsiz ayrıntı gözüyle bakılıyor ötesine. Birkaç göstergeye göre oluşup giden, ortadan, ortalama bir çekip çevirme bu. Tek bir kaygı kol geziyor – "başkaları ne der!" kaygısı. Öylesine koşulmuş ki bu yaşayışa çok kişi, su gibi, hava gibi vazgeçilmez bir yapıya bürünüyor.

Yaşamanın alışılagelen çevresinden dışarı çıkmaya yeltenenleri nitelemek üzere, ince ayrımlardan yana alabildiğine şişkin bir dağarcık bekliyor – elini her daldıranın avucu dolu: "sapık", "şaşkın", "zıpır", "kaçık", "zavallı", "zararlı"... Çerçeveyi iyiden iyiye zorlayanlar, kırılanlarsa, yerine zamanına göre irili ufaklı cezalarla, "doğru" denen yaşama çizgisine getiriliyor. Ortalama yaşayışı sürdürenlerin, işinde gücünde yuvarlanıp gidenlerinse, dokunulmazlığı var birbakıma. Görünüşte onlardan rahatı yok. Kimse karışmaz onlara: ne denli ezbere yaşarlarsa o denli az basınç duyarlar. Politika, bilim, teknik, eğitim, ekonomi – herşey, bilerek bilmeyerek, böyle bir yaşama tutumunun buyruğunda çok kez. Gazeteden dergiye, radyodan duvar ilanına, sinemadan televizyona dek çeşitli etkinlikte yardımcısı var. Ödüller, yasaklar, itmeler, çekmeler – hiçbirşeyden geri kalınmıyor.

Eline bir harita tutuşturuyorlar, "nereye gidersen git, yeter ki bu haritaya uy!" diyorlar. Gözünü bozan bir gözlük takıp "dilediğin şeye bakabilirsin!" diyorlar. Kulaklarını tıkadıktan sonra, "işitmene sınır yok!" diyorlar. Ayağına ille de sıkan pabucu geçirir geçirmez "koş!" diyorlar. Önüne bir kopya koyu-

yorlar, "dilediğini yap, gene de bunun kopyası olsun!" diyorlar.

Sana ne kalıyor? Eğreti gidiş, çarpık bakış, yalancı ses, düzmece adım, ters çiziktirme. Baldan tatlı, hoş yanıklı, pırıl pırıl bir ad takmışlar tümüne birden bunların: "Yaşama" diyorlar.

Çağlar boyunca evreni kuşatan tiyatro bu. Başkalarının çatıp sahnelediği bir yaşayışın oyuncusu insanların çoğu: belleği rolü sürdürüyor pekçok kişi. Sonra bir de bakıyorsun ki bitmiş sana biçilen rol. Kendini aramadan, arayamadığın için bulamadan, bulamadığın için de tadamadan son bulmuş herşey. Sen kendinden uzaktayken yaşlanıp gitmiş o aslında senin olan yaşama zamanı. Kendine yabancıymışsın meğer. Ne de kofmuş, somluktan yoksunmuş duygun düşünmen, yapıp ettiklerin. Bazı şeyler gerçekleştirmiş olsan bile, birtakım başarılarından ötürü övülsen bile, kendi kendinin efendisi olamadan buralarda değilsin artık.

Ezbere yaşayanları gocunduracak sözler bütün bunlar. "Yaşama" ile "ezbere yaşama"yı bir kez özdeş saydıklarına göre: "yaşama" ile "ezbere yaşama"nın anlamca her bakımdan aynı şey olduğuna inandıklarına göre, kaçınılmaz bir sonuç bu. Nitekim görevlisi görevsizi, ustası acemisiyle nice nice ezber koroları ezberlerini boşaltmak üzere.

Tartışılmaz ezbercilerle. Doğruyu değil, ezberi sever ezberci. Ezber küfesi sırtındaki: Doğru neyi gerektirirse gerektirsin, küfesine bağlıdır o. İşte bundan, bilinenlerin bıktırmaması için, azıcık zor da olsa, ezbercilerin de işine geleceğini umarak bütün bu boşalmaya hazır ezberler, biriki değinilmeyle atlanabilir burda.

Olabildiğince keskin saptamalar var elimizde: Hepimiz insanız. İnsan olmak bakımından hiçbir ayrıcalığımız yok birbirimizden. Ayrıcalık gütmek de yaraşmaz insana. Birçok yapıp etmelerde, özellikle pekçok toplumsal ilişkide eşitlik gerek. Başkalarının haklı özgürlüğü çiğnenmemeli. Nice işte kimse kafasının dikine gidemez. Salt bencillik aşağsanmalıdır; yakını uzağı zedeler, ergeç bencili de. Özgün olacağım diye kimse çevresindekileri kırıp dökemez. Herkesin herkesle çatıştığı bir ortamdaysa kimse yaşayamaz. İnsanlar birbirini gözetmek zorundadır. Dayanışma olmazsa, ne yaşama, ne düzen, ne de toplum

kalır. Tüm yükümlülüklerden arınmış bir canlıya "insan" denemez. Dünyaya gelmek, koşullar ağının içine doğmak demektir. Çıplak varlığın korunup sürdürülebilmesi için de zorunludur bu. Herbirimiz bu koruma ve sürdürmeyi başkalarına borçluyuz. Etimiz kemiğimizle birbirimize bağımlıyız. Bu bağların bir bölümünüyse en içimizden seve seve benimseriz. İlişkinin kesiştiği yer bizim yerimiz. Biz ancak öbek öbek kuralların dokusunda serpilip boy atabiliriz. Kurallar yapan, yaptığı kurallara uyan bir yaratık insan.

Kuşkusuz: rasgele yargılar değil bunlar; boş laflarla karıştırmamalı hiçbirini. Ezbere dönüşmemeli bütün bunlar; kalp ezberle balbulamaç yozlaşmamalı; ezbercilerin gürültüsü patırtısı arasında yitip gitmemeli. Binyılları kaplayan çabaları, sürçmeler, çileler, savaşlar sonunda oturmaya başlayan birtakım başarıları dile getiriyor herbiri. Ne yazık ki heryerde, herkes için yürürlüğe girmemiş bazıları. Bir bölümününse özlemsel bir gevşekliği var. Hem tektek hem tüme ilişkin eksiklikler de bulunabilir azıcık deşince. Bundan da doğal birşey olamaz: yetkin bir varlık olmaktan uzağız, yapacak çok şeyimiz var. Geleceğe yönelik bir varlık insan.

Çok önemli bir gerçek var ama. Geleceğe bırakılamayan, başkalarına bırakılamayacak olan bir gerçek. O da şu: Her insanın kendi-olma hakkı. Ödevlerin özgürlüklerin, sorumlulukların en yücelerinden biri bu.

Çevresel kalıpların görünür görünmez basıncında kendisini hepten eritmemeli insan. Sonsuz ögeleriyle geçmişin, bugünün toplum-kültür kalıplarını, uyarıcı sınırlar, katkılı etkiler diye yorumlayıp verimlendirmek yollarını aramamız gerek. Özü geliştirmek için kaçınılmaz bu. Zorsa da, yorucuysa da bu böyle. Çevresel ezber, yaşama kalıplarını, elden geldiğince dirençli esinler, esinli dirençler tabanı diye anlamalıyız. Ezber öylesine rahat ki: "dış engeller" diye nitelenen birtakım zorluklarla bağışlatmak istiyor herkes kişisiz yaşayışını. Hazırlopçu olmayalım. İşine gelmeyen tarih-kültür-toplum ögelerinin kendiliğinden değişip önüne konmasını beklemeye eğilimli çok kimse. Oysa kendimizi değiştirmekle işe başlamalıyız. Hem kalıplardan yakın hem de kalıpların güvenliğine yaslan – sık sık rastla-

nan bir davranış bu, oysa yakışıksız.

Dağların eteğinde ezik durmaktansa dağlarda en güzel yükseklikl**e**re çıkmaya bakmalıyız. Ancak böyle gürler özvarlığımız, ancak böyle gelişir. Özgürlük, özgelişim budur.

Yaşamaya vermesi gereken değeri veren insan: pısırık, ödlek, ezik bir yaşayışın kişisiz gidişine boyun eğmez. Önce kendi kendine başkaldırmak zorundadır. "Kopyacılığa paydos!" demeyen kendi yaşamasını kendi eline almış sayılmaz. Cansıkıntısı, darlık, içdarlığı sarar varlığını. Buysa, yaşamayı en aza indirmek, yaşamayı kötüye kullanmaktır. Böylelerinin olsa olsa eldendüşme bir yaşayışı vardır; bu gibiler başkalarının yaşadığını yaşamakla yetinirler; kendilerini yaşayamazlar. Onlar için "yaşıyor" denebilir mi bilmem; "yaşanırlar" yalnızca.

Oysa insan kendini serüvene açık tutmalıdır. Serüven deyince de, genellikle sanıldığı gibi, kitaplardaki cafcaf, o az rastlanır gitgel, o gözkamaştıran olaylar anlaşılmamalı. Yaşamanın kendi, doğrudan doğruya yaşama, yaşayan için en büyük olay, en olağanüstü olay, en şaşılacak olay aslında. Bir insanın başından geçecek en eşsiz serüven yaşama. Soluk bir yineleme diye değil, biricik bir veri diye yorumlanır yorumlanmaz, ezberler ötesi bir tutumla yoğrulur yoğrulmaz özden değişir yaşamanın anlamı.

Ne eski-püskü alışkanlıklar, ne de yavan-yeniliklerle dolup taşar ezber-aracılarını silkip atan yaşama. Karar verirken gerçekten kendisidir karar veren insan; doğru da yanlış da düşünse, kendisi düşünmüştür artık. Duygular özden, karşılaşmalar uyduruksuz, sevgiler içten... Acılar bile kendi acıları olduğu için hafif, sert dönemler gizli bir sevinçle yumuşacık.

Genç böyle bir yaşayış, yaşlıyken de yaşansa. Olgun böyle bir yaşayış, gençken de yaşansa. Böyle bir yaşayış bilinçle yaşayıştır, bilinçli yaşayıştır da ondan. Bilinç, yaşamanın mantığı bakımından, ezberin karşıtıdır. Özbilinçtir bu. Benliği kollamakla, yararı gözetmekle, çıkara düşkün olmakla bir alıp vereceği yok bu özbilincin. Yaşama ezbercilerinin yapışıp kaldığı şeyler bütün bunlar. Sözümona tehlikesiz, huzurlu bir yaşayış güdüsüyle, içten tembellik, dıştan zorlamayla kendini ezberlere bırakanların yazgısı bunlar. Kişilik yaşayışın özbilincidir; her

yönü, her yöresi, her dönemiyle yaşamada ayıklık, eleştiri, dikduruş ve sevinçtir.

Peki ne demek insanın kendisi olması. Herkesçe benimsenen bir tanımı var mı bunun? Olabilir mi? Gerçekten değer mi böyle birşeyin ardından gitmeye? Olmasa da olur mu? Olmazsa n'olur? Mutlu mudur böyle kimseler? – Bütün bu sorulara doyurucu bir karşılık bulunamasa da, bunların gerçekten sorulduğu yerde yaşamada ezberciliğe gülegüle denmiştir artık. Buysa hepimizin elinde – yeter ki gerçekten isteyelim. Yardımcıdan da yoksun değiliz üstelik. İşte devletadamları, işte filozoflar, din adamları, işte bilginler, musiki ustaları, ressamlar, işte yazarlar, – hele ozanlar, ozanlar. Hepsi mi – çok azı, ne yazık ki.

Alabildiğine sorunlu bir durum bizimkisi. Şimdi, burda, sereserpe düşünmemiz gerek bu durumu – hepimiz, kendimiz. Bize yardımcı olabilecek yazarlar konusuysa karmakarışık. Başkalarından öğrenemeyiz onların adını. Öğrendiğimizi sandığımız an, öğrenmemişiz demektir. Gerçekten, ama gerçekten kendimiz olmak istiyorsak, yazarlarımızı da kendimiz seçmeliyiz. Neyse ki verimli bir ipucu var: Beni bana götüren, kendisi ezberci olmayan, başkalarından başka olan yazarlar bunlar.

Mutluluk

Ayçiçeği nasıl güneşe bakarsa, insan da mutluluğa dönüktür.

Mutluluğun sorun yapıldığı yerde tüm boyutlarıyla sevgi'nin deşilmesi gerekir. Mutluluk sevgidir.

Hayvanlarla İnsanlar

Çok kez mutluluk yönünden hayvanlara imrendiğimiz için üzüntülerimize üzüntü katıyoruz. Oysa mutluluk bakımından da, ola ki, önce bir ayrılık var hayvanlarla aramızda. Köpek, insandan daha iyi koku alır; fil daha çok ağır kaldırır; at daha hızlı koşar; yılan daha güzel sürünür. Bütün bu tektek yetiler belirli hayvan türlerine daha baştan içgüdüyle verilmiştir.

İnsan için durum bambaşka ama. Bir insan-*başarısı* olarak ortaya çıkar mutluluk. Gerçi kesin değil bu; ancak, kesinlikle böyle olmadığını söylemek de doğru değil. Gene de hazır bir bulgu, doğal bir donatım, dıştan gelen bir bağış gözüyle bakmayız insanda mutluluğa.

Nasıl tanımlarsak tanımlayalım, tanımlama diye birşeyden sözedemesek bile, mutlu olmak için birşeyler *yapmaya*, ya da bazı şeyleri *yapmamayı yapmaya* gerek var.

Kaynayan Güç

Şu çocuğa bak, yatacığında mışıl mışıl uyuyor, – kalkar kalkmaz koşup zıplayacak. Şu genç var ya, dalgın dalgın ovala-

rı süzen, neler yapmak istemiyor ki, – az sonra da yapacak. Kadınların ev içinde sessiz sessiz dolaşmasına aldanma, – çevreye çekidüzen vermek için didiniyor hepsi. Başkaları gibi bir oyana bir buyana seğirtmeyip düşünüp duran, düşler kuran erkekler seni yanıltmasın, – şimdiyi, geleceği biçimlendirmeye çalışıyor herbiri.

Yanardağ bu insanlar, dolu dopdolu. Taşım taşım enerji taşıyor hepsinden. Yerde, bayırda, denizde, havada, karda, dağda, buzda, çölde, gecede, gündüzde, ayazda, güneşte durmak nedir bilmeden çalışıyorlar. Kuruyorlar, bozuyorlar, yapıyor, uğraşıyor, yıkıyor, arıyor araştırıyorlar. Çalışıyorlar, çalışıyorlar.

Kültür-toplum-tarih, çalışan insanların yaratısı. Heryerde, heryerde emek, alınteri, yorgunluk: bizim, bizden öncekilerin, bizden sonrakilerin eli, kolu, kafası, gönlü, tutkusu, sevgisi, umudu.

Duran evler, ıssız yollar, uzak tarlalar, sessiz duvarlar – hepsinde tümen tümen insan enerjisi.

İnsan yalnız yaşarken değil, öldükten sonra da enerji. Büyükadam küçükadam, herkes kaynayan bir güç.

Amaca ulaşınasa da mutluluğa mı yönelik bütün bu güçler?

Kestirmeden Dendikte

Erişemeyeceğimizi istememeliyiz. (Gel gör ki neleri istemeyip neleri isteyeceğimizi, istemeden önce nasıl bilebiliriz?)

Bazı şeylere eriştikten sonra kırıklığa uğramışsak dövünüp yakınmaya kaptırmamalıyız kendimizi. (Durmadan koşmak yorsa da başka çare yok belki?)

Erişmek istediklerimize yakışıksız araçlarla, sözgelimi ahlak-dışı yollardan giderek varmaktan sakınmalıyız. (Gel gör ki aracın yakışanı ile yakışmayanını ayırt etmek, ahlak-içi ile ahlak-dışı arasında bir sınır çizgisi çizmek herzaman kolay mı?)

Her istediğimizi istememeliyiz. (Özdenetimi elden bırakmamak, söylendiği oranda kolay mı hep?)

Birşey isterken kendi yetke ve yetilerimiz kadar çevremize özgü koşullarla gerekleri de gözönünde bulundurmak zorundayız. (Söylemesi kolay ama uygulaması kolay mı bunun?)

Şu da var: bir istek elde edildi mi öbüründe sıra. (İstekten daha doğurgan ne var evrende. Yeniden acıkmak için mi doyarız?)

Şöyle düşünmek kaçınılmaz, belki de: Gerçekten mutlu olmak *zorunda mıyız?* Gerçekten *önemli birşey mi* mutluluk?

Mutluluğun kesin belirtileri var mı? Bu belirtiler sallantısız algılanabilir mi? – Her iki sorunun bitmez tükenmez tartışmalara götürdüğü bir gerçek. Bir gerçek daha var ki, gene bitmez tükenmez tartışmalara götürse de şu: Rastladığım mutlu kişilerin sayısı utanılacak kadar az.

Mutluluk avcıları: mutsuzluk avları.

İnsan herkesi tektek sevmez. Gene de insan olarak kimseden tiksinmemek gerekir. Tüm çabalarına karşın insan birtek kişiyi bile mutlu kılamayabilir; ama hiçkimseyi bile bile mutsuz etmeye yönelmemelidir.

Mutlunun mutluluğunu daha da artırmak zor birşey değil: Zor olan gerçek mutsuzu gerçekten mutlu kılmaktır.

İnsan doludizgin mutlu yaşayabilseydi sözü mü olurdu kötümserliğin?

Denetimi elden bırakmamak gerek, yoksa pusulayı şaşırıverir insan.

Salt-ben: mutsuz ben.

Mutlu-ben: *biz* içindeki ben.

Toptancı olmayalım ama mut-suz kişilerin ahlaklı olduğu söylenemez. Sımsıkı içine kapanık, salt kendi kendisiyle uğraşan, neşesiz, atılımsız kişilerdir böyleleri. Kaçınılmaz nedenlere de dayansa, dert, çoğun heves kırıcıdır; aklı baştan alır; heryana karamsarlık saçar. Oysa mutlu kişi: görür, anlar, sever, bağışlar. Mutluluğun dönüp dolaşıp bencillikten çıktığı ya da bencilliğe yolaçtığı doğru değildir. Ahlaklı olmak ile mutlu olmak arasında kesintisiz bir bağ var, anlaşılan. Yoksa bile kurulabilir. Ahlakın önemli bir yönü, bile isteye, seve saya başkalarıyla birlikte

yaşamaya dayandığına göre, mutlu olmak, birbakıma, ahlak buyruğudur. Öyle ya, kestirmeden söyleyelim, mutlu olmayan, başkalarına kapalıdır; gözü kendinden başka birşey görmez. Görse de çarpık görür, gördüğünün hakkını veremez. Başkalarının mutluluğu batar kendisine. Başkalarını sevse bile, kendisine yardım edenden başkasını sevecek durumu yoktur. Böylesi sevgiye sevgi denmez zaten.

Birbakıma 'yol'la 'yön' başka şeylerdir. Kimi zaman ne yolu vardır insanın ne yönü. Kimi zaman hangi yöne gidileceğini bilse de o yönde gidilecek bir yol yoktur. Kimi zamansa, yol da bellidir yön de. Kimi zaman da, – belki de en zor durumlardan biri bu, – yol hazırdır ortada, gel gör ki yürünmesi gereken yönün tam tersine bir yön tutturabilir insan. Gene de insana en çok sorumluluk yükleyen ama çok kez insanı istem ve eylemce olgun atılımlar, dolayısıyla da insana yakışır başarılar elde etmeye götüren durum: yollarla yönlerin çok olduğu zamanlarda, insanın, mutlu-sağlam gerekçelerle, hem *yeni* yollar hem de *yeni* yönler bulup verimlendirdiği zamanlardır.

Yaratmayan, yaratıcı bir varlık olduğunun bilincine varmayan insan, gerçek mutluluğa erişemez.

Tat için ağız ne ise, ağıztadı için uyum odur.

Barış, sağlık gibidir mutluluk – gerçekleşmesi sonsuzca zor, sonsuzca kolaydır gene de: varsa var, yoksa yoktur.

Çölle Kalabalık

Eskiden herşeyi bırakıp çöle, ormana, dağa, mağaraya çekilirmiş insanlar. Şimdilerde yükselmek isteyenlerse kalabalık yerlere gidiyor. Parti toplantılarına katılıyor, şölenlerde konuşuyor, cenaze törenlerinde görünüyor, kurullarda sivrilmeye bakıyor.

Eskiden mutluluğa ulaştıran yolun yalnızlıktan geçtiğine inanıyordu insanlar. Şimdilerdeyse mutluluğun kalabalık yerlerde bulunduğu sanısı yaygın.

Oysa olanakları uyumla birleştirip verimlendiren bir uygarlıkta gerçekleşebilir mutluluk.

İlginç Bir Mutluluk Olanağı

Önce dur.

Bir bir al tart herşeyi: Bu önemli, – bu yana; bu önemsiz, – öbür yana. Önemliler, önemliler öbeğine; önemsizler, önemsizler öbeğine.

Sonra: boşver önemsizlere – tümüne.

Daha sonra: boşver önemlilere – tümüne.

Daha daha sonra? Ne "önce" var artık, ne "sonra".

Nitelikler Ötesi Mutluluk

Yıllar yılı dışta dolaş, – koş atıl, bağır çağır, yen yenil, çalış didin, çek üzül, yık onar...

Sonra yıllar yılı içlere dal,– ağır ağır çekil, yavaş yavaş suskunlaş, aşama aşama durul, az az yayıl, gönül bekle...

Bir iki kezcik bile olsa, belki bir, belki de hiç, – yok, yok, bir kez öyle oldu ki (nasıl olduğunu nerden bilebilirim? kim nasıl bilsin?) tüm yaşamın örtüsü perdesi birden kalkıverdi: Alacakaranlık, pırıl pırıl gündüze; tıkanıklık, uçsuz bucaksız önaçıklığına; üzüntü, derinden derine çağlayan özlü sevince; sürekli uğultu, diri sessizliğe; paramparça ayrıntılar, doyurucu bütünlüğe dönüştü. Kırık dökük izlenimler silindi; bilinci tıkabasa dolduran duyumsal karalamalar apak oldu; çokluk birliğe büründü. Neyin aldanış, neyin gerçek olduğu artık ortada. Mutluluk değil, daha başka birşey bu: Tadılmadık bir kendini-bırakış; sevgiyle sarınıp sevgide yokolma...

Bir doruk. (Neyin doruğu?) "Bir" denen de ne – (Bir iki var mı artık? Söz, soru, – anlamı mı kaldı bunların?)

Oysa - ne - güzel - birbakıma - ölüyken - pekçok - ilgi - giysilerinden - soyunup - arınmışken - herbiri - başlıbaşına - bir - armağan - olan - solukların - birinden - öbürüne - uzun - uzun - "yaşamak"...

Kaşla göz arasında bitiverdi ama. Eskisi gibisin, –eskisi gibiyim, hep öyleymişim, hep öyle kalmışım gibi geliyor şimdi.

Değişti ama herşey. Anlatamazsın, – anlatamam, anlatıl-

maz, anlatılamaz, – ne gerek zaten. Birşeyler oldu bir kez. N'oldu?

Gene de aynı değil herşey. Yok aynı. Olmaz öyle şey, bambaşka. – Bir gider, bir gelirsin...

İşte böyle.

Öğle

Sabahleyin

Özellikle gün ağarırken yatak, çoğun, bir hiçlik evrenidir. Yataktan kalkıldığındaysa, genellikle, zorluk çekilir. Sabahları insan gündüz dünyasının içine doğar, geceden başka yapıdaki bir dünyadır bu. Her yeni gün, yinelenip pekişen, kendiliğinden boşanan bazı eylem-kapıları sağladığı için, kişiye duruma göre değişse de, ne oluyorum diyemeden geceyi unutup gündüz-yasalarına kaptırıverir özünü insan...

Öğleye Doğru

Ancak öğleye doğru, sabahla oranlandıkta, birçok şeyin zamandaki gidişi apaçık belirginleşir. İşte tez olanlar, elindekini bitirmek için sabırsızlanmaya; işinin biteceğine inananlar, rahat bir soluk almaya; yorulanlar dinlenmeyi düşünmeye yönelir yavaş yavaş. Yalnızca işler değil, toprağı bulutu, soğuğu yağmuru, suyu sıcağıyla tuhaf tuhaf kıpırdanmaya başlar doğa. Gündüzün en iç yerlerinde herşeyi kuşatmaya yüztutan bir amaç oluşuverir. İçten gelen bir eğilimle o yöne seğirtir herşey. Burgaç hızıyla insanı da çevreleyip birlikte sürükleyen bir akıştır bu. Direnmek istesen de direnemezsin, gerek de yok zaten. Son derece belli bir yere doğru kayar gibidir yokuşaşağı herşey. Öyle bir çentik, öyle bir ışık, öyle bir gölge belirir ki her dal, her yaprak, her adım, her uzanış varlığın sanki tüm varlığını o belli

bir yerden ötürü kazanmış olduğu izlenimi uyandırır. Olanca varlık belli birşey'in öncesi, belli bir olay'ın hazırlığı, belli bir son'un aracı durumuna giriverir. N'oluyor? Bu nasıl şey böyle? Nedir bu? Açıklanmaya direnen, akla sığmayan, bilinmeye meydan okuyan bir gizem sinmiştir kıyıbucağa.

Öğle üzeri daha da bir koyulaşır bu gizemin kıvamı. Soğuk günlerde arttıkça artar ayaz. Gökteki sıkıntılı karartılar yağmura, yağmur kara, kar fırtınaya dönüşür. Sıcak günlerdeyse, özellikle güneylerde, tümüyle doğa, evrenin sonsuz uzayda fışkırdığı o ilk anların ateşine düşer yeniden.

Tam Öğleyin

Tam öğleyin: saate vurursak, hergün başka bir andır bu, dallar yapraklar arasına saklanmış serçelere birbirinden ilginç türküler söyleten allar yeşiller renk olmaktan çıkıverir birden. Tepeler, bayırlar, duvarlar, evler ağırlığını yitirir, maddenin içi çekilir. Kızgın güneşli fundaları bırakıp toprağın oyuklarına kaçar ağustosböcekleri. Söğütler kıpırdamaz, otlar sallanmaz; oynak dikenler göğe yapışır sanki. Bahçekapısının yanındaki tahtakova çatlar. Demin bağırıp çağıran çocuklar susuverir. Sarıkuru çayırda taze-diri ot aramak için upuzun boynuyla başını çite gömmüş olan at, sağa sola dökülen kabarık yelesiyle tam kişneyecekken ağzını açamaz. Birtürlü yerden kalkamaz yol kenarındaki karga. Kıyıda kum çeken hantal mavna sulara gömülüveriyor çıt çıkarmadan. İnsanı hayvanı, ağacı toprağıyla olgun bir meyve gibi kıvamını bulur evren. Uçsuz bucaksız bir kilit kitlenir evrence. Yeri göğü kuşatan bir ip düğümlenir. Herşey nicedir özleyip aradığı orta'ya erişir. Durmadan artan bir acı diner. Varlığın çarkı durur. Tüm evren yepyeni bir anlam atılışıyla *tam* orta yerinden korkunç (ama korkunç) bir sessizlikle ikiye bölünür, – bölünür bölünmez de birleşir.

Beklenen gerçekleşmiş, büyük bir gizem özünün tadına ermiş, evren istediği aşamaya bugün de varmıştır.

Bu evrensel devrimin hemen ardından, sanki hiçbirşey olmamış gibi kaldığı yerden dönmeye başlar varlık: Eskisi gibi

renklenir birden heryan. Taş ağır, ev görkemlidir yine. Ağustos-böceklerinin bitmez türküleri hiç kesilmemiş gibi sürüp gider. Rüzgâr dirilik katar değdiği yere. Saklambaç oynayan bir çocuk sesi "oldu!" diye yankı yankı yankılanır. Birara canını yitirir gibi olan at, özgür özgür kişner. Bir kanat havalanırken çirkin bir karga sesi kulakları tırmalar. Yeniden su yüzüne çıkan kum mavnasının gıcırtıları duyulmaya başlar. Canlısı cansızıyla evreni kendi üstüne kapayan kilit yeniden açılır. Sonsuz büyüklükte bir meyve, binbir sıkıntıyla, yavaş yavaş yeniden olmaya yönelir.

Ne yazık ki, yaşıyorum diyenlerden pekçoğumuzun haberi bile olmadan nice öğleler gelip geçer.

Pencereler

I
Pencereli, Penceresiz

Penceresiz yer mezarı andırır. Penceresizlik: soluk alamayış, kapanıklık, gömülmüşlüktür. Nerde pencere yoksa orda boğulası gelir insanın. Nitekim İzlanda dilinde "vindauga" ("hava-gözü") denir pencereye. İngilizcede "window"dur ("wind-door"dur), "yel-kapısı"dır pencere. Eski Yunancadaki "phaino"dan gelen "fenêtre", "Fenster", "fenestra" ise, pencereye özgü başka bir özelliğin, "aydınlık sağlama" başarısının altını çizmektedir. Farsça, "pancure"nin incelmesiyle Türkçeye girmiş olan "pencere'de"de böyle bir nitelik var. Gerçekten de, benzetmeli bir söyleyişle, "yazarlar, düşünürler kültür-çevrelerine yeni yeni pencereler açar" dediğimizde, kendini besbelli kılan bir nitelik bu. Dil damarlarını izlemeye gerek yok ama. Dolayına şöyle bir gözatan pencereyle karşılaşır. Pencere olmayınca da daralıp sıkılır insan. Kuşku, bunalım denen şey, sözcüğün yakın-uzak yankılarıyla pencere-sizliktir. Belki de bunun için, pencere yokluğunu gidermek isteyen insanlar, pencere varlığına ilişkin bir izlenim uyandırmak isteğinden alamazlar kendilerini. Tıpkı "yanlış"ın "doğru" kılığına girmesi gibi "sağır pencereler"le, "kör pencereler", "yalancı pencereler"le bezenir dörtbiryan.

Aydınlığın rasgele aracı değil, *dosdoğru aydınlıktır* pencere. Her önüne gelen yarık, pencere olsaydı, kapıların da pencere yerine geçmesi gerekirdi. Oysa kapı çok kez karanlığa açılır, za-

man zaman kötülükler girer ordan. Pencereyse, kapalıyken, perdeler inikken bile aydınlıktır. Özünde vardır bu onun, kayırmadan edemez aydınlığı. Hava, genişlik, yaşam demektir pencere. İnsana oldumolası su, ateş, toprak gibi vazgeçilmez bir yaşam-ögesidir. Gelgelelim doğa vergisi değildir pencere, insan yapısıdır. Kentleşme sürecinin anlamlı bir göstergesidir.

II
Pencere Çeşitleri

Çadır penceresi, kulübe penceresi, bodrum penceresi, kapıüstü penceresi, ambar penceresi, fabrika penceresi, okul penceresi, yazıhane penceresi, denizüstü kahve penceresi, tekne lombozu, fener penceresi, uçak penceresi, gülpencere, hain pencere, ikiz pencere, kimdir-o-penceresi, tren penceresi, konukodası penceresi, çalışmaodası penceresi, tavanarası penceresi, banyo penceresi, taraça penceresi, kiler penceresi, cumba penceresi, berber penceresi... Dikdörtgen pencereler, yuvarlak pencereler, sivri pencereler, üçgen pencereler... Akcamlı pencere, sarı camlı pencere, yeşil camlı pencere, kırmızı camlı pencere. Dümdüz pencereler, pürtüklü pencereler, buğulu pencereler, buzlu pencereler...

Tüm çeşitlerine karşın yalın varlığının öz yapısıyla pencere: belli bir biçimde çerçevelenmiş, öte-yanı gösterecek biçimde düzenlenmiş camlı bir boşluk. Varlığı zedelenmeden birliğe indirgendiğinde: iki ayrı ortam arasında bir bağ pencere – biryanda insan, biryanda dünya, arada da pencere. Öyle bir "arada" ki, ne insan onsuz insan, ne de dünya onsuz dünya, genellikle. Canlısı cansızı, taşı toprağı, insanı toplumuyla evrene açılan göz, evreni belli bir yönden derleyip kesitleyen bir çerçevedir pencere. Algılayan, anlayan, yorumlayan bir insan uzanışıdır. Gerçi insan kendi istemesiyle, kendi gerçekleştirir bu çerçeveyi. Bir kez gerçekleştikten, açılıp kurulduktan, gönyesine oturduktan sonra sonsuz bir hoşgörüyle herşeyi alabilir içine. Bağnaz dediğimiz kim zaten, penceresizin teki.

Öyle bir yaratıdır ki pencere, bakan insan olmasa bile bir

bakış'tır o. Pencere *kendisi bakar*. Pencere vardır: mavi göğü, yemyeşil ormanı seyreder. Pencere vardır: serin gölgeli duvarları gözlemler. Pencere vardır: çimenlerdeki ak örtülü kahvaltı sofralarında ağırlar kendini. Pencere vardır: sarmaşık uykulu ikindilerde dinlenir. Pencere vardır: denizle uyanır.

III
Pencere Önü, Pencere Dışı

Her pencerenin kendine özgü bir yaşamı olduğunu söylemek hiç de aşırı bir sav değildir.

Genç kızların, taze kadınların, küçük çocukların, görmüş geçirmiş ninelerin, yaşlı babaların sık sık önünde durup daldığı, düşünüp beklediği, anımsayıp düş kurduğu kutsal yerlerdir pencere önleri.

Hangisi olursa olsun ilk kat pencerelerinden bir kepçede eve alabilirsin sokağı. Gençlik, eskiler, şimdi, gelecek girer oralardan. Aşağı oda pencerelerinden, biriyle konuşmak, birilerini görmek, kapıyı kimin çaldığını öğrenmek, "simitçi!" diye seslenmek, konuklara son bir kez "güle güle!" demek için eğilirsin. Dilersen sepet sarkıtıp gezgin satıcılardan süt şişesi, kavun karpuz çekebilirsin yukarı. Başını çıkarıp postacıya "bize birşey var mı?" diye sorabilirsin. Yukarı kat pencerelerindense, kapıda ayaküstü konuşanları, bahçede gül sulayanları, taraçada güneşlenenleri, kocasını bekleyen genç gelinleri seyretmenin tadına doyum olmaz. Yeni entarisini kırıtarak komşuya gösteren kapıcı kızları, bıyık büken mert çöpçüler, birdirbir oynayan çocuklar, kar küreyen yol işçileri, tekne onaran sandalcılar gelip geçer pencerelerden. Demir çitin parmaklıklarını boyayanlar, halı silkeleyenler, çamaşır asanlar, oturma odasında çay içenler, masa başında çalışanlar, koltuğunda kitap okuyanlar, seyrek de olsa öpüşenler uzun-kısa süreler boyunca bezer pencereleri.

Canlı cansız, güzel çirkin, iyi kötü – herşeye, herkese yer vardır pencerede.

IV
Pencere Simgesi

Simge, kabaca dendikte: birşeyin, kendini aşması; kendinden başka birşeye götürmesi; kendinden başka birşeye göstergelik etmesidir; tek birşeyi değil, hiç akla hayale gelmedik binbir nesneyi, çoğun birbiriyle bağdaşmayan pekçok şeyi birden derleyip toparlar; bunu yaparken de ardıarası kesilmeyen bir verimlilik, tükenmez bir yaratıcılık işbaşındadır; öyle ki biryerde, toplumda, gönülde, duyguda, bilinçte, bilinçaltında tükenmez yankılar uyandırır.

İşte kabaca da olsa simge gerçeği böyle anlaşıldığında, *pencere* gibi simgelerin sayısı hiç de çok değil. Öyle ya, göz bir penceredir gönle bakar. Kulak, sese açık bir penceredir. Tüm beden, insanı evrene bağlayan penceredir. Bir deyime, bazılarına göre insanlar, Tanrı'nın kendi-Özü'nü seyretmek üzere açtığı pencerelerdir. Yaşamak, ola ki ölüme dönük bir penceredir. – Peki, tüm evren neye bakan bir pencere?

Yazarlık

Ikınıp sıkınan yazarlara acımaktan başka ne gelir elden! Özgerçekleriyle yazar değildirler; buna bakmayıp yazmaya yönelmişlerdir gene de. Yazarlığın değerli birşey olduğuna inanmışlardır bir kez; çoğun büyük bir tutkuyla sarılırlar bu işe. Yazarken tat almasalar da, çok kez takur tukur şeyler de karalasalar, ezbercilikten öteye geçmese de yazdıkları birtürlü bırakmazlar bu işin yakasını. Bu gibilerde, kuşkusuz, temelde kötü koşullanma, kendini yetesiye tanımama, içtenlik yoksunluğu sözkonusu.

Oysa yazar, tepeden düşen taş gibi, esmekten başka birşeyi olmayan rüzgâr gibi, düz yolda yuvarlanan tekerlek gibi, akan su, çöken sis, parlayan güneş gibi olmalı: Ödev diye zorlanmayla değil, kendiliğinden; ödül için değil, gerçek özden geldiği gibi yazmalı.

Kuş gibi uçmak, fırtına gibi esmek, yalım için yanmak neyse, yazar için de yazmak o aslında.

Yazar: yaşar-yazar-, yazar-yaşar.

Gül nasıl gül-olmak-için birşey yapmazsa, ağacın yaptığı herşey nasıl ağaç olmaktan başka birşey değilse, kırlangıç nasıl ille de kırlangıç olacağım demezse, taş nasıl taş-olmak için akla karayı seçmezse – yazar da öyle olmalıdır. Kuşkusuz bu, yazarın duygusal, savruk, umursamaz olması demek değildir. Yazar olmak: yaşayıp yazmaya yabancı, eğreti, ek, eklenti şeylerden uzak olmaktır.

Yaşantıyı kâğıda dökmek değildir yazarlık. Yaşantıyı, oku-

nunca yeniden yaşanacak biçimde yokolup gitmekten kurtarana yazar denir. Bunu da yazar ancak okurla başarabilir.

Her yazar gerçek okuyucusunu kolay kolay bulmaz. Gel gör ki okuyucusunun okuduklarının pek azı gerçek bir yazarın elinden çıkmıştır.

Rahatına düşkün kişilerin işi değil edebiyat: Bindiğin dalı keseceksin; seni her an yere silkeleyebilecek atı dürtükleyeceksin; hiç tanımadığın bir sorun kentinin çıkmaz sokaklarına dalacaksın; herkesin şakıdığı yerde kekelemeyi göze alacaksın; zehirli olup olmadığına bakmadan pekçok yiyeceği ilk sen tadacaksın.

Dönüp dolaşıp bilineni söyleyenler, kurulu-düzeni izin verilen ölçüler içinde gıdıklayanlar iyi insan, açıkgöz çıkarcı, örnek parti üyesi olabilir *ama* yazar olamaz.

Mutsuz Yazar

Gerçekten mutlu kişi zorda kalmadıkça yazarlığa girişmez. Yazarlığın işleyişindeki zembereği anlamak isteyenin, ne denli örtük olursa olsun, içten de gelse dıştan da gelse, bu zorlamanın ne olduğunu bulup ortaya çıkarması gerekir. Bu konuda en çok yanılan, en çok yanıltan yazarın kendisidir.

Gürültü-patırtıyı sevenler yazmasın. Herzaman değil ama doğrumsu bir doğru bu. Gene de yazmanın, hele iyi yazmanın ünle düz orantılı olduğu söylenemez.

Çalım *bir,* ün *iki*: işte yazarlığın iki sinsi-azılı düşmanı.

Böbürlenmek ya da alçakgönüllülük taslamaktır dönüp dolaşıp çalım.

Ünse: kendine yetmeyen yazarların sözümona yaşama ortamına sığınmasıdır. Ün çok kez çalımı artırır; çalım zaman zaman üne götürür.

Gerçek yazar bu iki düşmana yenilmemek zorundadır. Bunun için yazarın kendi kendisini yenmesi gerekir.

Mutluluğu yazı'dan başka yerde bulan yazar için, yazarlık, bir süs değilse bile bir eklentidir. Bir yönüyle yazan , yarım yazardır. Yarım-yazarlık ile hiç-yazarlık arasında özce bir ayırım aramak boşunadır. Mutluluk ile yazmayı birleştirmeyen yazar, kendi kendisiyle birleşmekten uzak düşmüştür. Kendisinden uzak düşen yazar halktan da uzaktır.

Yaşayışını yazmasıyla uyumlu bir bütünlüğe ulaştırmayan yazar, çalıntı-rastlantı zamanların verebildiğiyle yetinmek zorundadır.

Sağlıklı Yazar

Bilinç ile bilinçaltı bir yazıda ne denli uyumla ortaya çıkarsa, yazarın o denli sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Katışıksız bilinç, yüzeysel değilse, takır-tukurdur; salt bilinçaltı, tüm yabancı değilse, anlaşılma olanağından yoksundur. Yazar, aradaki dengeyi sağladığı ölçüde, aslında arada kesin bir ayrılıktan çok kesintisiz bir birlik olduğunu gösterdiği oranda başarır. Akıldan, mantıktan başka kaynağı olmayan yazar nasıl yarımsa, duygudan düşgücünden başka kaynağı olmayan yazar da yarımdır.

Yazarın bilgeliği: elini, ayağını, gövdesini, başını, bakışını, – herşeyini, ama herşeyini yaşamasının akışını, çarpıtmadan yazarlığına adamaktır; ne yöntem, ne zorlama, özel özgün bir bilgeliktir bu.

Benzetmeler

Benzetmelere düpedüz süs gözüyle bakanların yazarlıkla alıp vereceği olmasa da olur. Aslında yapısı içeriği, gücü etkisi, eksikliği yeniliği, yeri yordamıyla yazının temel ögelerindendir benzetme. Çok kez yazıyı başlatan, taşıyıp güden, büyütüp geliştiren benzetmedir. Yazarlar benzetmelere ilişkin seçimleri, kaçınmaları, yaratmalarıyla kişiliklerini ortaya koyarlar. Eninde so-

nunda kala kala, biriki benzetme kalır yazardan. Yazarlar, benzetmelerinden ötürü akrabalıklar, gelenekler kurarlar. Ne var ki bazan birtek özgün benzetme damarı bulmak, ya da azıcık ortada duran bir benzetmedeki zenginlikleri upuygun verimli kılmak için yıllar boyu yaşamak, duymak, düşünmek, savaşmak, çekmek, özlemek, sevmek gerekir.

Sanat ile yaşamı araç-amaç türünden bir bağla birbirine iliştirmek isteyen yazarın işi bitiktir. Gereken: sanat yelkenini yaşamla doldurmaktır: – yaşamsız yelken hantal bir bez, yelkensiz yaşam başıboş bir yeldir.

Tektek filozoflar, yazarlar, bilginler: evrensel bir ağacın toprağı, suyu, gübresi, kökü, dalı, yaprağı, meyvesi, yeli, yağmuru, rengi.

Kabı ne denli sağlam olursa olsun; başlığı ne tür kesin konuşursa konuşsun; yazarı ne çarpıcı nitelemelerle bezenirse bezensin; konusu ne denli kaçınılmazlıkla ortaya çıkarsa çıksın, – gene de hiçbirşey, kitabın içindekileri zaman aşınmasına karşı koruyamaz. En dayanıklı kitaplar, zamanla gelebilecek pekçok olumsuz etkiyi, daha önce gözönünegetirmiş olan kitaplardır.

Gençliği En Uzun Süren Yazarlar

Söylediğinin, kendisiyle bitmediğine gerçekten inanan *açık* kitaplar en az eskiyen kitaplardır. Bu kitapların yazarlarıysa gençliği en uzun süren yazarlardır.

Kötü yazarların alkışlandığı yerde ne yapılır? Susulmaz! Yazmak gerekir; ancak, yazılan gerçekten iyi olmalıdır. Ne var ki iyi yazılara giden yol kötüleri eleştirmekten geçmez. İyi yazarların yolu yaşamak, çalışmak, anlamaktır; öğrenmek, bilmek, çekmek, özlemek, sevmektir. Gerçekten iyi yazılar ergeç okurları kötülerin elinden kurtarır.

Yazarlığı mı mutluluğa, mutluluğu mu yazarlığa, – birini öbürüne kurban etmek gerektiğinde ne yapacağını kesinlikle bilip yazarlığını mutluluktan üstün tutan, ama bu yüzden mut-

suz olmak yerine mutluluğu yazarlıkta bulanlara imrenmemek elde değil.

Romancı ile Biri

Biri: – Roman da neymiş, bir uyduruk. İşim başımdan aşkın, uyduruklarla alıp vereceğim yok benim. Yaşamak istiyorum.

Romancı: – Nasıl yaşamak istiyorsun peki? Bilerek mi, bilinçle mi? Rasgele mi, körlemesine mi?

Biri: – Bilerek, bilinçle!

Romancı: – Öyleyse roman okuman gerek. Roman: görüşü açan, anlayışı genişleten, insan-olma olanaklarına yeni ufuklar getiren büyük bir kültür kesiti.

Biri: – Hangi romanlar bunlar, hangi romanları okuyayım, peki?

Romancı: - ?..

Geçmişin elini yüzünü yıkamak, yeni giysiler giydirmek – ne yazık ki çok kişi anılarını yazıyla saptarken bu yolda yürüyor.

Gerçek Yazarın Yapmadığı İki Şey

Gerçek yazar, kendi tezgâhtarlığını yapmaz.

(Gerçek yazarın becereceği iş değil bu. Bırakın ki yaşayıp yazmaktan, düşünüp okumaktan başalıp ürünü pazarda sergilemeye zaman bulamaz.)

Gerçek yazar, söz dalaşlarına hiç mi hiç önem vermez.

(Gerçek yazarın işi birbakıma söz'le ama dalaşmakla değil).

"İçimden geldiğince yazdım!" diyebilen yazara ne mutlu!

Yeni Yazmaya Başlayanların Kulaklarına Küpe

Yazmamaktan acı çekmek, kitap kusan bir makineye dönüşmekten daha iyidir. Kendini yapıtına ada ama yazma tutsağı olma.

İlk taslakta kalmasan, kolay beğenmesen, düzeltip onarsan da severek yaz. Severek yaz ama övünme.

Dil ve Yazar

I

Dilinden kuşkuya düşmeyen, dilinin çilesini çekmeyen, dilinin acısıyla yanmayan yazarlığa heveslenmesin.

II

Kuşkusuz: yazar sözcüklerle iş görür; dilde görünür yazarlık; dilsiz yazı olmaz.

İşte bundan, çok kişi, yazarı, dil ustası diye tanımlamak eğilimindedir. Yanlış değil. Ne var ki dildeki ustalığı bir dil yetisi, dile ilişkin bir yeti, yalnızca dile bağlı bir ayrıcalık, dil alanında bir beceri üstünlüğü diye anlamak, yazar olarak yazarı yanlış anlamaktır.

Yazarı dilde başarılı kılan yaşantılarıdır: çekmeyen, sevmeyen, görmeyen, karşılaşmayan, atılmayan, tatmayan, duymayan bir kimse sözcükler yönünden de yoksuldur.

Yazarlığı dille oynamak diye açıklamaya yeltenenler yanılıyor. Yazarlık, oyun olmasına oyun, kaçınılmaz bir oyun ama kökü kaynağı yaşantılara uzanan bir oyun.

Yazarın dili yaşantı denizindeki yaşantı buzullarının görünen yanı.

III

Yaşama bir yara olmasaydı sözcükler iz bırakır mıydı?

Yaşama bir türkü olmasaydı sözcüklerin sesine kim kulak verirdi?

Zaman

Tüm canlıları kuşatan bir çember, zaman. Diriler açısından bakınca, ölüler için zamandan sözetmenin pek bir anlamı yok. Olsa olsa birtek mistikler (ölmeden önce ölenler), bir an bile yok sayamayacağımız bu çemberi kırıp dışa çıkabiliyorlar. – Ama gerçek mi? Gerçekse nasıl?

İnsan: zamanlı, zamanda, zamanla.
İnsanın öbür adı: zaman.

Değil mi ki zaman var– önce var, sonra var, eskimeyen birşey yok öyleyse.

Zaman yelse, insan yaprak.
Zaman ırmaksa, insan sal.
Zaman atsa, insan ot.

Zaman: dokuma tezgâhı; zaman, dokuma ipliği; zaman, dokunan kumaş; zaman, dokuyan insan.

Zaman öldürülür, – bir hayvan mı ki?
Zaman harcanır, – bir mal mı ki?
Zaman doldurulur, – bir torba mı ki?

Bir insana verilebilecek en değerli armağan, dilediğince değerlendirebileceği zamandır.

Zaman mutluluk umudu kadar mutsuzluk olanağı da.

Zaman sağaltır, derler – keşke hep öyle olsa. Zaman acıtır, delirtir, öldürür de. O zaman da başkalarını sağaltabilir, denecek. Peki, ya onlara da acılar getirmeye başlarsa. O zaman da yerini başka zamanlara bırakır denecek, – gel de çık "zaman"ın içinden.

Zaman olmasaydı (varsa ne peki, o da başka?) mutsuzluk olmayacaktı. Öyle ya, herşey kıldan ince bir şimdi'de olup bitecek, böylece ne geçmiş sıkıntıların basıncı insanı üzecek, ne de geleceğe ilişkin korkular insanın içini karartacaktı.

Gelgelelim zaman boyutunun karışmadığı bir insan yaşamı tasarlamak bile olanaksız. Gerçekten de zaman olmayınca ne tasarımlama, ne istemli yönelme, ne sözverme, ne yapım, ne yaptırım, ne eğitim, ne sanat, ne bilinç, ne de uygarlık var. Uygarlık olmayınca da insan olsa olsa düpedüz bir canlıvarlık, bir hayvan. Gel gör ki uygarlıkta zaman çok kez kötüye kullanılıyor.

Eylem olsun, düşünce olsun, her ortaya konanın dayandığı birşey, bir öndayanak vardır. Bunun her ayrı durumda gerçekten böyle olup olmadığını araştırmaya gerek yok bile. Mantıkça bu böyle: gerçeği gerçek kılan bir anlam-temeli zaman. Neye uzanırsa uzansın, zamanda upuzun bir evrim gölgesi var insanın ardında. Azıcık deşmeye-görelim, önce'de köksalan birşeyden ötürü, ona karşı ya da onun değişimi olarak düşünüp eylemekte. "Zaman diye birşey yok" desek bile, zamanlı bir varlığız. Onun için de, ister unutalım, ister kendimizden gizleyelim, düşünmemiz eylememiz herzaman bazı öncüllere, bazı başlangıçlara, bazı varsayımlara dayanmak zorundadır. İnsan için alınyazısı diye birşey varsa o da zaman.

Sıfırı olmayan bir dizidir zaman. Sıfır diye benimsenen başlangıçlar: istek, özlem, amaç, yöntem bakımından birer kalkışnoktası durumundadır. Zamanın sözü edilen yerde, salt *ilk* yoktur – *ilk*'ler ilk denen varsayımlardır, ilk diye benimsemelerdir.

Herşeye ilişkin bilgelik başka. Neyin ne zaman yapılacağını, neyin ne zaman yapılmayacağını bilmeyen, bilgeliği çıkarsın aklından. Zamanına göre eylemde tez davranmak, zamanına göre oluşun kıvamını beklemek gerek.

Güzeller Güzeli

"Gördün mü okuyucum, seni tanımıyorum ama öyle seviyorum ki, elim kolum erişebilseydi, yüreğinin tam ortasına bir yara açar, sonra da bu yaraya tuzla sirke koyardım; böylece, bu yara sana hiç aman vermesin diye, sürekli bir tedirginlik, sonsuz bir gönül darlığı içinde yaşamanı sağlamış olurdum." Kendini bilen her yazar, Unamuno'nun bu seslenişine, kuşkusuz candan katılır. Okuyucusuna ilettikleriyle onu değiştirmek ister çünkü. – "Beni okuduktan sonra eskiden nasılsan yine öyle kal" diye düşünen sözümona yazar yazmasa da olur, yazsa da yazdıklarını ortaya çıkarması gerekmez. Sarsıp uyandırmak, bilinçlendirip yetiştirmek – başkaları da var ama işte yazarın önemli bir görevi. Kişiye, kişi olarak hem yazara hem okuyucusuna, kendini arayıp bulmada; yeni yeni yaşama olanakları edinmede; çeşitli yönleriyle evreni görüp olgunlaşmada yardımcı olan başarılardır gerçek yazı ürünleri. Özellikle hızlı akışlı çağlarda algılama, akıl yürütme, yargılama, beğenme, değerlendirme bakımından kavramların, saptamaların, özlemlerin herşeyi altüst eden bir hızla kapılıp gittiği bunalımlı dönemlerde, ne etse bitmez yazarın yazarlık gündemi. Gazeteciden felsefeciye, ozandan bilimadamına, romancıdan denemeciye dek, yönetmede, eğitmede, sevmede, duyuşta, istemede durak nedir bilmeyen eylemlerin ortasındadır yazar. Bütün bunların alanıysa dildir; dille yapar, dilde sürdürür varlığını – dilden ötürü yazar yazardır.

Yazarların dili ne durumda, peki? Ne yazık ki çok kez yakışıksız bir görünümle karşı karşıyayız. Dile aldırdığı yok çoğu

yazarın. Yalnızca bir kullanma aracı olarak başvuruyor dile, kullanma işi bitti mi de unutup gidiyor. Oysa bundan daha sakıncalı birşey tasarlanamaz. Tüm işlevini dil ortamında başarabileceğine göre, sözün en güzel anlamında, dile bakım, yazara özgü uğraşların en vazgeçilmezi, en yararlısı, en önemlisi. Bu temel gerçeği görmeyen yazar, kendi varoluşunu yanlış yorumladığı için amacından da uzak düşer.

Genellikle şöyle düşünür bu tür yazarlar, hepsi aynı biçimde düşünmeseler, hep aynı gerekçe zincirini izlemeseler de, aşağı yukarı şöyle düşünürler: Görev eriyim, eylem adamıyım ben. Işim başımdan aşkın; amacım yüce; tezelden varmam gerekiyor bu amaca; her gecikme yıkıntı benim için; kestirmeden gitmeliyim, başka çare yok. Engelse tümen tümen. Hele dil başlıbaşına bir tuzak. Ne zaman söyleyeceklerimi azıcık özeni bezeniyle bildirmeye kalkışsam birtakım sanat dolanıklıklarına kaptırıveriyorum kendimi. Oysa kendimi sertçe tartıp sınadım, dil denen ayakbağının yapısından ileri geliyor bu: sürçtüren, saptıran bir düzen dil. Dil tatlarının büyüsüne kapıldığı içindir ki nice geçmiş dönemlerin yazarı, nice günümüz yazarı unutup gitmiş acı çeken insancıklar karşısındaki, aydınlık bekleyen okuyucular karşısındaki sorumluluklarını. İş görmek istiyorsan, çok oyalanmayacaksın dilde. Çiçekler dermeye girişme, yitiriverirsin kendini bu ormanda. Üstüne basıp geçeceksin bu eşiğin...

Gerçekte durum bambaşka: Söz, iş'tir yazar için. Doğrular da öğretmeye yönelse, bakışaçıları da sağlasa, istekler de aşılasa, yükümlülükler de sevdirse, adı, amacı, yöresi ne olursa olsun her yazar, özellikle her eylem yazarı tüm varlığıyla dilde soluk alıp verir. Dil, yazarın düpedüz aracı değil, herşeyidir. Hiçbirzaman birbirinden ayrılmayan araç da amaç da, birbakıma, dildir. Dil yönünden etkinse yazar, amaç yönünden de soyludur. Dili ne denli ustaysa amacına o denli yandaş kazandırır yazar. Kof, sığ, düzmece amaçları benimsetmeye kalkışanların dili de koftur, sığdır, düzmecedir. Gerçekten usta yazar kötü amaç güdebilir mi? Dili çelimsiz yazar, hangi amacın savunucusu olursa olsun, gene de başarısız kalmaz mı? Doğru: "ben tüfeğim" diyen yazarın, gül bülbül övenler gibi yazması yakışmaz. Ne var ki tüfeğe tutukluk yapmayacak, geri tepmeyecek biçim-

de bakmak, tüfekle özdeşleşmek gerekir. Geniş, bol, derin, tükenmez bir insan-olma alanıdır dil. Yalnız çiçek değil tüfek de, yalnız tüfek değil çiçek de, – ama yalnız bu kadar değil, daha birçokşey, görüp değerlendirebildikten sonra herşey, insan-olmanın tüm olanakları dilin içinde barınır, dilde boy atıp verimlenir. Tüm yollar dilden geçer, yeter ki açalım bu yolları, yürüyelim bu bakımlı yollarda. Buysa herşeyden önce yazarların başarısına bağlıdır.

Yazar ile okuyucuyu birleştiren kuşatıcı bağdır dil. Yunus Emre'ce: değil mi ki insanız, "sensin bize bizden yakın" diyebildiğimiz özdür dil. Onda, onunla, ondan aldığımız güçle yaşarız. Herzaman dilediğimiz gibi olmasa da, ondan daha güvenilir bir ışıktan yoksunuz çok kez. Bilgi, akıl, umut, deney, gelenek, devrim, sevgi, sağduyu, sıcaklık onda – eninde sonunda herşey, herşey onda.

Dili, hazırlop değerleri başkalarına aktaran rasgele bir iletken sanmak yanlış. Amacı, düşünceyi, değeri vareden, kuran, yaratan ortam aslında dil. İnsan için duyuş, görüş, düşünüş varsa, ancak dille var. Dilden önce, dilin ötesinde, dilden bağımsız biryerde böyle şeyler var gibi görünüyorsa da yok aslında; ya da tam varlığına ulaşmamış, yarımyamalak bir biçimde var. Dil dışında başarılanı dile getirene yazar denmez; böyle bir başarıyı dilde vareden kişidir yazar.

Durum açık: yazar ile okuyucunun anlaşma düzeyidir dil. Ancak bu ortak düzeyden payaldıkları oranda anlam diye birşeyin anlamlı olarak sözünü edebilirler. Yazar, okuyucuya seslendiği dilde kendini bulur. Okuyucu bağrını seve seve yardırıyorsa, tuzsuz sirkesiz edemiyorsa, yazarın dildeki ustalığından ötürü bu. Felsefe yazarıyla, en karışık şeylere bile aklı yatar; bilginle, atomaltından samanyolu dizgelerine dek herşeyin girdi çıktısına uzanır; ozanla, gönlün örtük iniş-çıkışlarında dolaşır; gazeteciyle toplulukların oynak dengesini izler; romancıyla karmaşık sen-ben ilişkilerine duygudaşlık kazanır okuyucu. Yeter ki yazar dili gereği gibi işlesin, ölüme, özgürlüğe, maddeye, tarihe, ulusa, insanlığa, canlıya, cansıza tapar okuyucu. Dil'siz insan neyse, dil'siz yazar da öyle bir çelişme. Dilin hakkını vermeyen yazar, başta okuyucu olmak üzere hiçbirşeyin hakkını

veremez. Böylesi yazar, birbakıma dilden yoksun olduğu için, okuyucudan da yoksundur. Şaşırtıcı yayın olanakları geliştirilmiş bulunan günümüzde, güçlü yazarları olmayan diller, dillerle birlikte toplumlar pekçok yönden güdük kalmaya boyunemek zorundadır.

Şuraya buraya çekilince tökezlerse de benzetmeler, o pekçok yönlü dil-yazar-okuyucu ilişkilerini, belli bir aydınlığa kavuşturmak için, şöyle bir ipucu var elimizde: Yazar Don Quijote ise, okuyucu Sancho Panza'dır; dile gelince, o da Don Quijote'ye yiğitlik armağan eden, Sancho'yu uyanık tutan, ikisini birbirine kardeşten yakın kılan güzeller güzeli Dulcinea. Sancho'dan azıcık uzak kalsa, üzgün mü üzgün Don Quijote; Don Quijote azıcık gözden uzaklaşsa, başıboş bir şamandıra Sancho. Ne denli sevilse azdır Dulcinea. Orda erişir yüceliğin doruğuna Don Quijote; orda donanır en alımlı, en insanca niteliklerle Sancho.

Birbirini tanımlayan diyalektik bir insan-gerçekliği: yazar, okuyucu, dil.

Konuşmalar

Çocuklarla:

I

– Nerde oturuyorsun?
– Evde.
– Hangi evde?
– Bizim evde.
– Nerde sizin ev?
– Kıyıda.
– Kayığınız var mı sizin?
– Gözünü açıp kapayan bebeğim var.

II

– Baban kim senin?
– Annemin kocacığı.

III

– Baban ne iş yapıyor?
– Annem bulaşık işi yapıyor. Babam çamaşır makinesi yapıyor.

IV

– En çok kimi seviyorsun?
– Babamı. Annemi.
– Dedeni seviyor musun?
– Aydedeyi seviyorum.

V

– Kaç kardeşin var?

– Yok. Beş tane kadife kedim var.

VI

– Simit yer misin?

– Yerim.

– Al!

– Aa.. cici eliyle vermiyor.

– Ben kimim?

– Simitçi dayı.

VII

– Baba, ön lastiğim patladı.

– Kim kim bindiniz?

– Tek ben biniyorum.

– Durup dudurken mi patladı?

– İçerdeydim ben. Bahçe duvarına dayamıştım. Çıkınca baktım ki...

– Ee...

– Ali, "ben de arkaya atlayayım" diyordu hep. "Babam kızar" dedim ben de. Basmış çiviyi.

VIII

–Ne bağırıyorsun öyle?

– Bak dişim koptu.

IX

– Birşey mi var ağaçta, gözünü dikmiş bakıyorsun?

– Yukardaki Tanrı'nın hoşuna gitsin diye mi ağaçlar böyle göğe yaklaşıyor?

X

– Sen de bizden oldun, yenge.

– Nasıl, yani?

– Pek gazete okumuyorsun. Benim de okuduğum yok.

– Neden?

– Neden olacak, en kötü haberleri en başa yazıyorlar, koskoca harflerle. İyi şeylerse iç sayfalarda, küçük küçük harflerle.

XI

– Annem demin Filiz'in annesine "söylemesi ayıp olmasın, öğleyin bizde balık vardı" dedi. Ayıpsa neden söyledi; değilse, neden "söylemesi ayıp" dedi.

– "Söylemesi ayıp olmasın" dedikten sonra pek ayıp olmayan bazı şeyler söylenebilir.

– Söylemesi ayıp olmasın ama, bütün bu dediklerin ayıp, baba.

XII

– Bu resimlerin hepsini sen mi yaptın?

– Ben yaptım.

– Öğretmenin hepsine "pekiyi" vermiş.

– O vermedi, ben verdim.

– Nasıl sen verdin?

– Basbayağı işte. Kırkyıldabir topluyor defterleri. Birtek son resme not veriyor. Oysa her resme ayrı not gerek. Ben de notu kendim veriyorum.

– Hepsine "pekiyi" demişsin sen de.

– Başka ne diyecektim! Resmi yapan kim? Ben. Başkası mı? Benim. Öyleyse "pekiyi."

XIII

– Ne okuması var ne yazması; elifi görse mertek sanır.

– Hangi Elifi? Yanımda oturan Elif'i mi? Yuva'nın en güzeli o. Anlaşılan kör, okuma bilmeyen.

XIV

– Demin burdaydı; seslendim kaçıverdi kedi. Şimdi de önümüzdeki kâğıt kaçtı. Yapraklar hışırdıyor, rüzgâr çıktı.

XV

– Büyüyünce ne olacaksın?

– Adam olacağım.

XVI

– Çok karıştırdın, kâğıtların başı döndü.

– Karneni arıyordum. Notların nasıl?

– Al hepsi burda. Ortasından tutma yalnız; kâğıtların beli kırılıyor.

XVII

Gözü dalmış.

– Bak cız diye sularıniçine batıyor güneş.

XVIII

Şimşekler çakarken yağmur çiseliyor:

– Yağmur yağıyor, yangın yanıyor.

XIX

Trendeyiz. Transistorlu radyo da yanımızda. Birkaç saatte bir sınır geçiyoruz.

– Ne akıllı kutu bu böyle, nereye gitsek oranın dilini konuşuyor.

XX

Palabıyıklı karpuzcuyu ilk gördüğünde;

– Uçları kalkık öyle hoş bıyıkları var ki – arasına salıncak kur, sallan gitsin!

XXI

Taraçanın ucundaki çubuk çubuk anteni göstererek:

– Ne bu böyle, kedi bıyığı gibi?

XXII

– Değiştin mi? Denize geç kalıyoruz.

– Daha var.

– Çok mu?

– Öyle.

– Kaça kadar sayim?

– Yüze.

– Olmaz, ona kadar.

– Yetişemem.

– Merak etme, bekleye bekleye sayarım, - Bir... Birbuçuk... İkiye beş var... İki oluyor. İki... İkiyi bir geçiyor. İkiyi dört geçti.

XXIII

– Yağmur yağıyor.

– Yağmur yağınca sudaki balıklar ıslanmıyor mu?

XXIV

– Dedem yok benim. Nereye gitti?

– Öldü.

– Yani nereye gitti?

– Hiçbir yere gitmedi – öldü.

– Öyleyse nereye gitti?

– Bilmem. Öldü.

– Nasıl yani?

– Aramızda yok artık.

– Bir yere gitti öyleyse?

– Bilmem.

– Bilmiyorsun: nasıl hocasın sen öyle.

XXV

– Karşıki ev ne renk?

– Kımızı.

– Entarin?

– Yeşil.

– Gözlerin?

– Onu da sen söyle, ben gördüğümü bilirim.

XXVI

– N'apıyorsun böyle kukumav gibi?

– Akşamı seyrediyorum.

– Ne var ki akşamda?

– Susma var, susuyorum, bakıyorum, dinliyorum.

– Ne işitiyorsun? Ne görüyorsun?

– Akşamı.

XXVII

– Dün gece sokağın gürültüsünden uyuyamadım. Ya sen?

– Başımı yastığa kor koymaz dalmış gitmişim. Neden uyuyamıyorsunuz, biliyorum ben.

– Neden?

– Neden olacak – yatarken pencereyi açık bırakıyorsunuz, uyku kaçıp gidiyor.

XXVIII

– N'apıyorsun?

– Bulut tutuyorum.

– Bulut tutulur mu hiç?

– Yanlış söyledim. Sen sudaki balıkları tutuyorsun, ben havadakileri.

İlk Gençlik

– Babaanne, Tanrı mı ölse üzülürsün yoksa ben mi?

– O ne biçim söz öyle?

– Basbayağı söz.

– Günaha girersin.

– Girmem.

– Canımı sıkma. Olmaz öyle şey. Tanrı ölür mü hiç!

– Diyelim ki öldü...

– "Diyelim ki" diye konuşulmaz O'nun için.

– Diyelim ki öldü... Peki, sence ölmez ama biz gene de öldü *diyelim*. Kıtır atalım yani.

– Atılmaz!

– Diyelim ki...

– Dinlemiyorum seni.

– Diyelim ki ben öldüm.

– Tanrı göstermesin. Hepimiz öleceğiz ama Tanrı gecinden versin. Senin yerine ben öleyim.

– N'olursun dinle.

– Söyle, peki.

– Diyelim ki o öldü. Ben de öleceğim, sen dedin.

– Ben demedim. Dedim. Ama Tanrı öyle istiyor.
– İstemeseydi keşke!
– Tanrı'nın işine karışılmaz, sus!
– Susmuyorum işte.
– *Beni üzüyorsun* ama. *Bitir kahvaltını. Yetişemiyeceksin.* Kuzum, bunları mı okutuyorlar size, okulda? Başka işleri yok zaten... Ne o, darıldık mı? Söyle peki, ağzımı açmıyacağım.
– ....!
– İşitmedin mi? Dinliyorum.
– Okula geç kaldım. Gidiyorum.
– Gel seni öpeyim. Hadi çabuk ol. – Tanrı korusun!

Umursamazlık

– Nereye baksan kötülerle dolu. İyi dediğin binde bir, o da rastlarsan. Yanıltıya kapılmamalı: iyilik beklemek, gelmeyecek bir treni beklemek gibi birşey.
– Öyle değil gibi geliyor bana. İyilik ile kötülüğe öncelik tanımamalıyız. Aldırdığı yok insanların iyiliğe de kötülüğe de. Düpedüz yaşayıp gidiyor insan. Umurunda mı iyilikler, kötülükler. Tuhaf bir yapısı var insanın. Azıcık uykulu, azıcık sarhoş, yorgun, üşengeç. Zor sarılıyor iyiye, işkillendiği yok kötüden. Oluruna bırakmış herşeyi.
– Sarsmak gerek öyleyse. Aklını başına getirmeli.
– Çok da sarsmamalı. Şaşırır sonra. Yapılacak şu bence: İyi-kötü konusuna ilgi uyandırmalı onda. Önemini göstermeli bu konunun. Adam-sen-de diyerek yuvarlanıp gitmekten vazgeçirmeli insanları. Bu yönde içten bir eğilim, bir istek uyandırmalı. Duraksamalı birden alışkanlıkların kayganlığında. Hele bir iyiliği-kötülüğü ciddiye alsın, rasgele yaşayamaz artık.
– Buna bağlı herşey.
– Herşey değil; iyi'nin kötü'nün ne olduğuna bağlı herşey. Buna da herkes kendi karar verir – verirse, verebilirse. Yeter ki istesin, herşey değilse de, çok şey değişebilir o zaman.

İyice Düşünmemiz Gerek

– Düşünmek yanlışı önlemeye yeter mi?
– Yetmez.
– Düşünmemek daha iyi öyleyse.
– Değil!
– Ne yapacağız?
– Elden geldiğince düşüneceğiz. Düşünmeden yüz çeviremeyiz. Yanlışlara düşsek de düşüneceğiz. Kim ne derse desin, yanlışı en aza indirmenin yolu gene de düşünmektir.
– Her alanda mı?
– Pekçok alanda.
– Hepsinde değil öyleyse.
– Hepsinde değil demedim. Şu konuyu iyice düşünmemiz gerek.

Kötüye İyi

– Ben artık herşeyden elimi ayağını çektim: aldırdığım yok olup bitene. Ne ayırma, ne ayıklama, ne yargı, ne eylem. Doğruya doğru diyorum. İyiye iyi diyorum. Kötüye iyi diyorum. Güzele güzel diyorum. Çirkine güzel diyorum. Erdemiyle erdemli, erdemsize...
– Çoktan sustun bile.
– Sözümü kesme.
– Kesen ben değilim, – onlar, hep iyi, güzel dediklerin. Seni çoktan öbür dünyaya gönderdiler. Sana sıra gelmediyse, senin gibileri ses soluk çıkaramaz duruma sokmakla uğraşıyorlardır. Elleri çabuktur onların ; yakında sana da sıra gelir.

Yok Ama Var

– Ben bir dağım, der gibisin, – öyle mi bakalım?
– Diyelim ki bir dağsın. Tek dağ sen değilsin ama.
– Neyim öyleyse?

– Bir yapraksın sen. Dalını, öbür dalları yaprakları, ağacı, ormanı, ormanları düşün. Sonra da ormanların köksaldığı toprağı, ormanları orman kılan suyu, havayı, güneşi hesaba kat, – Söyle, şimdi, nesin sen?

– Ben mi? Bilmem. Belki de ben diye birşey yok. – Ama var...

Düşsel Bir Konuşmadan

– Sensiz n'aparım, Tanrım?
– Sensiz n'aparım, İnsan'ım?

· *Sevgi*

Sevgi konusuna dokunmayan yazarların düşüncelerine pek güvenim yok. "Bu konuda söyleyecek şey mi kaldı, bilineni mi yineliyeyim!" diye kendilerini savunanların bile doğru yolda olduğu kanısında değilim. Başka konularda yeni şeyler mi söylüyor hepsi sanki? Hem *"sevgi"*ye konulardan bir konu gözüyle bakılmaz ki. Birbakıma, "yaşamadan sevgiye zaman kalmıyor" diye bir çıkış deneyenler doğru yola epeyce yaklaşıyorlar gibime geliyor. Gene de giremiyorlar tam yola. Gerçekten sevgiyi yaşasaydılar hiçbirşey yazacak zamanları olmazdı, yazarlık isteği diye birşey duymamaları gerekirdi. Gerçek sevgi herşeyi kaplar çünkü. Gerçek sevginin olduğu yerde başka hiçbirşeye yer yoktur.

Gene de çelişmeden geçilmiyor insanda. Belki delice diye nitelenebilecek bir atılganlık, gene de sevgi'den sözetmekten alamıyor kendini insan.

Sevgi'den sözetmek sevmek gibi birşey. Nitekim çok kişi sevmekten çok, sözcüğün anlam kıvrımlarını seve okuya, "sevgi"nin sözünü ediyor.

Kendi gibi sözü tatlı "sevgi"!

Ana sevgisi, baba sevgisi, karı-koca sevgisi, teyze sevgisi, amca sevgisi, deniz sevgisi, bahçe sevgisi, sanat sevgisi, matematik sevgisi, makine sevgisi, insan sevgisi, Tanrı sevgisi – tükenesi şey mi sevgi? Böyle olduğu için de alabildiğince geniş, gevşek, belirsiz, açık bir kullanış alanı var "sevgi" sözcüğünün; en derin anlamlı kavramlarımızdan biri. Kişiye, çağa, koşula, çevreye, duygu ve düşünce koşullanmalarına göre tümen tü-

men tanımı var sevginin; kimsenin uzlaşmadığı tanımlar, kuşkusuz kimini bağlayan kimini tedirgin eden tanımlar bunların hepsi. Gene de "sevgi"siz edemeyiz. Sevmek, sevgiden sözetmek, sevgi üzerinde düşünmek, yaşamanın vazgeçilmez boyutu. Hem sonra önemli birşey mi herkesi bağlayan bir tanımın bulunması. Yok işte. "İnsan"ın kesin, değişmez bir tanımı var mı sanki? İnsan olmaktan çıkıyor muyuz bu yüzden? İyi ki de yok, – bir açıklık sağlıyor bu bize, yaşayıp yaratma, gelişip atılma açıklığı sağlıyor bize. Bırakın ki sevginin ne olduğunu, neyi nasıl severse sevsin, gerçekten seviyorsa, herkes sallantısız içten bilir, başkalarına sözcüklerle anlatmasa da.

Çeşit çeşit birleşme var ama birleştirmeyen, hiç olmazsa uzaktan birleştirmeye yönelmeyen sevgi yok.

Çeşit çeşit sevme var ama gene de kökü, kaynağı, amacı, ereği bir bütün sevgilerin.

Sevgi'yi, sevilenin ya da sevmenin kölesi olmaktır diye düşünenler, ya gerçekten sevmiyorlar ya da sevgiyi çarpık yorumluyorlar.

Sevgisiz insan: topraksız ağaç.

Sevmeyen yalnızdır.

Düzmece sevginin ergeç maskesi düşer.

Kişiler arası sevgi eleştirmeye engel değildir. Sevdiği için eleştiren, eleştirdikten sonra daha çok seven, gerçekten seviyor demektir.

Zaman zaman insanın içinde duyduğu boşluk, sevgisizlik çökkünlüğünden başka birşey olmasa gerek.

Sev-beni-seveyim-seni diye düşünen, sevgiye pazarlık karıştırmıştır.

Sevginin dirisi, ölmüşünü de diriltir.

Sevgi (tanım sevmeyenlerin kulağı çınlasın, – bir kulağım çınlıyor ki sormayın), sevgi: sevilenle yücelmektir; içten içe sevinmektir; özlem gidermektir; sevilende yokolmaktır.

Yaygın bir sanı uyarınca, sevenin sevdiğine yardım etmesi gerektiğine inanılır. Yanıltıcı bir sözcük "yardım" sözcüğü. As-

lında: sevene yardım eden, sevilendir. Öyle ya, sevgidir seveni vareden; sevgiyse sevgiliden ötürüdür. "Yardım" nerde, sevenin tüm varlığını bu varlığı kendisine armağan eden sevdiğine adaması nerde!

Ne mutlu sana, seni seviyorum.

Sen benim sevgimin uzandığı yersin yalnızca, – sen olmasan da ben ben'im; sen olmasan da seveceğim; senin yerine başkası da olsa sevecektim, kimse olmasa bile.

Önemli olan benim, bir de benim sevgim, ötesi rasgele bir ilinek...

Herşey açık, çok kez böyle düşünülür; başta, sevdiğini sananlar; sonra, sevginin ne olduğunu bildiğini sananlar. Başka türlü dendikte, nerdeyse herkes, çok şükür ki "nerdeyse" herkes. Oysa, nerdeyse herkes dışında kalanların bildiği gibi, şunlar gerçek sevgiye uygun düşen:

Ne denli sevinsem yeridir, çünkü seni seviyorum.

Tüm varlığım seni sevmekten türemekte – sen olmadan ben ben değilim, sen olmazsan hiçbirşey umurumda değil; dünya senden ötürü yaşanmaya değer biryer; herşey varlığını senden almakta.

Önemli olan sensin, hertürlü önemin ölçeği sensin, sen; sana yönelme'den başka neyim ki ben–ötesi boş laf.

İnsanın sevdiğiyle dalaşıp bozuşması; insanın sevdiğine kızıp öfkelenmesi; insanın sevdiğini kırıp üzmesi; insanın sevdiğini küçültüp aşağısaması – sosyoloji, psikoloji, fizyoloji, kalıtım, hekimlik yönünden belli bir oranda açıklanabilir bütün bunlar. Gene de, zaman zaman kendim de başvursam, aklım yatmıyor bu açıklamaların hiçbirine.

Seven aldatılabilir, *ama* seven aldatmaz.

Sevmeyen aldatabilir, *ama* sevmeyen aldanır.

İnsanları birarada en iyi ne tutabilir? Korku mu, – yorar, ikiyüzlülüğe sürükler, çok geçmeden birbirine düşürür insanları. Yumruk mu, – yumuşacık görünse, olanca sertliğiyle de ortaya çıksa, gücü heryere, herkese erişemez; diyelim ki erişti, yalnızlığa götürür, çok geçmeden korku kaplar ortalığı. Nerden

geldiğini, nasıl yerettiğini biryana bırakıp bir oldubitti diye varsayalım, alışkanlıklar mı, – sağı solu yok ama alışkanlığın, gevşer arada bir, yumruk kendini belli eder o zaman, çok geçmeden gene korku sarar heryanı.

İnsanları birarada en iyi sevgi tutabilir. Ürkütmeyen, zorlamayan, ayık sevgidir ancak insanları sarıp sarmalaya bilen.

Tektek insanlar için değil ülkeler için de durum aynı. Çıkar gözetmeyen dış yardımlar da, karşılıklı barış söylevleri de, yazılı anlaşmalar da boşuna sevgi olmadıkça.

Gerçekten sevmek, birbakıma, gerçekçilikten yüzçevirmektir. Olan ile olması gerekeni karıştırasıya özünü sevgiye bırakmadıkça sevgiyi sereserpe yaşayamazsın.

İnsan ancak sevmeden bağlanmak zorunda kalınca, tiksindiği için sırt çevirince köle durumuna düşer. Sevmek özgürlüktür. Seven, ıvır-zıvırın tutsağı olmaktan kurtulur.

Sevgili, her çeşit hesaptan uzak bir uzanışla aradığım varlıktır. Sevdiğim, özbenim değildir ama özbenimi ondan ayrı tasarlayamam.

Sevilmeden bile sevsen gene de çok kazanırsın.

Sevdiğini sereserpe sevmene gereksiz sınırlar koymayan toplum, toplumların en üstünüdür.

Sevgiye sığmayan hiçbirşey yoktur.

Kültür Taşrası

1

Dokun radyonun düğmesine – irili ufaklı devletlerin başkanları, gizli gizsiz toplantılar, önemli önemsiz olaylar, güldüren ağlatan girişimler dile gelsin! Atla uçağa – daha karnın acıkmadan Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Amerika'ya gitmişsin bile! Geç televizyonun karşısına – kalabalık alanları, sık ormanları, ünlü anıtları, karlı dağlarıyla tüm dünya odanda sergilensin! Uzak, öte, kıyıbucak– tarihe karıştı hepsi bunların. Kimse kimsenin yabancısı değil; herkesin herşeyden hemencecik haberi oluyor. Taşra yok artık. Eskidendi o. Durum bambaşka bugün. Milyarlarca kişiyi kapsayan evrensel bir kentte yaşıyoruz...

Deyim yerinde sanıyorum: sarhoşlukla söylenmiş sözler bunlar. Yüzyıllar boyu durgun süregelen yaşama-biçimlerini hızla kımıldatan bazı teknik başarılar yanında, yüzyıllar boyu içe itilmiş bazı öfkelerle eziklikler de dışlaşıyor bu sözlerde. Gerçi üretim gücü bakımından, tüketim genişliği bakımından, endüstrileşme dağılımı, yol örgütü, alım-satım oylumu, turizm yoğunluğu bakımından dalga dalga kabaran, heryana uzanan gelişmeler durmadan yoğurup yeniliyor dünyayı. Özellikle koruma hekimliğine, ilaç kimyası, ulaşım aracı, bildirişme kolaylığına, tarım düzenlemesine ilişkin atılımlardan ötürü iyiden iyiye değişen yaşama-tutumları, çok uzun bir geleneği olan taşrayı, insan coğrafyası, toplum yönetimiyle, eskisine benzemeyen bir yapı ve görünüme büründürüyor. Tektek ülkeler açısından, içine kapalı kırlar, kendi yağıyla kavrulan bölgeler, kentlere yabancı kasabalar şaşırtıcı bir hızla azalmada.

Öyle ama taşrasız bir dünyada yaşadığımızı söylemek yanlış gene de. "Taşrasız bir uygarlık bizimkisi! 'Taşra' kavramı tüm anlamını yitirdi! 'Taşra', artık gerçeklikte karşılığı olmayan boş bir sözcük!" diye düşünenler, açıktan açığa böyle düşünmeseler bile bu düşünce doğrultusunda davrananlar, nedeni ne olursa olsun, gerçekliği olduğu gibi izleyemiyorlar besbelli.

Tam tersine: taşraların sayısı arttı, birbakıma; taşralar yaygınlaştı, taşraların sınırı genişledi günümüzde. Toptancı gözlemcilerin, basmakalıp değerlendiricilerin gözünde kent ile taşra, büyük-kent ile küçük-taşra ayırımı ortadan kalkmış gibi bir izlenim uyansa da, artık kırlar, kasabalar, bölgeler değil, kurulu düzenle ilgi çeken nice ülkeler, birçok yönden oldukça gelişmiş toplumlar, bazan yüzmilyonlarca insanı örgütleyen devletler birer taşra durumunda bugün. Avrupa'nın büyücek bir bölümü, Asya'nın bir kısmı, Amerika'nın yarısı biryana, koskoca bir kültür taşrası yeryüzü. Gerçekten devrimsel bir anlam değişikliğine uğradı "taşra" deyimi. Kavrayışın altını üstüne getiren bir patlama oldu "taşra"da. Kültürce evrensel boyutlu bir taşra kuşatıyor yeryüzünü. Eskiden taşra adı verilmeyen büyük kentler bile bu evrensel kültür-taşrasının kasabası bugün.

Nedir kültür-taşrası? Genellikle nedir'li sorular gibi tek birşeyi sormuyor bu soru. Bir tanımla, kısacık bir karşılıkla sonuçlandırılması beklenemez. "Kültür taşrası nedir?" sorusu, aslında birçok soruyu özetliyor: Kültür-taşrasını vareden bellibaşlı nitelikler neler? Her kültür-taşrası kültürce aynı düzeyde mi? Kültür deyince ne anlaşılması gerekir? Kültür-taşrasını oluşturan ekonomik, politik, tarihsel etmenler nelerdir? Kültür yönünden taşra ile taşra-olmayan yerler arasındaki karmaşık ilişkiler nasıl açıklanabilir? Kültür-taşrası gözüyle bakılan bir yerin tam betimlemesi yapılabilir mi? – Bütün bunlar kültür-taşrası sözcüğünün birlikte getirdiği birçok sorudan birkaçı. Gene de bu soruları şöyle bir anmak bile, kültür-taşrası dediğimiz şeyin, kat kat anlamları olan düğüm düğüm bir olaylar bağlamı ortaya koyduğunu belgelemekte. Çok boyutlu bir kavram kültür-taşrası: çeşit çeşit geçekliklerin tarihsel dayanaklarını deşmeden, değişik birtakım kurucu ögeleri birbiriyle karşılaştırmadan, anlamca kolay kolay belli bir aydınlığa kavuşturulmaz.

Hem genişliğine hem derinliğine birtakım araştırmalara girişmek zoru var.

Gel gör ki zora çattık diye işleri oluruna bırakamayız herzaman. Kültür-taşrası konusu (pekçok kimsenin bu tür taşradan ilk kez burda haberi olsa bile) "hele-dur" deyip erteleyebileceğimiz, "bana-ne" deyip biryana atabileceğimiz konulardan değil. Öyle bir konu ki, bu konudan vazgeçmek, kendimizi unutmamız demek birbakıma. Bu konuyu savsaklamak, yaşamayı savsaklamak gibi birşey. Bu konuyu nedense ortada görünmeyen uzmanlardan öğrenmeye kalkışmak, hiç öğrenmemeye boyuneğmek demek. Kültür bakımından ister taşralı olalım ister olmayalım, kültür-taşrası üzerinde elden geldiğince bulanıklıklardan arınmış bir bilince varmayı amaçlamalıyız hepimiz. Tektek özyaşamamız, birlikte yaşamamız gereği bu böyle. Kendimizi duymamız, tanımamız, bilmemiz bakımından yapıp ettiklerimizi erekler ile araçlarla dengelememiz bakımından kaçınılmaz bir ödev bu. Gerçekten de insan yaşamasının anlamı, değer ve önemi, insanın dönüp dolaşıp bir kültür-taşralısı olup olmamasına dayanıyor çok kez. Çokyanlı bir deyimle, özel mutluluğumuz da, biryerde, buraya dayanıyor. Diyelim ki, eskiden beri kültür-başkentinde yaşadığını sanan biri, günün birinde, kültürce bir taşralıdan başka birşey olmadığını öğreniyor – ne korkunç bunalım bu. Diyelim ki, bir insana "kültür yönünden taşralısın sen, hep böyle kalacaksın" deniyor, – ne iç burucu bir eziklik böyle bir insanın ezikliği. Diyelim ki, kültürce gerçekten de taşra olmayan bir ülke, bu durumu tam da doğal diye benimsediği bir gün, bir de bakıyor ki kentler boyu bir kültürköyü oluvermiş – ne büyük sarsıntılı bir özgüven düşüşü bu. Diyelim ki, gerçekten bir kültür-taşrası olarak yuvarlanıp giden bir ülke, bazı çabalar sonunda, kültürce taşralıktan sıyrılıyor – ne eşsiz bir yaşama sevinci bu.

2

Şimdi burda, kısa bir süre için de olsa, kültür-taşrası kavramının oylumuna çevirelim dikkatimizi.

Kültür açısından bakınca: bir orman kasabasının uygarlık durumunu belirtmek için de kullanılsa, çok sevilen bir turizm bölgesine de yakıştırılsa, büyücek bir devletin eski tarihi olan toplumunu göstermek için de başvurulsa, "taşra" nitelemesi olumsuz bir niteleme olarak ortaya çıkmakta. Çok kimse, haklı bir yaklaşımla, eksik bir yön, aksayan bir görünüm, düzgün olmayan bir yapı bulmakta bu sözcükte. Kültür-taşrası deyince kültür yokluğunu bile anlayanlar var. Doğru bir yorum olduğu söylenemez ama bunun. Kültürden yoksun bir insan yaşayışı tasarlamak saçmadır da ondan. İlkel damgası da yapıştırılsa, alışılagelen mantığa aykırı ögeler, ilişkiler, kuruluşlar da kapsasa, belirli bir kültür düzeyindedir insana özgü yaşama alanı. Nitekim yoğun bir kültür etkenliğine sahne olur bazı kültür taşraları. Birçok kültür-taşrasının cansız, durgun bir havaya bürünmüş olmasına karşılık, birçok kültür-taşrasının canlı, kımıltılı bir kültür yöresi olduğu unutulmamalıdır. Gene de kabataslak bıraktığı izlenim ne olursa olsun, bütün kültür-taşralarının ortaklaşa paylaştığı bir anaözellik var: kültür yönünden tüketici durumundadır her kültür-taşrası. Taşrada en ağır basan özelliktir kültür tüketiciliği.

Taşra, kültürü kullanır, yaratmaz. Kültür harcayıcısıdır taşra, yapımcısı değil. Kültür gereksemesini başka yerlerden getirttiği değerlerle sağlayan dünya kesimleridir kültür-taşraları. Hepsi de dışardan aldıklarıyla kültür geçimini sağlar. Hiç bilim olmaz mı kültür-taşrasında, olmasına olur ama kültür başkentlerinden, kültür ülkelerinden, gelişmiş kültür toplumlarından devşirilmiş bilimdir bu. Hangisi olursa olsun özellikle araştırmalar, deneyler, kuramlar buralarda gerçekleştirilir genellikle, ya da buralardaki ilgililere sunulur, buralarda onaylanır. Taşradaki bilim, birbakıma buralardan yansıyan, buralardan yayılan bilimdir. Yazarları, yayıncıları, eleştiricileriyle bilimsel dergiler, kitaplar ilkin buralarda görünür, buralarda görünmedikçe pek ortaya çıkmış sayılmaz. Çeşitli mühendisliklerin, sözgelimi, ev, yol, taşıt, ilaç yapımı türünden ustalıkların taşrada bulunmadığını söylemek, sağduyuyu elden bırakmadıkça, kimsenin öne sürebileceği bir sav değildir. Uçaklar inip kalkar pekçok kültür-taşrasında, birbirinden alımlı otomobiller gidip gelir dağda

ovada; gemiler demir atar taşra limanlarına, gemiler demir alır. Gel gör ki, tektük taşrada da rastlanan bazı fabrikalarla işyerlerinde yapılmış olsalar bile, bilimsel-düşünsel arkaplanlarıyla çoğun taşradan başka yerlerde kotarılmış başarılar gözüyle bakılabilir bunlara. Taşra, teknik ürünleri çok kez hazır satın alır; bazılarını kendi yapsa bile, böyle bir yapımı olanaklı kılan tasarı, plan ve süreçleri başka yerlerden aktarır. Taşradaki teknolojiyi ayakta tutan bilimsel temeller, bu arada matematiğe, fiziğe ilişkin vargılar, çoğun taşranın kendi ürünü değildir. – Hiçkimse "taşrada tiyatro yok!" diyemez. Tiyatro yönünden pekçok taşra sönük durumdaysa da, taşra tiyatroları büyük kent tiyatrolarından, ilk bakışta, daha az görkemli sayılmaz. Yapıysa yapı, oyuncuysa oyuncu, seyirciyse seyirci, paraysa para, oyunsa oyun, herşey tamam. Ancak yapıtların seçilmesinden sahneye konmasına dek, yorumlanmasından tutulmasına dek pekçok şey büyük kültür ortamlarının gidişine göre ayarlar kendini. – Edebiyat bakımından da ilginçtir taşranın durumu. Kimi az kimi çok roman okunur taşrada. Genellikle, çeviri romanlar, öyküler, anlatılar kaplar ortalığı. Varsa kitapçı camekânlarında, alışılagelen şiir kitapları yanında son şiir başarılarına da rastlandığı olur. Yazarlara bazan, özellikle büyük kentlerde üne erişmişse, şaşılacak bir saygı duyar taşra. Gerçekten övünür kendi yöresinden çıkmış yazarlarla. Gene de edebiyat dünyasındaki gelenekler, yenilikler, yönler, tartışmalar, hevesler, bıkkınlıklar, oyalanımlar, atılımlar hep kültür-taşrasının ötesinde kotarılır. Bunlara oranla taşra, bir ektir, bir uzantıdır olsa olsa. – Bazı taşralarda zaman zaman resim sergileri açılır. Devletin kollayıp koruduğu ya da özel girişimin önayak olduğu sürekli sergi evlerine de rastlanabilir taşrada. Ne var ki bezi bezeyen, tahtayı kazıyan, bakırı oyan, çamuru biçimleyen o güdücü sanat becerisi taşraya göre değil büyük kültür merkezlerine göre çekidüzen verir kendine. Bazı taşralarda da görünmekte gecikmeyen resim akımlarının kaynağı taşradan fışkırmaz çok kez. – Aynı şey kültürün değişik etkinlikteki öbür kesimleri için de geçerlidir. Bilgiden ahlaka, bilgelikten öte-dünyaya ilişkin nelerin düşünüldüğünü öğrenmek için dikkatini kültür ortamlarına, büyük kentlere çevirmiştir taşra. İnsan-toplum-dünya bağ-

larını hangi ideolojilerin düzenlediğini, bu ideolojiler arasında ne tür bir yarışmanın sürüp gittiğini öğrenmek için kendi dışına yönelmiştir taşra. Öğrencilerin nerelerde, neden, nasıl yürüdüğünü; işçilerin neler istediğini; kadınların, memurların, sanatçıların hangi hakları elde etmeye çalıştığını öğrenmek için, taşra-olmayan kentleri, kültür ülkelerini izler taşra. Çocuk yetiştirmek, çocuk donatmak, üniversite açmak türünden çeşitli eğitim işlerine elatarken kültürce-gelişmiş diye bellediği yönetimlerin yolundan yürür taşra. Turizm, ticaret, dostluk, düşmanlık, sertleşme, yumuşama, spor gibi değişik davranışlarda da önde giden merkezlere ayak uydurmakgereğini duyar taşra. Gündüz gece, evde sokakta, törende gezide, kırda kıyıda nasıl giyinip soyunmanın uygun düştüğünü, uzaklarda görüp öğrenerek benimser taşra. Kısaca, taşra, yaşamayı oluşturan başlıca gerçeklikleri: felsefe çığırlarını, toplumsal olayları, eğitim biçemlerini, din eğilimlerini, ekonomi dalgalanmalarını, politika görüşlerini, giyim-kuşam modalarını büyük kültür merkezlerinden devşirir.

Pekçok şeyi görme olanağı sağlayan belli bir aydınlıkla ortada: değişik düzeylerde de olsa, genellikle taşra, kültür taşıyıcısı durumunda. Büyük kültür merkezlerinin ürettiğini tüketir taşra. Bu merkezlerde yaratılıp ortaya konan kültürü alır, yineler, özümser. İlk kez başka yerlerde sunulanları, düşünme ve eyleme bakımından ilk kez başka yerlerde oluşturulanları sonradan gücü yettiğince benimseyip korumaktır kültür-taşralarının başarısı. Böylece taşranın kültür işlerinde saygıdeğer bazı roller oynamadığı söylenemez ama, taşranın kültür işlerinde yaratıcı, özgün, önde gelen bir rol oynadığı da söylenemez. Kültüre yön veren, yörünge kazandıran kaynakların dışında kalır taşra. Kültürü kültür kılan çeşitli düzeydeki ögeler, bu arada başlıca yapıtlar, etkenlikler, işlemler, yönelimler, özlemler, yaklaşımlar, gerçekleştirmeler, gelişimler, kuruluşlar, ilişkiler – taşraya hep ötelerden gelmiş olan şeylerdir. Kültürü oluşturan kararlar, yorumlar, yargılar, yöntemler, eleştiriler, beğeniler – taşranın hep başka yerlerden edindiği şeylerdir. Kültürce neyin önemli, neyin önemsiz olduğu; neyin iyi, neyin kötü olduğu; neyin gerekli, neyin gereksiz olduğu taşranın kendi başına sap-

tayıp buyurabileceği şeyler değildir. Kültürce ataklığa pek yeltenmez taşra; kültür işlerinde arttan gelmesi gerektiğine içten içe inanır; çekingen ve ürkektir. Kültür yönünden şöyle salına salına yapıcı yaratıcı olmaya kalkışır gibi olduğu zamanlarda bile nedense koşulları yetersiz, ortamı güdük, çevreyi elverişsiz bulur. Apaçık dile getirmese de, gülünç olmaktan korkar çok kez. Kültür işlerinde gerilerden öne doğru kendine bir yol açmaya girişebileceği dönemlerdeyse, sayımakla bitiremediği, birtakım eksiklerle karşı karşıya olduğu kanısındadır: yazar varsa okuyucu yok, okuyucu varsa yazar yoktur; yeti varsa olanak yok, olanak varsa yeti yoktur...

Taşra, kültürce gerginliklerle, bunalımlarla uğraşacak biçimde donatılmış değildir genellikle. Belirli bir kültür çerçevesi içinde kımıldanmaktan hoşlanır. Bu çerçevenin dışı, sağduyu sınırlarının ötesidir onun gözünde. Kültür "rezaletlerinden" sakınan, "ılımlılığı" aşan kültür çatışmalarını sevmeyen, kültürde gürültü patırtıdan tiksinen bir davranışı sürekli bir alışkanlığa dönüştürür çok kez. Kültür diye kendisine dek ulaşanla güven bulan, elindekiyle yetinen bir yapısı vardır. Böylece, taşra açısından kültür: insanı toplumu dinlendirip oyalayan, dinç tutup eğlendiren; gönlü, kafayı, bedeni rahat ettiren bir yaşama ögesidir.

3

Taşrada soluk alıp vermekten hiç de yüksünmez çok kişi. Yeri yurdu, yaşı uğraşı ne olursa olsun, yaşama işinde kültüre de belli bir pay tanıyan pekçok insan için bu böyledir. Taşranın birbakıma o rahat kültür döşeği, yaratıcı kültür ortamlarına özgü bazı abuksubukluklardan, sürçmelerden, tehlikelerden uzakta olduğu için, taşralıların gözünde, aranıp korunmaya, pekiştirilip sürdürülmeye değen gel-keyfim-gel bir çekiciliğe bürünmüştür. Bu arada, milyonlar, yeryüzünün tümü sözkonusu oldukta, nice yüzmilyonlar, taşra kültürünün insan için nerdeyse kaçınılmaz bir yazgı olduğuna inanıp dörtelle bağlanmıştır bu yazgıya.

Oysa insana özgü yaşamanın birçok kesimi için geçerli olan şey, kültür kesimi için de geçerlidir: Yaşama kesimine ilişkin ögeleri iyi-kötü diye saptamak, dallıbudaklı yaşama gerçekliğini oldukça belirgin birtakım kıvrımlarla betimsel bir aydınlığa kavuşturmak, düşünce ve özbilinç yönünden ne denli yararlar sağlarsa sağlasın, gene de biryerden sonra yeterli sayılmaz. Betimsel açının ötesine geçmeyi zorlayan; evreni girişim ve eylemle değiştirmeye iteleyen değersel bir davranıştır biryerden sonra kaçınılmaz olan. Tıpkı bir bölgeyi kasıp kavuran sıtmanın, herkesin güzel diye sevdiği bir bataklık yüzünden çıktığını saptayan bazı hekimlerin, toplumbilimcilerin, bir yerden sonra, bataklık kurutmaya yönelik bir tarımcıya, politikacıya dönüşmesi gibi. Nitekim biryerden sonra: 'kültür-taşrasında yaşamak milyonlarca insan için gerçekten değişmez bir alınyazısı mıdır? İnsana asıl yaraşan taşrayı kültürce yapıcı yaratıcı, kültürce üretici bir duruma getirmek değil midir?' çeşidinden sorular sormadan, bu soruları da olumlu bir biçimde karşılamayı denemeden edemiyor insan. Gerçi "bunu isteyeceksin!", "şunu seveceksin!" türünden buyruklar gülünç düşürür çok kez. Ancak serinkanlılıkla düşünüp taşındıktan, yantutmayan bir yaklaşımla gerçekliği arayıp inceledikten sonra; insana neyin yaraşıp neyin yaraşmadığı üzerinde belli bir düzeye ulaştıktan sonra; insan için neyin seçilmeye değer, neyin seçilmeye değmez olduğu üzerinde bazı sonuçlara vardıktan sonra bunları türdeşlerin yararına sunmak, tüm insanların yararı için verimlenmelerini (sezdirip sevdirme, duygulandırıp tartışma yoluyla) gerçek kılmak bir ödev doğrusu. Böyle bir ödevi sunmak, (ne gönül diler, ne de gerekli ama) yanlış anlaşılıp kötülenmeyi, aşağısanıp itilip kakılmayı bile birlikte getirse, tatlı ve yüceltici bir ödev gene de.

4

Önce: değersel açıdan, kültür-taşrasına rahat döşek gözüyle bakmanın hiç de yerinde bir davranış olmadığını söylemek gerekir. Nitekim sayıları az da olsa uyanmış taşralılar, kolay ko-

lay anlatılamayacak bir tedirginlik içindedirler. Özellikle bazı taşra ülkelerinin bir bölüm aydınları, yeryüzü kültürünü oluşturup yoğuran, güdüp yönelten kişisel-toplumsal-tarihsel etmenler ile psikolojik-ekonomik-politik arkaplanların bilincine eriştikçe kültürde taşralı olmanın insanı mutsuz ettiği kanısına varırlar. Bir diken gibi batar o sözümona taşra rahatı. Kültür işlerinde düpedüz bir tüketici olmak, güdümlü bir pazar olmak ağırına gider bazı taşralıların. Yaratıcılıktan, yaratma özgürlüğünden yoksun bir kültür; uygulama ve yineleme sınırları içinde dönenip kalan bir kültür, giderek yavan, anlamsız, yabancı düşer bazı bilinçli taşralılara.

Ayrıca: kültür taşrasının, insanlar, ülkeler, bölgeler için kaçınılmaz bir yazgı olduğuna inanmak yanlış bir tutum, değer açısından. Eninde sonunda göreli bir kavram taşra. Bugün taşra olan toplum, dün taşra değildi; bugünün bazı taşraları yarının büyük kültür ortamları olma yolunda. Taşrayı doğal bir nitelik diye yorumlamak yanlış. Değişen, değiştirilebilen bir durum taşralılık.

Önemli bir değersel yön de şu: Yaşamaya ilişkin pekçok kesimde olduğu gibi kültür kesiminde de, yalnızca varolanla yetinmek yakışmaz insana. Taşralı doğmak, taşralı ölmek için haklı bir gerekçe değildir. Böylesi bir gerekçeye haklı diye sığınmaya kalkışmak, en azından, tembel bir mantığın kurbanı olmaktır. İçinde yaşadığı kültür-taşrasının sürüp gitmesini isteyen: kendi yaratıcılığı, kendi girişkenliği, kendi özlemleri doğrultusunda yaşamaktan vazgeçmiş demektir. Böyle bir tutumu umursamayan insansa, insan-olma olanaklarının büyük bir bölümüne sırt çevirmiştir. Oysa hiçkimse, insan olarak insanın böyle birşeye hakkı olduğunu tutarlılıkla savunamaz.

5

Toplumsal-ekonomik-tarihsel olayların etkisiyle, tektek kişilerde ya da küçük çevrelerde, ülkeler çağlar boyunca çok az da ortaya çıksa, kültür-taşrasının aşılmasına ilişkin değersel bir bilinç belirir bazı yerlerde. Duygu ve düşünce basınçlayan böy-

le bir bilincin belirmesiyle de, yapılması gereken pekçok şeyin bulunduğu kuşku götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkar. Bir çırpıda sayılıp dökülemeyecek kadar çok etkinin kimi gerektiren kimi engelleyen gücü, insan-tarih-toplum-kültür dokusuna giren pekçok neden ve aracın birlikte çerçevelediği olanakları da hesaba kattığımızda: seçmeni, vatandaşı, dernek kurucusunu, sendika başkanını, kamu yöneticisini, tüccarı, yazarı, eğitimciyi değişik zamanlarda değişik görev ve seçeneklerle karşı karşıya bırakır. Şimdi burda bu seçeneklerden önemli birkaç tanesine dokunmanın, kültür-taşrasının aşılmasını kandırmasız yapmacıksız isteyen herkesin gerçekten işine yarayacağı, hiç çekinmeden söylenebilir.

Boyutu, türü, özelliği ne olursa olsun, bir kültür-taşrasından kurtulmak için yapılması gereken şey, ne taşrada oturup büyük kültür ortamlarından devşirilenle yaşamanın yollarını aramak, ne de taşrayı bırakıp bu ortamlara göçmektir. Gerçekten de, taşrada taşra-ötesi bir kültür-yaşayışı tutturmak, kolay kolay üstesinden gelinen bir başarı değil. Buna kalkışan her taşralının kişilikli bir büyük-kent yaşantısıyla donanmış olması gerekir. Böyle bir yaşantıyla taşraya döneninse, büyük-kente özgü kültür biçemini çabucak yitirmemek için, güçlü bir kültür istemiyle, engel tanımayan bir kültür coşkusuyla yoğrulmuş olması zorunludur. Herkese vergi yetiler değil ama bunlar. Taşrada kalıp taşrayı aşmak isteyense, giderek, hem büyük kültür ortamlarına hem taşra çevresine yabancılaşabilir. Bu gibi kimselere kültürce kırık, acı, öfkeli bir yolda yorgun argın yürümekten başka yapacak birşey kalmaz. Taşrayı bırakıp büyük kentlere göçmekse, taşrayı kurtarmaz, taşralıyı kurtarır olsa olsa. "Olsa olsa", – çünkü kültür mayası taşralılıkla oluşmuş olan bir insanın, yaşama çerçevesi değişir değişmez kültürce taşradan sıyrılıvereceğini sanmak aşırı iyimserlik doğrusu.

Taşrada taşrayı aşmak için yürünebilecek belki de en heyecan verici yol, taşrada kalıp kültürce taşralılığın ötesine geçmeyi amaçlayan yoldur. Yerel öznel süredurumlara karşı bıkmadan direne direne, irili ufaklı engelleri ürkmeden yene yene, görünür görünmez tuzaklardan atlaya sıçraya yürümeyi denemek gerekir bu yolda. Hiç kuşku yok ki, bir günde, iki günde yürü-

necek yollardan değil bu. Mutlu doğumlu ya da şaşırtan beceri-li bir insanın, sözgelimi büyük bir devletadamının, büyük bir yazarın, eşsiz bir kültür dehasının kısa sürede tüm toplumu aşı-rabileceği bir yol değil bu – ne büyülü değnek, ne reçete, ne dev adım. Pekçok şeye bağlı bu yolu en iyi biçimde yürüme süresi. Bu arada yaşama-durumlarının ince kalın dokusu, amaçların uzak yakın oluşu, araçlara kolay erişilip erişilememesi, her çeşit yardımcı ögenin gerektiği gibi kullanılıp kullanılamaması ger-çekten de büyük bir rol oynar.

Taşrayla *birlikte* kültürce taşranın ötesine geçmek için, taş-rada taşranın "dışına" çıkmak, taşralarda "dış" diye adlandırı-lan "ötelerle", "uzakla", "yabancı-olanla" ilişki kurmak gerekir. Tüm evreni kuşatan sorular ve sorunlarla kendini içten bağlı duymayan, böyle bir bağı olağan saymayan, taşralılıktan kurtu-lamaz hiçbirzaman. Dünyaya gerçekten açılan bir taşranınsa, bunu *yapıcı yaratıcı* bir tutumla, yani "dış"a ilişkin yorumlama-lar, eleştirmeler ve değerlendirmelerle kotarması kaçınılmaz bir etkenliktir.

Gelgelelim dışa açılan kültür-taşralarının: "tarihimizi unut-tuk!", "biz biz olmaktan çıktık!", "kişilik elden gitti!" türünden basınçların ortasında yanılgılara düşmemesi gerekir. Bu basınç-lardan hangilerine aldırışsız kalmanın yanlış olacağı, hangileri-ni aşıp geçmenin doğru olacağı, zaman zaman, zor birtakım de-ğerlemelere iter insanı. Ne var ki tümüyle zor mu zor bir işi da-ha baştan gözealan, sık sık zor aşamaların içinden geçmeyi do-ğal birşey diye karşılamalıdır. Duygusal duraklatmalarla kur-nazca engellemeleri, iyi isteklerle güzel özlemlere yeterince akıl, mantık, bilgi, beceri ve çalışkanlık da katarak, ne yapıp edip aşmak gerekir. Yoksa dar bir açıdan güdülen tarihsel-göre-neksel, bölgesel-ülkesel kaygıların, yasaklamaların dar-yavan etkileyişlerine kapılmak, kültür-taşrasını büyük bir kültür orta-mına dönüştürmek için girişilen pekçok emeği boşa çıkarabilir. Tam tersine, tarihsel, geleneksel, ülküsel kültür değerlerinin zengin, canlı ve verimli bir biçimde gelişmesini sağlamak için, bu değerleri dış'la, taşra-ötesiyle *sürekli olarak alış-veriş* içinde tutmak gerekir. Ancak böyle bir kültür açıklığının yapıcı esinler, yaratıcı katkılar getirebileceği unutulmamalıdır. Durmadan uf-

kunu genişleten taşralar taşra olmaktan kurtulabilir.

Öyleyse kendini aşmaya atılan taşralarda, kültürü sarabilecek hızlı gelişmelerden, bunlara, "kültür bunalımları" yaftasını takarak korkup ürkmek yersiz. Bu dönemler gelip çattığında, ortada düşüklüklerden, gerilemelerden başka birşey yokmuş gibi "sonumuz geldi!" çığlıklarıyla o güne ağıt, "eskiden ne güzeldi!" çığlıklarıyla daha önceki güne kaside okumaya kalkışmak da yersiz. Kültürce darlığı genişletmeye yönelen, yeniyi arayan, yaratıcı olmak isteyen, evrensel değerlere katkılı olmak amacını güden taşraların birtakım sarsıntılar geçireceğini, bununsa yazında konuşmada, düşünüp eylemede, basında yargılamada, evde gönülde, sokakta okulda, türlü türlü tedirginliklere götüreceği apaçık ortada. Ne var ki bunun böyle olduğunu görmek de, bunu böyle görmeyene ya da göremeyene göstermek de sanıldığı kadar kolay değil.

Durum epeyce belirginleşti: Yaşadığı kültür ortamıyla birlikte kendini *gerçekten* yenilemek isteyen her taşralının, kendisine düşeni başkasından beklemiyorsa, çokboyutlu bir zorluğu sözümona kısadan giderek kestirip atmak istemiyorsa, yapıcı yıkıcı, güzel ağır, sorumlu tehlikeli, çabalı esintili, tam da insana yaraşır pekçok işi var.

Bisiklet

1. § Eşsiz Yaratı:

İnsanın aklıyla eli mutlu bir anda düşgücüyle birleşti mi bisiklet çıkar ortaya. Ateşin bulunması gibi tarihin gidişini değiştiren köklü bir devrim değildir, ama bol sonuçları yetesiye değerlendirildiğinde, Yakınçağın hayranlık uyandıran bir başarısıdır. Ayrıntılar biryana: önü sonu birkaç demirçubukla birbirine tutturulmuş tek dirsek aralıklı *iki-tekercik.* Orası öyle ama o iki-tekerleğin herbirine bir güneş gözüyle baksak yeridir.

Kuşkusuz, bisikletin yaratılışıyla işlevlerine ilişkin önemli bazı açıklamalar için Jung'ların, Eliade'ların, Levy-Strauss'ların izinden yürüyüp bilinçaltını oluşturan yaratıcı derinliklerle evrenin yapısındaki uzaysal biçimleri yetesiye deşmek gerekir. Türklerde, Hititlerde, Hint'te, Çin'de, Tibet'te, Japonya'da, Eski Yunanlılarda bisikleti bisiklet kılan tekerleğin öncüsü durumundaki çarkların ne denli çokyönlü bir kültür ögesi olduğu unutulmamalıdır. Dante'nin dediği gibi, tekerleğin daire özündeki geometride Tanrıca birşey vardır, tüm zamanlar toplaşır: "il punto, o cui tutti li tempi son presenti". "İlkel" denen Afrika boylarının bisikleti büyük bir kolaylıkla benimsemesinin anlam-kökeni belki de budur. Gene de din-toplum-tarih-mitoloji alanlarında bilimsel özenli incelemelere girişmek yerine, bisikletin günlük yaşayıştaki varlığına somut bir yaklaşım denemek bile insanı ilginç vargılara götürmeye yeter.

Bir atladın mı bisiklete heryer aydınlanır güneşle, – heryerdesin. Avrupa ovalarından Asya bozkırlarına, Güney Amerika

yaylalarından Avustralya çöllerine dek nereye gidersen git, bisikletin oraya yeni bir yaşama-biçemi götürdüğü yadsınmaz bir gerçek. Dünyaya bakış, dünyayı duyuş, insanlararası ilişkileri düzenleyiş bakımından apaçık katkıları sayımakla bitmeyen bir uygarlık boyutudur bisiklet.

Duvara dayalıyken, bir deyime, gülünç, anlamsız kımıltısız birşey. Gel gör ki sen binerbinmez, elinin eli, ayağının ayağı, canının canı oluverir. Bedeninle yüreğinle ayrılmaz bir bütünsün artık onunla. Kırkyıldanberi bisikletmişsin gibi gelir sana.

Bin git!

2 § *At, Otomobil ve Bisiklet:*

Bir deyime, bisiklet atgillerle akrabadır. Gerçi ne dağda bayırda yüküyle köylüyü, ne de yolsuz yerlerde ordunun topunu tüfeğini taşır. Öyle ama atın yaptığı herşeyi yapar gene de: Çarşıya tarlaya, kıra ormana, göl kıyısına gidip gelirken, yol iyi de kötü de olsa, arkadaşlık eder insana. İstediğin isteğidir: at gibi gölgeden ürkmez alacakaranlıkta; huyuna alışmana, üşütmesiyle uğraşmana gerek göstermez. Atı uzunca bir süre aramazsan özlemden çöker. Bisikletin yıllarca semtine uğramasan bile, pompa, bez uzak değilse eskisi gibi dostsunuz gene kaşla göz arasında. Zaman zaman şöyle bir elden geçir; aradabir lastiklerine dirlik kazandıran bir dıkım havayı esirgeme, yeter de artar; kırkyıldabir patlayacağı tutsa bile beş dakikada çözümlenir sorun.

Öteyandan, bisikleti "motorsuz taşıt aracı" diye tanımlayıp otomobille akraba olduğunu söylemek yanlış değildir ama otomobilde olmayan bazı erdemlerle bezenmiştir o. Sürekli bakım ister otomobil; sürekli yakıt ister; bir ölçüde motordan da anlaman gerek. Çeşit çeşit uzmanlıkların yardımı olmadan ayakta tutamazsın; paran olacak bunun için de, zamanın olacak; bırakın ki, uzmanla uygun parçayı bulamadın mı kaldın yol ortasında. Bisiklet değil ki yedeğine alasın, ya da sırtlayıp götüresin. Sonra, otomobil belirli bir yol düzeni ister. Gel gör ki en iyi yolda bile tehlike üstüne tehlike bekler seni: hız düşkünü deli-

lerden acemilere dek herkesle başın belada, – birinden kurtulsan öbürüne çatarsın. En küçük yanlışı eksiği hoşgörmez otomobil. Öyle mi ya bisiklet – kendin gibi güvenebilirsin ona. Bisikletinle çabucak kurduğun o güzel uyumla herzaman heryanda bağımsızsın artık.

Bin git!

3. § *Yararlı Nesne:*

Kabaca baktıkta, bisikleti "yararlı bir nesne" diye niteleyip sözümona daha yaraşır konulara geçmek eğilimindedir insan. Yararlı olmasına yararlıdır, – ona ne kuşku. Yalnızca at-oto açısından değil, toplum-sanayi yönünden de sayısız roller oynar. Örneğin, yüzü aşkın parçalarıyla, belli bir yapım alım ve ticaret odağıdır bisiklet. Boyayıp onarmadan tutun da türlü türlü yarışlar düzenlemeye varan küçümsenmeyecek bir iş alanıdır toplumda. Ayrıca: günlük yaşamada çokyönlü yararlar sağlar bisiklet. Sütçü, limoncu, muslukçu, postacı, bakkal tepe tepe kullanır. Gerekince, bir tekerlek kattın mı, elden koldan düşmüşlerin vazgeçemediği bir araçtır.

Bin git!

4. § *Bisiklet Nasıl Olmalı:*

Katmalı, eklentili bisiklet işe yaramasına yarar ama iş bitti mi unutulur gider. Görev gördüğü sürece bile varlıktan yoksundur sanki; öyle ya, bir terslik çıkmadıkça dikkat, bisiklete değil bisikletle yapılan işe yönelmiştir; pekçok yerde olduğu gibi amaç burda da aracı yok eder. *Oysa* düpedüz bisiklet için durum bambaşkadır. İş için biryere götürse de seni, önemli olan ne gittiğin yer, ne gördüğün iş, – bisikletin *kendisi*, yani sen kendin, başka bir deyişle: *bisiklette geçen zaman.* Böyle bir yaşama açısından: bisiklet insanın öbür ben'idir, insan bisiklettir birbakıma.

Bu anlamda bisikletin, tıpkı en güzel çağındaki insan için olduğu gibi, kendine tam yakışan bir yapısı, görünümü vardır.

Bisiklet dediğin: sağlıklı kişi isteyince zıplayabildiğine göre, dilediğince tek elle, nerdeyse tek parmakla havaya kaldırılabilecek bir varlık olmalı. Kuş gibi hafif olmalı. Ağırlıktan, hele süs diye takılan ağırlıklardan kaçınmak gerek bisiklette. Nedir o öyle cicibici aynalar, teller, hızlandırıcılar, kalın kalın bilezik dizileri: hantallıktan başka birşeye yaramaz hiçbiri. Bir de şu var: Dolma lastik uymaz bisiklete, kömürcü katırı mı bisiklet. İnce olmalı lastikler, alımlı bacaklar gibi. Yerine oturtulunca kalp gibi varlığını duyurmayan bir pompacık. Başka? Hemen hemen birşey gerekmez: Sessizce arkaya takılı bir çantada bir yapıştırıcıyla avuçiçi kadar bir anahtarcık; selam dışında elden geldiğince az dokunduğun, dokununca da kulak tırmalamayan bir zil.

Eşin senin bisiklet: boyu boyuna uymalı. Ayak parmaklarının boğumuyla ıkınıp sıkınsan bile ayaklıklara basamıyorsan, büyük sana bisiklet. Oturduğun yerden dizlerin her sallanışta gözüne batıyorsa, kısa sana bisiklet.

Öyle ama, ya birşey taşımak gerekirse? Ekmek için bir sepet, konuk için bir yedek oturma yeri, kötü mü olur yani? – Gece gündüz sırt çantası taşımak gibi birşey bu. Kısacık bir süre gereksinme var diye, boşuboşuna sürükle dur. Tak-çıkar mı yapalım öyleyse? Olmasına olur ama bir-iki derken tadı kaçar zamanla. Özel donatımlı bir bisiklet daha gerek insana. Bu da lüks olmaz mı, denecek. Ayağına geçirecek bir ayakkabıcıktan yoksun, tabanvay dolaşırken yüzmilyonlarca insan... Mal-mülk edinme türünden son derece çetrefil bir soruyu deşmenin yeri değil ama burası, şöyle demek aşırı bir mal tutkusu sayılmaz gene de: "Dile benden tek bir lüks!" deseler, birincisini bile gönlünce edinememiş olsan, suçluluk duygusuna kapılmadan, ikinci bir bisiklet dileyebilirsin kendine.

Bin, git!

5. § *Gerekler, Yasaklar, İzinler:*

Herşeyin nasıl bazı yasaları, kuralları varsa, bisikletli yaşamın da birkaç girdi-çıktısı var.

Önce: güvenli bir bisikletli olabilmek için yerine getirilmesi

gereken bir-iki noktayı gözönüne koyalım: Frenler iyi tutmalı; aşınmış olmamalı. Lastikler yetesiye şişirilmeli; az şişirirsen yerde sürter, çabucak patlar; çok şişirirsen hop hop hoplatır, gene patlar. İçi eksiksiz onarım çantasıyla pompayı evde unutma sakın. N'olur n'olmaz, yanına ince bir yağmurluk almadan yola çıkma. Bir de bakarsın, çok kullanılmış bir çarşaf gibi boydan boya yırtılıverir bulutlar şimşeklerle, tüm gökyüzü boşanıverir yere. Sığınacak dam da yoktur ortada. En akıllıca şey, çok işte olduğu gibi, gitmektir gene. Yağmurluğun yoksa nasıl gidersin ama?

Bazı şeyler de *yasaktır* bisiklette. Başka alanlarda olduğu gibi, bu yasakları bindebir çiğnemenin bir zararı dokunmayabilir; gene de unutmamak gerekir ki, kötü alışkanlıklar bisiklette de ergeç pahalı ödenir: Bisikleti talaş çuvalı gibi yüklememeli. Yayalara, değercesine yakın geçmemeli. Taşlık yerlerde hızlı gitmemeli. Özellikle, at arabalarına sürtünmekten kaçınmalı. Motorlu taşıtlarla yarışa kalkışmamalı. Su birikintilerine girmemeli. Kuma, sürüye, çamura dalmamalı.

Bazı yasaklara karşılık çok şeye *izin* var bisiklette: Islık çal, canın çekerse. İstersen türkü söyle, hafiften. Yorulunca, yolu elverişli mi buldun, tek elle git dilersen, allı-yeşilli bir tutam erik dalı götür bir elinde. Aşağılardaki denizi, uzaklardaki yelkenliyi seyretmek için bir tümseciğin yanında azıcık durdun mu, ister oturduğun yerden seyret dörtyanı, ister bir ayağını yere dayayıp seyret. Orman patikalarında epeyce dolaştıktan sonra, ilerki çayırda arkaüstü yatıp bulutlarla kaydırak mı oynayasın geldi içinden, uzun boylu törenlere ne gerek, bisiklettesin, şöyle bir geri-ileri yana bak, sap gitsin.

Peki, daha başka? Ne ne yapmalı? Ne yapmamalı? Nasıl olmalı? – Başkası yok gibi birşey. Hepsi bu.

Bin, git!

6. § *Düzde, Bayırda, Yokuşaşağı:*

Düzlükte: ayağınla bir dokunuşta birbirine koşulmuş iki leylek üstündesin; sanki öndekinin kanatlarına yapışmışın, ar-

kadakininse sırtına oturmuş, uçuyorsun. Baldırların, karnın, göğsün, kulağın, saçın, herşeyinle sensin, hem varsın hem yoksun.

Yokuş yukarı çıkarken: yokuşa hızlı girmişsen doruğa varman kesin. Yeter ki hızını kesme. Tıpkı zor ama tadına doyulmaz kalın bir kitabı okuyormuş gibi, ya da güç ama insanı insan kılan bir eyleme girişmiş gibi hızını kesme sakın. Yürüyerek çıkabileceğin hemen hemen her yolu bisikletle de aşacağına güven. Baktın ki soluğun ağırlaştı, yolun bir yanından öbür yanına kıvrıla kıvrıla git. En diklere yaklaşırken kıvrımları daralt. Daha mı dikleşti, öne aban. Soluğun mu kesiliyor, azıcık daha çaba gerek. Çıktın işte. Düzlüktesin gene. Ne mutlu bisikletle yokuşlar tırmananlara! (Joyce'u, Husserl'i, İbn-i Arabi'yi okumanın tadı var; bir tartışmadan bilgelik kazanmanın, bir sorumluluk sürecinden akılla çıkmanın sevinci var böylesi tırmanışlarda.) Gene de, "her yokuş bisikletle tırmanılmaz" diye diretiyorsan, haklısın – doğruya doğru, eğriye eğri. O zaman da yanyanasın sevgilinle, yetmez mi bu sana.

Yokuşaşağı inerken bambaşkadır dünya. Hemen hemen her bayırdan inilir bisikletle. İki kuyruklu bir uçurtmadasın sanki, ya da çift yelkenliyle karada akıp gidiyorsun. Sen sen ol, gene de denetimi elden bırakma; tıpkı yaşam serüveninde olduğu gibi, hoş olmayan engebelere, çetin engellere karşı hazırlıklı davranmak zorundasın - bisiklet de yaşam değil mi zaten.

Bin, git!

7. § Neler Yaşamaz, Nelerle Karşılaşmazsın ki:

Nerde olursan ol toprak herzaman önüne serilmiştir. Bisikletle *üstündesin* oysa toprağın. Yağmur sonrası, buram buram tüter toprak; güneşte, gölgelerle oyun oynamayı sever; bulutlu, rüzgârlı havada sert ve dinçtir toprak. Daha önce görmediklerini *birden* görür, bildiklerini bambaşka yönleriyle görürsün bisiklette. Yürümek soylu şey insan için; birbakıma, eşsiz önemi var yürümenin: insan varlığının temeli yürümek. Bisikleti gereği gibi sevenler çok iyi bilir: yürümeyle oranlandıkta, sürüngenlikten

dikduruş aşamasına geçmek gibi birşey bisikletli yaşam.

Yürürken, yol kenarında yalnız duran sarı çiçekleri görmen için, durman, eğilmen gerek; oysa bisiklette, değişik açılar uyarınca, bir çırpıda görürsün tüm çiçekleri; kimi birdenbire, kimi ta uzaklardan: Sarıların yanına ipince kiremit tozu dökmüşler sanki, kırmızı kırmızı bir çiçek tarlasının önünden geçiyorsun şimdi. Koskoca bir çıralı çam kütüğü yolu tıkamış görünüyor, – bulaşmadan dolaştın işte. Bol yapraklı bir cevizin kökleri, dalbudak kabartmış toprağı tatlı tümseciklerle, – aşıp gittin bile üstünden. Yürürken (nerden bileceksin?) basıp geçtiğin karıncalar, tüm yuvaları tüm katarlarıyla görüş açının içinde sen bisikletteyken. İçten gelen bir duyguyla şöyle bir kırdın mı elini, hiçbirşeyi incitmeden geçip gidersin.

Yürürken, yolboyunca uzanan karmakarışık fundalıklar içini sıkabilir, özellikle uzunca yürürsen. Ama bisikletteysen, kuşbakışı bir düzen kazanır fundalıklar. Ötelerdeki taşmeşeleri, zeytinler, zakkumlar anlamlı bir dizidir artık. Yukarlara dik dik uzanan çamları, aşağılara tatlı tatlı inen ceviz ağaçlarını açık-seçik görürsün, tuhaf ayrıntılarıyla: şu mersin ne korkunç meydan okuyor uçuruma! Anlaşılan bol bol kocayemişyiyeceğiz bu sonbaharda! Şu incirin ne eğri büğrü gövdesi var öyle! Bisiklettesin ama adım-başında-bir durup herşeyi ayrı ayrı inceleyemezsin. Bisiklet: yaşam, – geldin geçiyorsun işte; öyleyse daha çok sevmek, daha çok tadalmak gerek.

Yürüseydin nerden bilecektin dönemecin ilerisini kaplayan buğuyu? Neyse ki yürümüyorsun, yoksa üşenip oralara gitmeyi başka güne bırakırdın; büyük birşey kaçırırdın o zaman da. İyi ki bisiklettesin: ötesindesin az sonra dönemecin. Seni de sarıp sarmalıyor işte o sıcaklık buğusu.

Yürürken adımlarını ta ötelerden duyar kaçıverir yolun orta yerindeki martı. Oysa bisiklettesin: bir yel sessizliğiyle tam yanına yaklaşıncaya dek orda bekler seni, seni bisiklette gördüğü için ödüllendirmek ister sanki: nerdeyse ön tekerlekler değecekken, bir kanat havalanıverir başının üstünden masmavi göğe doğru. Yürürken her istediğinde duramazsın, kimi yel eser, hava akıntılıdır, kimi saatler sayılıdır, kimi yol ıssız. Oysa bisiklette dilediğin yerde durabilirsin. Bir-iki soluk alıp vermek için

bile dursan, uzun bir süre mola vermişsin gibi gelir sana. Durduğun yerde azıcık uzandın mı bir kavakinciri eriyiverir ağzında; dikenlerin oyalarına dalarsın bazan; zamanın varsa, kıyıya yakınsan, ilkin bisikletini yere yatırır sonra da bir dalıp çıkarsın kendin.

Yürümüyorsun ki, öyleyse haydi ilerki köye. Girişteki karpuz kavun tarlasının tekağacı altında, elden ele geçerken azıcık zedelenen bal gibi bir karpuz yiyor babayla kız. Başka bir bisikletle mi karşılaştın, öğretmen olacak,– ne güzel kadın; tanımıyorsun ama ne çıkar, tıngırdatıver önündeki zili. Birbiriyle karşılaşan bisikletler açık deniz teknelerine benzerler! Karşılaşmanın gerçek anlamında sesli bir göstergecilikle "nasılsın?" diye seslenen bir çın-çın'a sarıp sarmalanmış gülümsemeler okşar gözü kulağı.

Yürüseydin aldırmadan önünden geçeceğin şu görkemli sanata bak: Mavisi kırmızısıyla ne alımlı şu kenara çekilmiş dingili havaya kalkık yük arabası! Ne eşsiz aklı-pembeli çiçekleri var şu gülibrişimin! Cennet doğrusu yeryüzü şu lavanta tarlasıyla. Bahçenin tahta parmaklıklarına dayalı bir bisiklete mi rastladın. Tanrı konuğusun, dipteki evin kapısını çalıp içeri giresin gelir.

Yürümediğin için epeyce birikmiş mi kilometreler – aldırma, yorgun sayılmazsın. Doğayla tekbaşınaysan, doğayla birlikte yalnızlığı tattın desene; bir bisikletli arkadaşlaysan, bol bol susa baka, zaman zaman konuşa gülüşe arkadaşlığı tattın, desene.

Yürümediğine göre, köylerde yabancılık çekmezsin bisikletle. Pazar kurulmuşsa şöyle bir bakın; cenaze varsa geriden izleyebilirsin; düğün varsa, bırak uyusun bisikletin uygun bir yerde, karış kalabalığa, sen de çal oyna!

Değil mi ki bisikletin var, bisikletle bambaşka bir algı dünyasındasın, bambaşka bir sevgi boyutu içindesin.

Yürümeyi unutturmasın ama yaşamaya az bulunur bir katkı bisiklet.

Bisikletin kendisi bir yaşama simgesi.

Bin, git!

Tanrı

"Var", "yok", "inanıyorum", "inanmıyorum, "isterse", "istemezse", "bizden yana", "bize karşı" – nerde konuşan insan varsa Tanrı'dır orda başkonu, doğrudan doğruya değilse bile dolaylı olarak böyledir bu, eskiden olduğu gibi günümüzde de.

Nerde eski Tanrılar? Ad, kılık değiştire değiştire ülkeden ülkeye, çağdan çağa geçip gitmişlerdi türkülerde, masallarda, kitaplarda, ölü dillerde, konuşulan dillerde...

Çağımızda durum ne? Bir bakıyorsun, inananlar azaldı, bir-iki yüzyıla kalmaz tükenirler, diyorsun; bir bakıyorsun, akıl almaz bir artışla kırları, sokakları, tapınakları dolduruveriyorlar. Gene de bilinmez. Kesin gibi olan birşey var ama: hiçbirini anımsayan kalmasa da, bunun neden böyle olduğuna üzülenler kalacak, bunun neden böyle olduğunu sorup düşünenler tükenmeyecek gibi geliyor.

Tanrı, insanlar için, herzaman heryerde bambaşka gene de hep aynı: Seven, Esirgeyen, Buyuran, Ürküten, Ana, Baba, Konuk, Dost, Şimşek, Gündüz, Gece, Salt, Yokluk, Varlık, Tamgüçlü, Bir, Doğmamış, Doğurmayan, Ölümsüz, Orman, Açık-Gizli...

Din-Tanrı

Din olmasaydı, Tanrı varsa gene varolacaktı. Tanrı yoksa bile, din varolabilir.

Din, varlığını yokumsayamayacağımız bir gerçeklik. Tanrı'nınsa varolmadığına inananlar var.

Din-Tanrı: bu ilişki bulanık. Aydınlığa çıkartmak gerek. Binyılların nice kafası çözememiş gene de. İskender'in kılıcına karşın bir kördüğüm.

Tanrı hep-vericiyse, bu verişle hiçbirşey azalmıyorsa özünde, eksilme tehlikesinden uzak bir veriş bu. Tehlikesiz olduğu için de, pekçok insanın gözünde, değerli bir veriş değil bu. Gelgelelim veriş tehlikeye açık olsaydı, o zaman da, inananların gözünde, Tanrı olmaktan çıkardı Tanrı.

Herkese soru sorabilir, – Tanrı herkes değil ama (bazıları "asıl soran o" dese de) Tanrı'ya bile soru sorulabilir.

Tanrı çok kişinin gözünde, konuştuğu için yücedir.

"Tanrı var", "Tanrı yok", "Tanrı var mı yok mu bilmiyorum." – Kestirmeden söylediğimizde, Tanrı'ya ilişkin tartışmaların dönüp dolaşıp özetlendiği üç önerme. Gel gör ki son derece önemli bir nokta unutuluyor bu tartışmalarda: Tanrı'ya ilişkin toptancı savlardan geçilmiyor ama "Tanrı" deyince ne anlaşıldığı, "var"ın hangi anlamda "var", "yok"un hangi anlamda "yok", "bilmiyorum"un hangi anlamda "bilmiyorum" olduğu üzerinde ya hiç durulmuyor, ya da bindebir durulsa bile üstünkörü duruluyor, bu yüzden de tartışmalar aydınlık bir sonuca götürmüyor.

Ölümün Tanrı'yla bir ilişiği olmasa bile, ölüm korkusu pekçok kişiyi Tanrı'ya yönelten en kestirme yoldur.

İster Tanrı'ya inan ister inanma, önemli bir ikili soru: Tanrı birşey elde etmek için mi dua edenleri, yoksa elde etmek istedikleri yerlere kendi çabalarıyla mı erişmek isteyenleri daha çok sever?

Önemli olmasına önemli ama, soru herkes için aynı önemde değil gene de. Hem Tanrı'ya yakaranların; hem öz çabasıyla kendine yardım edenlerin varolduğunu unutmayalım. Ayrıca, isteklerin gerçekleşmesi için, kendi de çalışıp çabalayanların bulunduğunu, bunu da Tanrı'ya yardımcı olmak dileğiyle yaptıklarını, Tanrı'nın tam-gücüne belbağlayanlar gülümseyip acısa bile, unutmamalıyız.

Tanrı sorununu bir çırpıda çözdüğünü sananlar aslında bir kördüğüme dolanırlar.

Tanrı konusunda susanlar, genellikle, konuşanlardan daha çok bilir. – Nasıl bir bilgidir ama bu, bilinen türden bir bilgi mi, kimsecikler bilmiyor.

Ufuk

1

Çok kişiye tuhaf gelse de gerçek: İnsana özgü yaşama coğrafyasının en önemli kavramlarından biridir ufuk.

2

Şu kaldırım taşının ufku yok, karşıki armut ağacının, minderde horuldayan kedinin de. Oysa ufuksuz yaşayamaz insan.

3

Ufuklu varlıktır insan. Ufkun olmadığı yerde insan da yoktur.

4

Ufku yalnızca öne doğru tasarlamak yanlıştır. Ufuk *öne* olduğu kadar *geriye* doğru, *yukarı, aşağı, sağa, sola* doğru uzanıp giden yaşama boyutudur. Ufkun ufuk olabilmesi için, bütün bu yönlerin, menevişli çağrışımlarıyla birlikte, elden geldiğince geniş tutulması gerekir.

5

Dümdüz bir çizgi değil, iniş-çıkışlı, örtük-açık, engebeli bir bölgedir ufuk.

6

Ufuk: bedene özgü kımıldanma gücüne olduğu gibi, düşünmeye özgü çıkarımlama gücüne, yaratmaya özgü düşgücüne ilişkin bir olanaklar doğrultusudur.

7

Ufuk, herşeyin yerini belirleyen bir anlam-bağlamıdır. Yakın uzak, aşağı yukarı, var yok, bilinir bilinmez, önce sonra, doğru yanlış, güzel çirkin, iyi kötü – tüm değerlendirmeler, ancak bu bağlamın tıkız gevşek yapısında yön ve içerik kazanır.

8

Gerçek düşsel, düzgün eğri, başarılı-başarısız tüm bakışaçılarının toplamıdır ufuk.

9

Ne düz çizgi, ne iki boyutlu bir bölge, ne de durgun-kıpırtılı bir suyoludur ufuk. Ufuk ışıktır, ufuk bilinçtir çünkü.

10

Bilinçaltına oranla bilinç neyse, ufka oranla insan odur.

11

İnsan açısından bakınca: olup biten herşey buzdağının suyüzündeki bölümüyse, sualtındaki bölüm de ufuktur.

12

Yazılı bir metne benzer ufuk: nasıl metinde tektek ögeler bütünü, bütün tektek ögeleri aydınlatırsa, ufuk ile ufkun içinde yeralan şeyler arasında da durmadan zenginleşen böyle bir karşılıklı ilişki vardır.

13

Genellikle: gidilemeyen *son*-yer'dir ufuk. Yaşamanın yoğunluğunu artırmak için o sözümona son-yeri, başka ufuklara doğru sıçrama-noktası yapmak gerekir, – bedence olmazsa bile duyma, düşünme, isteme, özleme bakımından bu böyle olmalıdır.

14

Hem gerçeklerden daha gerçek, hem varla yok arası birşey ufuk.

15

Her insan ufuk aşamaz ama insan ufuk *aşabilen* bir yaratıktır.

16

Bir eve girmek için en uygun yer nasıl kapıysa, soyut-somut bir sıkışıklıktan çıkmak için en uygun yer ufuktur.

17

Çukurda boğulmaktan kurtulmak için nasıl bir tepeye tırmanmak gerekirse, belli bir ufuktan sıyrılmak için de başka bir ufka sığınmak gerekir.

18

Bir ufku gerçekten genişletmek, o ufku, hiçbir zenginliğini zedelemeden *başka* bir ufkun içine aktarmaktır.

19

Heryerde, herzaman, herkes için yürürlükte olan büyük bir gerçek: herkesin, herzaman, heryerde *belli* bir durumun çerçevesi içinde bulunduğudur. Tüm olanak ve seçenekleriyle her durum, belirli, yarı-belirgin, ya da belirsiz bir ufkun ögesidir.

20

Aslında, belli bir ufkun en uzak yöreleri bile o ufkun insanına yabancı sayılmaz. Kendisini gerçekten kandırmak istemeyen için "gerçekten *başka*" ancak başka bir ufuk için anlamlı bir deyimdir.

21

Bir ufkun olanaklarını yetesiye verimlendirmeden sözümona bir başkasına yönelmeye yeltenmek, zengin bir maden yatağını binbir emekle açtıktan sonra şöyle bir eşeleyip bırakmaya benzer.

22

Ne yönde olursa olsun bir ufku, ister kültür, ister teknik, is-

ter sevgi, ister bilgi yönünde tüketesiye değerlendireceğim diye kendini başka ufuklara kapaması yakışmaz insana.

23

Sıkıntılı durumları gidermek, dar açıları genişletmek, geniş ufukları aşmak büyük adamlara vergi.

24

Küçük de olsa büyük de olsa bakışaçısı değiştirmek, atılım gerçekleştirmektir. Ne var ki bütün bakışaçıları *belli* bir ufkun içinde yeralıp dönenir. Önemli olan ufuk değiştirmektir.

25

Nasıl söz sözü açarsa ufuk da ufku açmalı.

26

Şimdi-burada'nın ötesi *ufuk*, – ufkun ötesiyse *başka* ufuk.

27

Ufkun önü sonu kapalı çerçevesini gerçekten açan bir olanak varsa, o da gerçekten *yeni* bir ufuktur.

28

Devrim, yeni bir ufka sıçramaktır.

29

Ufuk değiştirmek bazan sonsuzca zor birşeydir: Koca koca ülkeler yüzyıllar boyunca çalışıp çabalar, gene de aynı ufkun içinden dışarı uzanamayabilirler.

Bazan da tek bir adım atınca bir ufuk değişimi gerçekleştirilebilir. Savcı sanığın yerine otursun, temelinden değişiverir dünya.

30

Tanrı'ya inananlar, tambilinçle değilse bile: Tanrı'nın ufku olmadığını, olamayacağını; Tanrı'nın, tüm ufukları kuşatma anlamında ufuksuzluk olduğuna inanırlar.

31

İnsanın ufku Gök'se Göğün ufku neresi, peki?

32

Ne mutlu ufkun ufka değdiği yerdeki insan kuşaklarına: İçine doğdukları kültürün can çekişmesini yaşar onlar.

Ne mutlu ufkun ufka değdiği yerdeki insan kuşaklarına: Gelecekteki kültürün doğuşunu yaşar onlar.

Çizelgeler

Dikkat

1

Genellikle hiç dikkat edilmeyen, oysa herşeyden önce dikkatlerin yoğunlaşması gereken en-ilk-konu dikkattir.

2

Dikkat–
gözönünde bulundurmak,
kulak kesilmek,
elaltında bulundurmak,
yakın olmak,
yetesiye uzaklığa koymak,
tetikte olmak,
seçmek,
sevmek,
çekinmek,
darla yetinmek,
azda derinleşmek,
durup kalmak,
iz sürmek,
bağlanmamak.

3

Kendisinden başka hiçbir alışkanlığı bağışlamaz dikkat, – çok kez kendini bile.

4

Dikkat –
aç kurttur: saldırır;
tok kedidir: tırmalar;
bağlı köpektir: yaltaklanır;
ürkek tavşandır: kaçar;
dinç kısraktır: yerinde tepinir;
yumuşak eşektir: isteneni yapar.

5

Dikkatini nereye çevireceğini bilmeyen;
nasıl dikkat edeceğini önceden tasarlayamayan;
dikkatini ne zaman gevşetmesi, ne zaman toplaması gerektiğini açık kılmayan;
dikkatini dindirmenin kendine özgü kolaylıklarını bulup öğrenmeyen;
dikkatlerini ayarlamayı beceremeyen;
dikkatini nerelerde dürtükleyeceğini, nerelerde kendi haline bırakacağını, neyle kamçılayacağını, nasıl yatıştıracağını düzenleyemeyen;
dikkatini ayakta tutmada yaratıcı olmayan;
dikkatini dikkatle verimlendirmeyi başaramayan;
dikkate ilişkin başarıları dikkatsizken de en iyi biçimde gerçekleştiremeyen, rastlantılar biryana, hiçbirşey ortaya koyamaz, – ne sanat, ne düşünme, ne yönetim, ne eğitim, ne mutluluk, ne erdem, ne dostluk.

6

Yaşamak, gereğince yaşamak dikkat ister, gene de yalnız dikkate bağlı değildir.

Ev

Çocuklukta: baba ocağı,
Gençlikte: dışardan uzak,
Evlenince: yuva, – ya da hapishane.

Sevmeyince: cehennem.

Sevince: kale, bahçe, sokak, tapınak, kitaplık.

Hastayken: bambaşka türden biryer, – ötelerde, engel, rahat, tuhaf, yeni, yabancı, bayağı, güzel, günlük, barışsal.

Dostlara: çayır, çadır, gemi, ada...

Yatakta Ne Yapılır?

A

Hayal kurulur.
Güç toplanır.
Ölünür.
Sevilir.
Acı çekilir.
Beklenir.
Bir oyana bir buyana dönülür.
Yalnız yatılır.
Birlikte yatılır.
Düş görülür.
Uykusuz kalınır.
Anımsanır.
Tasarılar yapılır.
Uyunur.

B

Ev yatağında alışılagelenler yapılır.
Konuk yatağında yeni alışkanlıklar edinilir.
Otel yatağı yadırganır.
Tren yatağı takır tukur sallanır.
Asker yatağı serttir.
Hastane yatağı batar.

Azıcık Deşince En Sağlam Görünen Belbağlamalar Bile Sallanıveriyor

Örneğin:
İnsanlar kesinlikle mutluluğa yönelir.
Kimse ölmek istemez.
Yaşamanın anlamı olmayınca tadı da kalmaz.
Oysa:
Mutluluğa yönelmeyen tümen tümen sağlıklı insan var.
Ölümü sevenlere rastlanıyor zaman zaman. Sayıları az olsa bile, ölmeden önce ölme yolunu gönülden tutanlar da var her-zaman.
Tatsız da olsa yaşanıyor; yaşandıkça da (alışkanlıktan mı nedendir?) tadımsı birşeyle bezeniyor yaşam.

Tekbaşınayken Yanlış, Birlikteyken Çelişen Önermeler

1.
Değil mi ki ölüm var, hiçbirşeyin tadı yok.
Değil mi ki ölüm var, öyle tatlı ki herşey.

2.
Yeyip bitiren bir acı özlem; çeken bilir.
Sarhoşlukların en güzeli özlem; çeken bilir.

3.
Toplum herşeyden önemli.
Birey herşeyden önemli.

4.
Öyle bayağı, öyle canavar bir yaratık olabiliyor ki insanlar; sayıları hiç de az değil böylelerinin.
Öyle insanlar var ki, yapıp ettikleriyle iyiliğin, soyluluğun, kutsallığın doruğuna çıkıyorlar; sayıları hiç de az değil bu insanların.

İnsan

İnsan özden iyidir, – böyle düşünenlere hak veriyoruz.
İnsan özden kötüdür, – böyle düşünenlere de hak veriyoruz.
İnsan özden hem iyi hem kötüdür, – böyle düşünenlere de hak veriyoruz.
İnsan özden ne iyi ne kötüdür, – böyle düşünenler de haklı.
Doğru nerde peki? Belki de şurda – iyi-kötü diye birşey varsa, insan iyi de *olabilir*, kötü *de*.

İşine Düşkün Bir Canakıyıcıyı Zararsız Durıma Getirmek İçin Ne yapmalı?

I) İşini mi değiştirsin?
İşine çok düşkün ama, başka bir iş tutsa bile – örtük açık – canakıyıcılıktan kolay kolay vazgeçmez.

II) Anılarını mı yazarsın?
Bir süre sonra, anı-yazarlığının kamçıladığı hevesle yazmayı bırakıp asıl uğraşısını uygulamak isteyecektir.

III) Birdenbire mi saldırtmalı canakıyıcıları?
Ola ki en sona en dinçleri kala.

IV) Başını mı koparırsın canakıyıcının?
O zaman da sen kendin canakıyıcı olursun ya da bir başkası canakıyıcı olur.

Bu bunalımlı durumdan kurtulmanın bir kurtuluş yolu olmalı gene de. Örneğin: kendi eliyle canını alabilir canakıyıcı – Ya istemezse?

Başka bir yol da: canakıyıcının kendi isteğiyle kendi kendini içten değiştirmesini sağlamak. – Hem zor hem uzun, bazan da güvensiz bir yöntem bu.

Yılmamalıyız gene de: *konuyu* enine boyuna yeniden düşünmemiz gerek.

Var'larla Yok'lar

Yaralı hayvanlar için televizyonlu arabalar var; hastaların yüzbinde birine bile hastane yok.

Kedi lokantaları var; yoksulların yiyecek ekmeği yok.

Köpek berberleri var; milyarı aşkın insanın yatacak döşeği yok.

Kanarya sigortaları var; insanların yarısından çoğunun toplumsal güvencesi yok.

İçimden Azıcık Saçmalamak Geliyor

İçimden azıcık saçmalamak geliyor, gene de dil öyle dörtbaşı bayındır ki saçmalamaya kolay kolay izin vermiyor:

Ben uyurken kaşlarım uyumadı.

Hangi gözüm daha akıllı dersiniz?

Yüzümü *kaşıyacağım*, elimden geçen telefon yolları karışıyor.

Bize gelirsiniz, sizleriz.

Hadi gel senle senleyelim.

Kuşlamayan kuş görmedim.

Çakçaklamayan çakmak taşını ne yaparsın?

Daha Ankara'da mektubu İstanbulladım...

Atasözümsü

Sevgiyle kalkan mutlulukla oturur.

Sevgili yuvarlandı sevgilisini buldu.

Bir akıllının kuyuya atmadığı taşı kırk deli çıkaramaz.

Yazara her söz bayram.

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar ama yakacağını da yakar.

Yörük at yemini kendi artırır ama ondan sonra çok kez yiyecek gücü kalmaz.

Aptal, akıllının durumundan anlamaz.

Kuru ekmek paraya yarardır.
Yalan pazarında doğru satmak her yiğidin işi değildir.
Yazma düşmanına iş açar başına.
Haksızlık eken mutsuzluk biçer.
Dost dosta baka baka sevinir.

Oldu mu Dersiniz?

Kırkyıldabir, o da eşsiz bir talihi varsa, tek kişi birtek atasözü yaratabilir. Bırakın ki çok kez bu atasözünün "gerçek" bir atasözü olabilmesi için, halkça benimsenmesi; kullanıla kullanıla ortaya çıkan bazı pürtüklerinin zamanla giderilmesi; sözümona yaratıcının adından bağımsızlaşması, bu adı örtmesi gerekir. Öteyandan tek kişi (ne gülünç şey) atasözü "yaratmaya" kalkıştı mı, bilinçli bilinçsiz hep gerçek atasözlerinin çekim alanı içinde kımıldanır. Bu alanın dışına çıkmak, yerçekimini hiçe saymak gibi birşeydir. Yerçekiminin dışına çıkmaksa, son derece olağan-dışı çabalar gerektirir. Başarsa bile sonradan yakalanmak istemiyorsa, böyle bir çabanın dönüp dolaşıp yerçekimine girmesi gerekir.

Gene de ben – gelip geçici bir heves deyip bağışlanması dileğiyle – tüm dil-bilgi-toplum-alışkanlık belleğimden birbakıma sıyrılıp düşgücüme dayanarak, olmaz ama böyle şey, birkaç atasözü önermek istiyorum. Oldu mu dersiniz?

Yalnız ben insanım diyen insan değildir.
Kör bıçak bıçak biler.
Arıcının en çelimsiz yeri, arı dikeni bilmeyen yerleridir.
Başka sofraların tadı başkadır.
Her topluluk kendi davultokmağına ayak uydurur.

Özdeyiş Üzerine Özdeyişler:

Dalgıçlık sanatıdır özdeyiş.

•

Özdeyiş: yıllar boyu düşünüp yaşananı, onarılıp denetleneni tek soluğa sıkıştırmaktır.

•

Gürültü sevenlerin işi değildir özdeyiş.

•

Özdeyiş: şaşırtmadan şaşırtmaktır.

•

Dağınık düzen ile düzenli dağınıklığı birarada yaşamaktır özdeyiş.

•

Özdeyiş: eski'den yeni'yi, yeni'den daha yeniyi yaratmaktır.

•

Kırpıntı çuvalına altın koymaktır özdeyiş.

•

Özdeyiş: gerçekleri, tüm boyutlarıyla çarpıtmadan dapdaracık biryerde düzenlemektir.

•

Tek kişinin atasözüdür özdeyiş.

•

Özdeyiş: sağduyuya sağduyuyla meydan okumaktır.

•

Deneme: özdeyiş.

•

Özdeyiş: deneme.

•

Sonsöz olmayan sonsözdür özdeyiş.

•

Özdeyiş: ilk akla geleni susmaktır.

•

Çelişmeden ürkmek şöyle dursun, yaşamı mahmuzlayan çelişmeyi sevmektir özdeyiş.

•

Özdeyiş: ezbere yaşayanları bile kendine getirebilen bir yaratı evrenidir.

•

Düzmece yazarların elinde söz-oyunu kertesine düşse de, okuyucusuna saygı duyan bir yaşama-felsefesine en uygun anlatım biçimidir özdeyiş.



NERMİ UYGUR

YAŞAMA FELSEFESİ

DENEMELER

Yaşama Felsefesi ile beden, gönül, kafa, toplum, politika, tarih, sanat, kültür gibi içiçe dolanan değişik kesimlerin dokuduğu insan-varlığını, birbirini bütünleyen somut ve soyut çağdaş boyutlarla aydınlatmaya yönelen, az rastlanır bir başucu kitabı sunuyoruz sizlere.

Yaşama Felsefesi'nin bu dördüncü baskısı, öncekilerin tıpkı basımı.